

V. Lay i D. Šimleša: NACIONALNI INTERESI RAZVOJA HRVATSKE...

Centar za istraživanje
integralne održivosti
i održivog razvoja

INSTITUT
DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO PILAR

Vladimir LAY, Dražen ŠIMLEŠA

NACIONALNI INTERESI RAZVOJA HRVATSKE KROZ PRIZMU KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA

INSTITUT
DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO **PILAR**
ISBN 978-953-6666-80-5
CIJENA 70 KUNA

9 789536 666805

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI
IVO **PILAR**

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

Biblioteka **Centra za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja**
– Knjiga treća –

NACIONALNI INTERESI RAZVOJA HRVATSKE
KROZ PRIZMU KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA

Biblioteka **Centra za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja**
– Knjiga treća –

NACIONALNI INTERESI RAZVOJA HRVATSKE
KROZ PRIZMU KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I., Zagreb; t: 4886800; f: 4828296; ured@pilar.hr; www.pilar.hr

Za nakladnika:

dr. sc. Vlado Šakić, ravnatelj

Autori:

dr. sc. Vladimir Lay
dr. sc. Dražen Šimleša

**Voditelj Centra za istraživanje integralne
održivosti i održivog razvoja:**

dr. sc. Vladimir Lay

Recenzenti:

dr. sc. Snježana Čolić
dr. sc. Drago Čengić

Lektura:

Mirjana Paić-Jurinić

Korektura:

Vlatka Venos

Oblikovanje korica:

Zlatko Rebernjak
(Grafički studio Forma ultima)

Grafička priprema:

Jelena Marčetić
ITG, Zagreb
Veljača 2012.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 798470.

ISBN 978-953-6666-80-5

Copyright © 2012. – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

NACIONALNI
INTERESI
RAZVOJA
HRVATSKE
KROZ PRIZMU
KONCEPTA
ODRŽIVOG
RAZVOJA

Vladimir Lay
Dražen Šimleša

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Zagreb, 2012.

*Bjanki i Janu,
svim mladima ove lijepe zemlje*

SADRŽAJ

UVOD	7
I. TEORIJSKA RAZMATRANJA (V. Lay)	13
1. Nacionalni interesi (razvoja) Hrvatske	17
2. Globalizacija i globalni akteri ne brinu za nacionalne, narodne interese	23
3. Nacionalni interesi i održivi razvoj / kretanje k održivosti	25
II. PRIRODNI SUSTAVI, ENERGIJA, HRANA (D. Šimleša)	31
1. Zaštititi prirodne sustave	33
2. Upravljati proizvodnjom i potrošnjom energije u smjeru povećanja ukupne energetske dugoročne održivosti Hrvatske	41
3. Upravljati proizvodnjom hrane u smjeru povećanja ukupne dugoročne održivosti	48
III. REGIONALNI RAZVOJ (D. Šimleša)	55
1. Snažiti regionalne kapacitete društvenog razvoja te iskoristiti posebnosti i raznolikost hrvatskih regija	57
IV. SOCIJALNA KOHEZIJA HRVATSKOG DRUŠTVA (D. Šimleša)	65
1. Jačati socijalnu pravdu i smanjivati socijalne nejednakosti koje razaraju društvo	67
V. RAD, ODRŽIVA PROIZVODNJA I POTROŠNJA (V. Lay)	75
1. Što se inače razumijeva pod „održivom proizvodnjom i potrošnjom“?	79
2. Nacionalni interesi razvoja Hrvatske na području održive proizvodnje i potrošnje	81

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA (V. Lay)

<i>K aktivnoj brizi za nacionalne interese Hrvatske i razvoju kao sustavnom kretanju k održivosti</i>	97
LITERATURA	119
SAŽETAK.....	125
SUMMARY	131
BILJEŠKE O AUTORIMA	137

U okviru promišljanja održivog razvoja Hrvatske¹ razmotrili smo koncept održivog razvoja i višeslojne kriterije održivosti (ekološke, socio-kulturalne i ekonomske) kao temeljni razvojni horizont te viziju održivog razvoja Hrvatske.² Tom prilikom ustvrdili smo kako se u suvremenosti „viđenje napretka pokazuje kao napredovanje prema održivosti“, a da su promjene koje vode nižim razinama održivosti i višim razinama bezobzirnosti suprotne napretku, da su izraz nazadovanja. (Lay, 2007, str. 50.)

Temeljni je predmet tog koncepta unapređenje kvalitete življenja sazdane od osnovnih dimenzija kao što su blagostanje, sigurnost, sloboda i samorealizacija. To unapređivanje se holistički i održivo gledano ne može činiti pod svaku cijenu nego obvezatno do granica „nosivih kapaciteta“ ekosustava. Uzgred, prirodne znanosti i istraživanja u njihovu okrilju svakodnevno nas opskrbljuju nalazima i podacima o tome kako stojimo s „nosivim kapacitetima“ pojedinih ekosustava i kakvi su opći trendovi njihova trošenja i ugrožavanja zbog ljudskog djelovanja.

U kojem se općem razvojno-političkom kontekstu odvija promišljanje održivog razvoja Hrvatske? Suvremeni svijet realno sustavno putuje u višestruku neodrživost, posebno onu biološke i ekološke naravi. Ekonomija koja računa na brz rast pod svaku cijenu, ušla je u slijepu ulicu. Deklaracije, strategije, programi, planovi na temu održivosti i održivog razvoja u posljed-

1 Istoimeni projekt rađen je u razdoblju 2007.–2011. za Ministarstvo znanosti, prosvjete i športa RH (broj: 194-1941560-1550), a ova knjiga predstavlja dio znanstvene produkcije na njemu.

2 Vidi: Lay, V. i drugi (2007), *Razvoj sposoban za budućnost. Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, Biblioteka Centra za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja, Knjiga 1, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

njem desetljeću niču kao gljive poslije kiše. Konkretnih projekata nema još u obilju, ali zaživjeli su kroz brojne manje primjere u mnogim segmentima života i u mnogim zemljama, pretežno u manjim regijama.

Na tragu poziva Konferencije UN-a o održivom razvitku u Johannesburgu (World Summit on Sustainable Development, WSSD), održane 2002. godine, Republika Hrvatska prišla je izradi vlastite strategije održivog razvoja. Ugovorne stranke tzv. Barcelonske konvencije, među kojima je i Hrvatska, usvojile su Mediteransku strategiju održivog razvoja (Portorož, 2005.). Europska unija prihvatila je 2006. godine revidiranu Strategiju održivog razvitka za proširenu Europu. Početkom 2009. Hrvatska je napokon dobila svoju, kakvu-takvu, Strategiju održivog razvitka Hrvatske.³ Njezine temeljne sadržajne dimenzije oslanjaju se na metodologiju EU-a. Hrvatska državna strategija za održivi razvoj, koja je postavljena tako da nikoga u hrvatskom društvu još ne obvezuje čvrsto na određenu vrstu djelovanja, usmjerena je na osam ključnih područja koja impliciraju određene opće ciljeve. O tome je riječ u prvom poglavlju.

* * *

Zašto smo ovdje odabrali dovesti u odnos „nacionalne interese (razvoja) zemlje“ i koncept „održivog razvoja“? Teorijski, logika interesa održivog razvoja i logika nacionalnog interesa, interesa građana, stanovnika neke zemlje, društva, preklapaju se, odnosno moglo bi se reći da među njima nema bitnih proturječja. U praksi je pak vidljivo da vlast, državna uprava, a i sami građani, djeluju na način koji često vodi neodrživim situacijama i rezultatima, sve do razine ugrožavanja nacionalnih interesa, interesa građana i društva. Teorijski, sustavna reprodukcija održivosti trebala bi biti osnovna i čvrsta metoda ostvarenja nacionalnih interesa, to više što nacionalni interesi nisu tek za danas i sutra; oni su dugoročni. A održivost i dugoročnost gotovo su na neki način sinonimi.

Održivi razvoj odnosi se na ekološku, socio-kulturalnu i ekonomsku održivost neke strukture (društva) ili procesa (razvoja). Samo promišljanje održivog razvoja Hrvatske govori plodno o tome kojim smjerom sadržajno gledano generalno razvojno valja ići želi li se unaprijediti kvaliteta življenja na temelju vitalne produkcije roba i usluga

3 Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske usvojena je u Hrvatskome saboru 20. veljače 2009. godine. Puni tekst vidi na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni2009_03_30_658.html.

uz istodobno očuvanje prirodnih osnova života i identiteta neke zemlje, etniciteta, građana, društva.

Dospijeva li ovo promišljanje fokusirano na održivost do odgovora na pitanje kako ćemo to uspješno odrađivati konkretnu i sustavnu obranu i afirmaciju života, kvalitete življenja ljudi, građana, društva, naroda i samoodređenje njihova uvjeta života i rada na teritoriju Hrvatske u realnom globalizacijskom, tranzicijskom ekonomsko-političkom kontekstu? Kako dosežati održive prioritete Hrvatske u dominantno reducirano ekonomističkom, neoliberalnom globalizacijskom kontekstu 21. stoljeća?

U nacionalnom interesu riječ je o prioritetima, nekim kriterijima koji su jednostavno važni, temeljni i tiču se konkretne zemlje, konkretnog društva, konkretnog stanovništva i naroda na konkretnom teritoriju. Apstraktno govorenje o održivosti, bez konkretnih, jasnih prioriteta u organizaciji opstanka i razvoju za konkretne ljude, od male je koristi.

Rukopis je podijeljen na pet tematskih dijelova.

U prvom nudimo teorijsko razmatranje koje ukratko pojašnjava naše razvojno i na afirmaciju života usmjereno poimanje nacionalnih interesa kao interesa građana i društva te ukratko podsjećamo na značenje pojmova „održivost“ i „održivi razvoj“.

U drugom dijelu tematiziraju se elementarni, temeljni interesi opstanka i razvoja i u njemu problematiziramo prirodne resurse, pitanja energije i hrane. Doista, ništa nije elementarnije od toga. Goli opstanak. Valja za mnoga desetljeća osigurati zrak za disanje, tlo za uzgoj hrane, vodu za piće, da nam bude toplo, da imamo električnu energiju neophodnu za sve one naprave kojima smo svakodnevno okruženi. Valja težiti neovisnosti u tim elementarnim potrebama. Ovisnost u zadovoljavanju elementarnih potreba o „izvanjskim“ donositeljima odluka koji nemaju razloga za održivost i moralnost i koji ne prakticiraju solidarnost nego su orijentirani na neizbježno amoralan profit, ta i takva ovisnost u uvjetima bešćutnog neoliberalizma doslovno postaje opasna po život naroda, ljudi, zemalja.

Treće poglavlje govori o regionalnom razvoju. Hrvatska je zemlja posebnog oblika teritorija, s dugim granicama i stoga s brojnim, raznovrsnim i različito razvijenim susjedima. Hrvatska je zemlja puna regionalnih kulturalnih, prirodnih i mentalitetnih specifičnosti pri čemu se razlike pokazuju kao bogatstvo. Bez razvoja (svih) njenih dijelova, svih povijesno-geografskih regija i mikroregija nema razvoja i socijalne integracije Hrvatske u cjelini. Regionalne razlike u Hrvatskoj u stalnom su porastu i to još od Domovinskog rata, od osnutka samostalne Hrvatske:

Zagreb i sjeverozapadna Hrvatska razvojno se udaljavaju od ostalih regija – od Dalmacije, Like, a posebno dramatično od Slavonije. To ne djeluje integrativno nego generira antagonizme i sukobe ljudi, sukobe između središnje i lokalnih vlasti. U tom se svjetlu pitanje afirmacije regionalnog razvoja pokazuje kao pitanje održivosti i iznimno važan i, uzgred rečeno, do sada iznimno zanemaren segment nacionalnih interesa razvoja zemlje.

Četvrto poglavlje bavi se pitanjem minimalne socijalne kohezije društva bez čega također, smatramo, nema održivosti i razvoja u nacionalnim okvirima. Socijalna kohezija, o kojoj brinu i strategije održivog razvoja europskih zemalja, pitanje je „kritičnog minimuma“ društvene ravnoteže. Ako tog minimuma nema, ukupni nacionalni interesi u temeljima društva (socijalni mir, unapređenje kvalitete življenja, smanjenje socijalne ugroženosti građana, dostojanstvo građana) bivaju ugroženi. Nastupaju disolucijski društveni procesi, socijalna dezintegracija, žestoke socijalne i regionalne razlike, apatija, pobune, masovne individualne i grupne socijalne patologije i sl.

Peti se dio bavi pitanjem vitalne, održive proizvodnje roba i usluga. Na svjetskoj razini u krizi ukupne reprodukcije društva (male mirovine, plaće koje stagniraju, masovno osiromašenje, zaduživanje pojedinaca i zemlje preko održivih granica i sl.) nalaze se oni koji su iz raznih razloga posljednjih godina i desetljeća smanjivali proizvodnju. Hrvatska se nalazi u tome društvu. Usporedno s time u ovome poglavlju riječ je o prekomjernoj potrošnji, neekonomičnom rastu i potrebi uspostavljanja kulture i prakse održive potrošnje u hrvatskom društvu. Na našem smo „konačnom“ elementarnom popisu od sedam osnovnih nacionalnih interesa stali. Popis bi se još mogao i proširiti, i to ne bi bilo pogrešno.

Odlučili smo se međutim za ono za Hrvatsku, za opstanak i afirmaciju života u njoj po našem mišljenju doista temeljno. Držimo također da je fokusiranje na temeljno, dakle konkretno na samo sedam a ne više nacionalnih ciljeva, učinkovitije za komuniciranje ovih prijedloga te njihovu afirmaciju u „društvenim arenama“ izvan znanosti.

Slijedi zaključak s glavnim poantama koji zaokružuje temeljno opredjeljenje autora knjige da se u suvremeno doba globalizacije i integriranja u EU itekako valja i intelektualno i praktično baviti obranom života u vlastitom dvorištu i proizvodnjom budućnosti za život u našem neposrednom *oikosu*, domu u kojem živimo. Pritom ne zaboravljamo da je ekološki i društveni planetarni kontekst presudan i za Hrvatsku. Hrvatska je duboko umrežena u suvremeni svijet. U našem malom svemiru ne možemo

uteći planetarnim klimatskim promjenama ili pak ekonomskim procesima (financijske ustanove i odnosi, uvoz-izvoz, cijena rada i kapitala i sl.).

Na kraju knjige je dodatak, koji se nastavlja na predloženu listu ciljeva a iniciran je kao polazni krug obrazovnih lekcija – prezentacija za PC. Dostupan je samo u elektroničkoj verziji knjige na mrežnoj stranici izdavača. Taj će se krug prezentacija tijekom daljnjeg rada dvaju autora na ovoj temi tijekom 2012. godine širiti jer je otvorenog tipa.

To je početak jedne nove aktivnosti koja je usmjerena na odgoj i obrazovanje za afirmaciju nacionalnih interesa razvoja kroz prizmu koncepta održivog razvoja. U Hrvatskoj za sada još nema ničega sličnoga. U vrijeme putovanja Hrvatske u članstvo u EU (1. srpnja 2013.) to može biti dodatno korisno. I u širem, europskom kontekstu bit će korisno u hodu znati, prepoznati i podučavati što su to hrvatski nacionalni interesi, interesi građana Hrvatske.

Vladimir LAY

I. TEORIJSKA RAZMATRANJA

Domaća je literatura o nacionalnim interesima oskudna. Literatura i u nas i u drugim zemljama koja koristi pojam „nacionalni interes“ čita ga pretežno kao „državni interes“, „viši interes“, nešto od čega zavisi sudbina države i nacije, u svakom slučaju nešto što nadilazi obične ljude i njihov život. Političke znanosti (politologija) uzele su taj pojam uglavnom pod svoje okrilje. To nije problem. No, pojam često koriste i političari, koji ga u pravilu interpretiraju kroz određenu ideologijsku prizmu i nerijetko rabe u „miksi“ s emocijama rodoljublja i domoljublja u okviru rutinske političke prakse dramatizacije i zadobivanja podrške za svoje ideje i ciljeve.

Kad se nešto iz usta političara diljem svijeta predstavi kao „nacionalni interes“, onda puku obično ne preostaje drugo nego to sa strahopoštovanjem primiti na znanje uz prešutnu preporuku da se iskaz ne problematizira, a još manje kritički propituje. Pojam „nacionalni interes“ izrečen u političkom miljeu ima karakter kategoričkog suda, važnog, neupitnog stava, nečeg čemu je najbolje pokloniti se i povinovati. „Nacionalni interes“ mnogih vlada i vladajućih klika bio je tijekom XX. stoljeća i rat, njegovi ciljevi za koje su dali živote mnogi sljedbenici ili oni koji su te interese nekritički prihvatili. Nacionalizam, obuzetost

vlastitom nacijom i šovinizam odigrali su pritom posebno snažnu ulogu.

Nacionalni interes u smislu interesa stanovnika, građana neke zemlje nije čest način poimanja tog interesa. Nama se „u paru“ s konceptom održivosti upravo takav smjer interpretacije čini adekvatnim, čak preciznim. Zašto se „nacionalni interes“ pretežno ne čita kao „interes građana, stanovnika neke zemlje“, kao interes naroda koji pripadaju jednoj ili više nacija, etniciteta? Za to postoji više razloga.

To je pitanje pristupa i s njim povezane semantike riječi koje se koriste i koje nužno imaju svoju malu povijest značenja. To je po nama, dakako, indikativno i za stanje stavova i za sociolingvistička rješenja u opisu procesa na relaciji globalno – nacionalno u suvremenom svijetu. Konotacija „nacionalnog“ u XIX. stoljeću, kada su se nacionalne države tek razvijale i konotacija „nacionalnog“ u XXI. stoljeću, kada je nacionalno nadograđeno umrežavanjem u internacionalno i nadnacionalno, jednostavno globalno, mundijalno, svjetsko, uvelike je različita.

* * *

U ovom poglavlju poduzimamo kratku pojmovnu analizu „nacionalnih interesa (razvoja)“, a usmjeravajući čitanje pridjeva „nacionalni“ na pridjev „narodni“, na interes građana i stanovnika jedne zemlje. Pojašnjavamo načelnu nezainteresiranost globalnih aktera razvoja za nacionalne interese kao partikularne. Podsjećamo na „koncept održivog razvoja“ i održivost kao kriterij koji teorijski dovodimo u, po nama, plodan odnos s konceptom „nacionalnih interesa“. U tom okviru iznosimo odabir temeljnih dimenzija i glavnih indikatora održivog razvoja u europskom iskustvu. Nisu sve teme održivosti jednako važne, tek one najvažnije možemo poistovjetiti s nacionalnim, životnim interesom ljudi.

1. NACIONALNI INTERESI (RAZVOJA) HRVATSKE

1.1. Prijedlog sociologijskog određenja pojma „nacionalni interes“

Nacionalni, narodni interesi (razvoja) Hrvatske postoje, oni mogu biti osviješteni i razrađeni, a mogu biti i neosviješteni i vrlo magloviti. Danas nam se čini se da je razumijevanje i razgovijetno očitavanje nacionalnih interesa u hrvatskom društvu prilično slabo.

Kad pokušavamo definirati ono što smo nazvali „nacionalni interesi (razvoja) Hrvatske“, pristupamo poslu oblikovanja razvojne samobitnosti Hrvatske iznutra. Ovdje nam inozemni primjeri nacionalnih interesa Njemačke, Austrije, Švedske, Italije i drugih mogu pomoći u tehničkom, ali ne bitno sadržajnom smislu. Poučno je pak s druge strane konzultirati glavne pokazatelje održivog razvoja tih zemalja, to više što europske zemlje postupno razvijaju zajedničku metodologiju glavnih indikatora održivosti.

Do sada pretežno prakticirano značenje pojma „nacionalni interes“ svoje učestalo mjesto upotrebe ima u vanjskoj politici i geopolitičkim razmatranjima. U tom kontekstu blizak mu je francuski pojam „raison d' état“, koji se u slobodnom prijevodu može shvatiti kao „državni razlog“, nešto što ima veze s interesima neke države.¹ Ima veze s ciljevima i ambicijama države, bilo ekonomskim, vojnim, kulturalnim ili nekim drugim. Država se ovdje pojavljuje kao pojam koji ima veze s „nacijom“ shvaćenom kao „država-nacija“, nekim teritorijem koji ima nekakav ustroj i na kojem brojčano dominira neki etnicitet, neka nacija, mada ona kao „država-nacija“ sadrži i predstavnike drugih etniciteta.

Nacionalni interes kao državni interes legitiman je, ali po nama uzak način poimanja nacionalnog interesa. Kada je riječ o diskursu koji nacionalni interes vidi kao državni interes, poučno je zastati kod pojma nacionalne sigurnosti. U ime obrane nacionalnih interesa od kojih je državna, nacionalna sigurnost interes broj jedan, državne institucije za nacionalnu sigurnost diljem suvremenog svijeta imaju posebne i velike nad-ovlasti koje u pojedinim slučajevima ekspresno suspendiraju i ustavna prava građana, ljudska prava i slično.

Nacionalna sigurnost je pojam koji se može definirati kao stanje zaštićenosti temeljnih vrijednosti društva i na njima zasnovanih institucija, zaštita vitalnih nacionalnih

¹ Državni razlog je predmet politike kroz povijest i često se povezuje s pojmom „viša sila“. Interes nacije kao naroda, kao stanovnika, ostaje u tome slučaju izvan domašaja takvog shvaćanja.

interesa, integritet državnog područja i njegovih institucija.² Sadržaj nacionalne sigurnosti demokratskih država obuhvaća: sigurnost nacionalnog teritorija, zaštitu osnovnih funkcija društva (socijalne, ekonomske, političke, kulturne, ekološke, gospodarske, obrambene i drugih). Izvori ugroza tako shvaćenih nacionalnih interesa mogu biti vanjski i unutarnji, a mogu imati vrlo raznovrsne oblike.

U sociologijskom tipu razmatranja, koji se teorijski inspirira na afirmaciji života ljudi, dakle na integralnoj održivosti, ne možemo stati na državi kao čuvaru nacionalnih interesa nego se nužno širimo na cijelo društvo, na sve stanovnike toga društva, pa i na sav živi svijet na nekom državnom i državnim granicama omeđenom teritoriju.

U modernoj situaciji, kada globalizacijski procesi nedvojbeno ugrožavaju mnoge (slabije razvijene) zemlje, ali već i neke zemlje koji su akteri stupovi globalizacije, semantičko propitivanje riječi „nacionalni interes“ u smjeru promišljanja tog interesa kao „životnih interesa ljudi“ po nama ima svjež smisao. Tako se može reći da se u ovome sociologijskom diskursu *nacionalni interesi shvaćaju kao vitalni, životni interesi građana/naroda koji obitava na nekom teritoriju, u okvirima neke države kao temeljnog institucionalnog oblika organizacije društvenog života.*

Nacionalni interesi države kao „upravljačke institucije“ i životni interesi ljudi koji u njoj žive, ako se malo potrudimo usmjeriti pažnju na socio-antropološki temelj svega, a to je život sam, jednostavno ne mogu biti suprotni. Oni su tek dvije strane iste medalje. Između neizbježnog asociranja pojma „nacionalno“ na „nacionalističko“, za što nam povijest (posljednjih dvadeset godina, a i desetljećima prije) na cijelom Balkanu daje obilje građe, s jedne strane, i opće ravnodušnosti globalizacije i globalnih aktera prema nacionalnom, lokalnom, s druge strane, treba se na svjež način semantički „probiti“ do zdrave i nestereotipne jezgre, sociologijskom diskursu primjerena značenja pojma „nacionalni interes“.

Osnovni kriterij pri promišljanju i određenju nacionalnih ciljeva neke zemlje, sociologijski gledano – građana, stanovnika, kolokvijalno rečeno – naroda koji na nekom teritoriju živi jest sama *afirmacija života ljudi* i daljnji koraci u trajnom civilizacijskom naporu k podizanju, pro-

2 Pojam „nacionalna sigurnost“ mijenja svoj sadržaj i opseg sukladno povijesnim, političkim i geopolitičkim promjenama i okolnostima. Isto tako, njegovo značenje ovisi i o ideologijskim i svjetonazorskim polazištima. Definirajući nacionalnu sigurnost svako pojedino društvo, jednako kao i svaki teoretičar, izražava svoje vrednote, svoje strahove i nade, a sve to uvjetovano je specifičnom situacijom u kojoj se društvo nalazi.

micanju kvalitete življenja ljudi na nekome konkretnome teritoriju, u nekoj kulturi življenja, u nekom konkretnom društvu. Toga se osnovnog poimanja srži nacionalnog interesa u ovome tekstu držimo.

Ljudi, narod je uvijek znao što mu je esencijalno važno, što mu je bitno. U pogledu svog supstancijalnog temelja narod se nikada nije dao prevariti (Hegel). Pri upotrebi pojma „narod“ podrazumijevamo značenje u smislu entiteta iskonski i humanistički definiranog na Goetheov način, poput nekog „kolektivnog čovjeka“, univerzalnog društvenog bića. Ne zagovaramo, dakako, značenje pojma „narod“ u smjeru entiteta ideologijski definiranog u Lenjinovom smislu kao pauperizirane ljudske mase koja postaje instrument jedne političke stranke u zavođenju jednostranačkog monolitnog političkog sustava i državnog vlasništva.

Držimo kako život kao najviša vrijednost, uvjete života, kvalitetu života, proizvodnju preduvjeta za podizanje kvalitete življenja građana neke zemlje, u našem slučaju Hrvatske, treba aktivno braniti i sustavno afirmirati. To se čini društvenim razvojem sustavno i pametno usmjerenim na konkretan život i interese konkretnih ljudi na konkretnom, lokalnom teritoriju. Planetarni i svjetski kontekst, prije svega zbog ekoloških ali i drugih razloga uvijek lebdi nad ovim užim, nacionalnim okvirima razmišljanja i djelovanja.

1.2. Država kao glavni socijalni akter brige za životne interese ljudi

Živimo u zamršenim globalizacijskim uvjetima razvoja, gdje nadnacionalne kompanije i institucije te šire integracije zadobivaju sve veću moć utjecanja na ukupni razvoj, pa i razvoj svih država svijeta. Nacionalna država kao „krovna institucija“ organizacije opstanka, unapređenja kvalitete življenja i reprodukcije društvenog života ipak i danas ostaje bitna za brigu o ekološkoj, ekonomskoj i socio-kulturalnoj održivosti života konkretnih ljudi na nekom teritoriju.

Države međusobno mogu ratovati, mogu se svađati, ali i potpomagati. Kako god bilo, svaka država brine za svoje stanovništvo, a vanjsku politiku vodi tako da s okolnim i drugim državama ima odnose koji pridonose boljitku vlastitog stanovništva bez namjere da pri realizaciji toga cilja nanosi štetu stanovnicima drugih država.³

3 Na primjer, talijanska država ne brine za interese građana koji žive u hrvatskom društvu nego u njemu, kroz svoju politiku, izvoz roba i usluga, afirmira interese koji su direktno ili indirektno vezani za interese građana talijanskog društva. Talijanska vlada brine za talijanske ribare, a ne hrvatske. Tko treba štiti hrvatske ribare i hrvatski ekološko-ribolovni pojas?

Možda će, ako pustimo na volju sociologijskoj imaginaciji, ljudski rod 2111. godine na planetu Zemlji imati takav sustav reprodukcije društvenog života, moćno procesuiran informatičko-informacijskom tehnologijom, da nacionalne države više neće biti nimalo važne. Svime će upravljati svjetska vlada koja će imati svoja izaslanstva u velikim gradovima svijeta. Tko zna? Danas je uređenje reprodukcije društvenog života kroz nacionalne države, njihove aktivnosti i međudnose dominantan oblik.

Važna napomena: globalizacija i globalni akteri „prirodno“ pretežno ne brinu za nacionalne interese pojedinih zemalja (Singer, 2005), posebno ne malih, onih koje nisu snažni i utjecajni svjetski „geopolitički igrači“, poput Hrvatske. Tko, dakle, treba brinuti za ukupne životne interese stanovnika na teritoriju neke države? Upravo država sama kao „akter općosti“, a ne akteri koje karakterizira partikularan interes (profit, pojedinačni status, posebni interesi, „moja mala moć“ i sl.). Država je ta vrhovna, vertikalna i institucionalna, povijesno stara, ali još uvijek aktualna metoda integracije i organizacije života nekog društva i teritorija. Konkretnije, državna uprava, koja se uostalom i legitimira preko posla organizacije opstanka ljudi.

1.3. Prijedlog nacionalnih interesa Hrvatske shvaćenih kao životni interes građana, stanovnika hrvatskoga društva

Obrana i afirmacija života, konkretnije *opstanak i sigurnost* stanovništva na teritoriju neke države, u nekom društvu, elementarni su nacionalni interesi. Iz takvog temeljnog i jednostavnog određenja izvodimo i naš prijedlog nacionalnih ciljeva razvoja Hrvatske kroz prizmu koncepta održivog razvoja. To su:

1. Zaštititi prirodne resurse i održivo, za korist ljudi, naroda, regija i lokalnih zajednica u Hrvatskoj, gospodari njima.
2. Upravljati proizvodnjom hrane u smjeru povećanja ukupne dugoročne održivosti Hrvatske.
3. Upravljati proizvodnjom i potrošnjom energije u smjeru povećanja ukupne energetske dugoročne održivosti Hrvatske.
4. Snažiti regionalne kapacitete društvenog razvoja te iskoristiti posebnosti i raznolikost hrvatskih regija.
5. Jačati socijalnu pravdu i smanjivati rastuće socio-ekonomske razlike među stanovništvom, koje razaraju društvo.
6. Jačati domaću proizvodnju roba i usluga kao pretpostavku podizanja kvalitete življenja te izvoza i razmjene s okolinom.

Napokon, još nešto što se u okviru koncepta uravnoteženog, održivog razvoja ne smije izostaviti:

7. Usmjeravati kulturu potrošnje na oblike održive potrošnje.

Realizacija tih ciljeva kroz sustavno kretanje prema održivosti u tim razvojnim aktivnostima temeljni je posao nacionalne države. Ne samo države, ali nje ipak prvenstveno. Posebnu ulogu ima još i civilno društvo te lokalna samouprava, koja brine za (re)produkciju lokalne kvalitete življenja i korištenje prirodnih resursa, koji su uvijek na neki način lokalni.

No, ako država oko tih interesa ne čini ništa ili radi slabo, ako globalizacijski akteri za nacionalne interese uopće ne mare, a nacionalne resurse troše nesmiljeno kroz prizmu svojih interesa – nacionalni interesi/životni interesi građana bit će ugroženi. Ako nam je naša zemlja dom, naša domovina, onda bi, osim obrane domovine u ratu, trebala postojati i sustavna mirnodopska javna politika obrane domovine pametnim nacionalnim razvojem.⁴

Hrvatsku, dakako, afirmacijom diskursa koji zagovara obranu nacionalnih interesa razvoja kao prioritet broj jedan ne stavljamo u autarkičan položaj prema susjednim zemljama, Europi i svijetu, ne izdvajamo je iz svijeta. To bi bilo nerealno. Tek, Hrvatsku stavljamo u prvi plan pitajući se što je nama ovdje razvojno za opstanak i unapređenje kvalitete življenja i za našu samobitnost u narednim godinama i desetljećima važno, najvažnije, što je presudno?

Iznutra oblikovana samobitnost temelj je identiteta i afirmacije (osjećaja) slobode i boljitka svake zemlje, pa tako i Hrvatske. Kada se taj sustavni i stalni proces određivanja samobitnosti iznutra, iz bitka bića hrvatskog društva i etniciteta koji se stalno mora obnavljati (u tome se poslu ne može spavati na staroj slavi!), zapušta, zanemaruje, ne gaji – zemlja, društvo, etnicitet razvojno stagniraju. Gubitak identitetnih karakteristika zemlje i naroda u takvim uvjetima također.

Globalizacija ima svoju vrijednosnu i kulturalnu dimenziju i često znači u živim procesima unificiranje kulturalnih svakodnevnih praksi, svojevrsno „pozapadnjenje“ kulture življenja. Očuvanje hrvatske kulturalne samobitnosti, inspirirano bogatom tradicijom ali i hrvatskim ti-

⁴ Istraživački nalazi i podaci koje iznosimo u analizi u ovoj knjizi pokazuju da hrvatska državna uprava u razdoblju 1990.-2010. nije polučila pametan i učinkovit društveni razvoj. Danas se opravdano može govoriti o stagnaciji i zaostajanju u razvoju hrvatskog društva, o masovnom porastu siromaštva građana i zastoju u unapređenju kvalitete življenja za veliki dio građana hrvatskog društva.

pom slavensko-mediteranske društvenosti i mentaliteta, posebna je zadaća obrane nacionalnih interesa kojoj ovdje nismo posvetili posebnu pažnju, ali koja nema manji značaj od ovdje temeljnih odabranih ciljeva.

1.4. Pitanja koja pojašnjavaju koje to nacionalne, životne interese građana valja braniti

Za potrebe promišljanja održivosti i budućnosti male države kao što je Hrvatska – za promišljanje održivog razvoja hrvatskoga društva, nužno je promišljanje budućnosti. U kontekstu tranzicije i globalizacije pokazalo se neophodnim i važnim pitati: *A kako da Hrvatska u narednom vremenu brani život, da razvija kvalitetu življenja svojih ljudi u hrvatskom društvu i vodi političke, gospodarske i kulturalne procese k samoodređenju uvjeta rada i života ljudi na svome teritoriju?*

Kako da se Hrvatska organizira kao društvo i država sposobna za upravljanje prirodnim osnovama tako da ih nitko ni iznutra ni izvana ne ugrožava nego da ih mudro i održivo upotrijebi za vlastiti, kako regionalni tako i ukupni razvoj?

Kako da se za naredna desetljeća adekvatnim javnim politikama osigura proizvodnja dovoljnih količina spram okoliša prijateljski proizvedene hrane i energije i da se sustavno radi na povećanju stupnja prehrambene i energetske neovisnosti? Kako da se Hrvatska ne utapa u „svjetskom društvu“ (i svojevrsnoj modernoj, urbanoj, potrošačkoj kulturalnoj uravnilovki) čije vrijednosti nisu same po sebi afirmativne po život nego ga kroz puku masovnu potrošnju prazne i uništavaju? Kako da se Hrvatska u narednim desetljećima organizira kao društvo i država koja će čuvati svoj kulturni identitet?

Kako da, bez obzira na ideologijske diskurse u svakodnevnom životu i dominaciju partikularnih interesa koji žive u njoj, Hrvatska kroz javne politike mudro pazi da se socijalne razlike ne povećavaju do razmjera koje su povratno destruktivne za društvo u cjelini (socijalni nemiri, odlazak ljudi iz zemlje, destrukcija pojedinaca, apatija, očaj, psihosomatska i psihička oboljenja, masovno trošenje lijekova i sl.)? Posebno, kako da pazi da dio stanovništva Hrvatske ne zapada u glad i bijedu te da za minimum ljudskih uvjeta života skrbi ona Ustavom RH definirana „socijalna država“ i društvo kao solidarna mreža (obiteljska, rodbinska, susjedska, prijateljska, karitativna i sl.) minimalne potrebne pomoći?

Kako da svoje resurse (od prirodnih do ljudi, njihova znanja i sposobnosti) upregne u ekonomiju koja će uspješ-

no zadovoljavati osnovne potrebe (svih) ljudi i unaprjeđivati kvalitetu življenja sukladno kulturalnim standardima civilizacije kojoj pripadamo? Kako povećati produkciju i izvoz, a potrošnju i proizvodnju generalno uravnotežiti kako ta neravnoteža ne bi postala dubinska strukturalna prijetnja slobodi građana Hrvatske („dužničko ropstvo“) i samoodređenju uvjeta života i rada?

Kako razvijati kulturu uravnotežene, održive potrošnje bez produblivanja zaduživanja, bez prekomjerne potrošnje koja ne podiže kvalitetu življenja nego podiže tek razinu duga? Uzgred, neovisna Hrvatska, nastala 1991. godine, s državom, poduzećima i građanima u dužničkom ropstvu i bez mogućnosti da samoodređuje svoj razvojni put, u prijekoj nuždi da prodaje „zlatninu“ i svoje „kućno srebro i zlato“, prestat će biti neovisna.

* * *

Opstanak i sigurnost ljudi koji žive u nekoj zemlji dvije su temeljne dimenzije nacionalnih interesa i dva opća cilja razvoja u smjeru održivosti. Na jednostavnost takvog opredjeljenja stalno treba podsjećati jer su niska razina znanstvene, stručne, artikulacije tih interesa i redovna zbanjenost u Hrvatskoj kada treba brzo i jasno u duhu obrane nacionalnih interesa djelovati između ostalog posljedica konfuznog i nedovoljno jasnog i jednostavnog govora o tome pitanju.

Država i njeni upravljači trebaju služiti nacionalom, dakle narodnom interesu shvaćenom kao interes svih stanovnika na području neke države. Ako to ne čine, ako ne afirmiraju nacionalne interese kao interese građana, zanemaruju ih. Nema više sile, nema višeg cilja od opstanka, sigurnosti i afirmacije (kvalitete) života, odnosno kvalitete življenja građana Hrvatske.

2. GLOBALIZACIJA I GLOBALNI AKTERI NE BRINU ZA NACIONALNE, NARODNE INTERESE

Mundijalizacija svijeta počela je davno, kada su lađe budućih kolonizatora krenule k budućim kolonijama. Što je danas „po-svijet-ćenje“ svijeta ili modernije rečeno – globalizacija?

Prema U. Becku (1996), globalizaciju krasi sljedeće karakteristike: 1. zemljopisno širenje i sve veća interakcija međunarodnog trgovanja, globalno umrežavanje finansijskih tržišta i rastuća vlast transnacionalnih korporacija i institucija; 2. stalna informacijska i komunikacijsko-tehnička revolucija; 3. univerzalni zahtjevi za ljudskim pravima; 4. svijet slika globalnih kulturnih industrija; 5. po-

licentrična svjetska politika u multipolarnom svijetu; 6. pitanja globalnog siromaštva; 7. globalno uništenje okoliša (klimatske promjene, ugrožavanje biološke raznolikosti i ubrzano istrebljenje vrsta, relativno smanjivanje obnovljivih zaliha pitke vode i sl.) te 8. pitanja transkulturoloških sukoba.

Svjetska iskustva u XXI. stoljeću pokazuju da globalizacijska ekonomska i politička mašinerija već niz godina sustavno slabi snagu samoreprodukcije života i unaprjeđenje kvalitete življenja u mnogim zemljama. Zarobljava ih pravilima igre „novog svjetskog poretka“ – uvjetima zaduživanja, općim porastom novo-kolonijalne ovisnosti (čak i prehrambene!) i smanjenjem stupnja samoodređenja uvjeta života i rada ljudi na njihovim teritorijima. Sudbina ljudi u tim zemljama izmiče iz ruku upravljača i naroda tih zemalja.

Globalizacija, takva kakva je danas povijesno na djelu, označena neoliberalnim načelima i praksama, ne brine za kvalitetu življenja ljudi na konkretnim lokalnim i regionalnim teritorijima. **Globalizacija i globalni akteri ne brinu za nacionalne interese – shvaćene kao interes stanovnika u određenoj zemlji i interes države koja organizira opstanak i unapređenje kvalitete življenja na njenom teritoriju.** To je danas postalo nedvojbeno i empirijska građa o tome iz godine u godinu sve je opsežnija.

Ti akteri brinu za slobodu tržišta i kapitala i roba i u konačnici se sve više prepoznaje kao globalni, mundijalni pogon za bogaćenje multinacionalnih korporacija, uskih grupa moćnika i posjednika. Takva globalizacija samorazumljivo (kao da je riječ a priori o nečem dobrom!) i posve iracionalno tjera sve nacionalne i lokalne ekonomije na svjetsku utakmicu rentabilnosti i konkurentnosti. Nisu u toj utakmici, dakako, svi u stanju sudjelovati. A zašto i bi? Svi nogometaši svijeta ne mogu igrati u „premijer ligi“, ali moraju igrati i moraju od nečega živjeti. Kaže se – globalizacija i integriranje u nju pitanje je modernosti, to je pitanje da se bude u skladu sa svijetom i današnjim načinom organizacije društvenog života na planetarnoj razini. Tko se ne prilagodi i ne integrira – taj je izvan svijeta, taj treba – što? – izumrijeti?

Kako da oni nešto slabiji, države i društva, regije, poduzeća, pojedinci u takvom kontekstu žive i prežive? Šmisao lokalnih ekonomija, nacionalnih ekonomija jest da proizvode dobra⁵ i usluge za zadovoljavanje potreba lju-

5 U žargonu političke ekonomije govorimo o robama i uslugama. Pri tome roba ima upotrebnu i prometnu vrijednost. Hrvatski jezik ima za stvorenu vrijednost (robu kao upotrebnu vrijednost) riječ „dobro“ što izražava onu bit, ono nešto što ljudima čini dobro.

di na teritoriju neke regije ili države. Ne moraju ta dobra (robe) i usluge biti uvijek na svjetskoj razini. Dovoljno je da odgovaraju lokalnim ljudima, njihovim potrebama i njihovim džepovima. Lokalna ekonomija je instrument obrane života. Kao takva, učinkovita lokalna ekonomija postaje nacionalni interes, s time da, dakako, nije oslobođena truda oko povećanja kvalitete i sniženja cijena. Ekonomija koju zastupa globalizacija – koga i čega je ona instrument?

Država i društvo organiziraju svoju reprodukciju, tako bi trebalo biti ako nas ne napušta zdrav razum, na najpametniji mogući način. Javne politike i svi potezi trebaju pridonositi boljitku građana te zemlje, društva u cjelini i države.

Globalizacijski akteri „uređuju“ nacionalne interese po svome, vodeći računa o svojim interesima (održni dužnike na životu da mogu vraćati sve veći dug, pridobij nove države i ustanove, igrače u svoje kolo i sl.). Masovno siromašenje i propadanje kvalitete življenja u mnogim zemljama nije predmet ozbiljnih interesa tih aktera. Limun treba iscijediti do kraja, u procesu tog cijedenja – zarađivati što više, a potom prijeći na sljedeći.

Globalni akteri su prema nacionalnom, lokalnom, pretežno ravnodušni ili se odnose agresivno i destruktivno. Nacionalno smeta globalnom kao neka zapreka za širenje tržišta, moći neoliberalnog tipa ekonomije, koja ne trpi granice.

Obrana i afirmacija života ljudi, odnosno obrana nacionalnih, narodnih interesa i u Hrvatskoj se treba odvijati pod krilaticom slogana „brani se ono što se voli“. Vole li građani Hrvatske svoju domovinu, svoj dom, svoj rod, sebe, svoje bližnje? Imaju li što i u XXI. stoljeću u tome smislu braniti? Imaju, dakako. Koji su to nacionalni, narodni interesi koje treba braniti – o tome je riječ u ovoj knjizi u narednim poglavljima.

3. NACIONALNI INTERESI I ODRŽIVI RAZVOJ / KRETANJE K ODRŽIVOSTI

Ono što koristi i jača tako shvaćene životne interese naroda i unapređenje ekosfere od koje živimo i kvalitete življenja ljudi i u blagostanju, i u sigurnosti, i u slobodi, i u samorealizaciji nedvojbeno je u sebi održivo i pridonosi održivosti. Ne može predmet nacionalnog interesa u svojoj srži imati neodržive razvojne ciljeve i prakse. Interes naroda, ljudi i interes održivosti života pripadaju istom osnovnom smislu afirmacije, a ne destrukcije života. Smjedom i smislom prakse koje afirmiraju nacionalne interese

ljudi na nekom teritoriju i one koje afirmiraju održivost, iste su prakse. Nacionalni interes mora biti održiv za ljude određenog nacionalnog teritorija u nekoj nacionalnoj državi. Ako to nije, onda jednostavno nije nacionalni interes.

To je tvrda smisaona veza konceptata „nacionalni interes“ i „održivost“ razvoja i ne može se razvrgnuti nikakvim lukavim relativizacijama iz globalizacijskog diskursa koji uporno, robotski zagovara suvremenu općost i opću (tržišnu) povezanost kao najveće kulturalno-civilizacijsko dostignuće modernog čovječanstva. Davati veću važnost globalizaciji i igrama moći i bogatstva koje uz nju idu, a umanjivati važnost dobrog života za sve „lokalne“ ljude na planetu, samo je navođenje na napuštanje smislenog „puta sredine“ koji čuva i prirodnu osnovu života i ljude i brine da kvaliteta življenja za sve postupno raste.

Polazište i osovina koncepta održivog razvoja jednostavna je: ljudska vrsta oslanja se na usluge ekosustava u svemu što radi. Njihova raspoloživost i kvaliteta se podrazumijeva. Ti sustavi su tu oduvijek, opće su dobro i problema nema. No, problema ipak u suvremeno doba ima. I to mnogo i sve više.

Prirodne temelje života valja respektirati kada se projektira, organizira i provodi bilo koji tip razvoja i rasta. Ne bude li tako, ljudski rod će, dugoročno gledano, imati problema. Osiromašivat će neadekvatnim odnosom spram voda i vodne zalihe, osiromašivat će broj i vrste staništa i biološku raznolikost, osiromašivat će tako i zalihe hrane, mijenjati će klimu pa će prestati biti onakva kakva je bila do sada, njena neugodnost i nepredvidljivost će se povećati. Ovdje niz ne završava. Tek mi stajemo s ovim kratkim opisom.

Svijet će uvijek trebati nekakav rast. Mada se polako naslućuje i „društvo poslije rasta“ (*post growth society*),⁶ i tada će biti potreban rast u nekim elementima. Ali „rastomanija“ (*growthmania*), rast pod svaku cijenu pa i onu da se satiru prirodne osnove života i ljudi, sam neće voditi dobrobiti ni planetu Zemlji, ni dobrobiti ljudskog roda.

U razmatranjima integralne održivosti stvari su se kroz godine teorijski i konceptualno slegle. Razlikujemo tri temeljne dimenzije održivosti.

A. Ekološka održivost (održivost prirodnih osnova života ljudi i biosfere u cjelini).

6 Taj pojam koristi James Gustave Speth u knjizi *The Bridge at the Edge of the World* (2008).

B. Socio-kulturalna održivost (identitet nekog društva i prostora, socijalna integracija i kohezija nekog društva, a ne dezintegracija, disolucija i „razgradnja“ društva).

C. Ekonomska održivost (ekonomska vitalnost u smislu sustavne, barem minimalno rastuće produkcije roba i usluga potrebnih za unaprijeđenje kvalitete života – sve većeg – broja ljudi).⁷

Skup tih održivosti interpretiramo kao integralnu održivost,⁸ koja je idealtipski cilj i teško se istodobno postiže u cijelosti. Realnije je govoriti o kretanju k održivosti / udaljavanju od neodrživih oblika ponašanja i djelovanja.

Uz zagovaranje nacionalnog interesa kroz prizmu koncepta održivog razvoja neizbježno je i zagovarati svojevrsnu lokalizaciju razvoja, smanjenje troškova prostornom integracijom proizvodnje i potrošnje, okretanje ekonomiji (lokalnih) resursa i sl. Ako nam je na pameti afirmacija života ljudi kao meta/nadcilj broj jedan, od toga ne može biti šteta ni za koga. Osim za optimiranje profita neoliberalnih upravljača sklonih rastu, privatnom bogaćenju pod svaku cijenu.

Jesu li ekološka, socio-kulturalna i ekonomska održivost, ovako kako smo ih ukratko definirali, izravno i nacionalni ciljevi razvoja Hrvatske u smislu procesa zadovoljavanja životnih interesa i ciljeva ljudi koji žive na njenom teritoriju? Nema dvojbe – da!

Sukobi do kojih dolazi u doseganju integralne održivosti između tih segmenata održivosti zakoniti su i neizbježni jer se često međusobno u praksi potiru (npr. veći rast, štednja na zaštiti okoliša, veći profit, lošija kvaliteta okoliša) i održiv „put sredine“ i ravnotežu teško je lako i glatko postizati. Ostvarenje životnih interesa stanovništva prati sličan problem proturječnosti. Osiguravati u Hrvatskoj hranu i energiju, a istodobno čuvati čist okoliš, nije jednostavno. Razvijati solidarnost i paziti na socijalne razlike te uravnotežen regionalni razvoj u društvenom tkivu Hrvatske, a istodobno podržavati najbolje u proizvodnji roba i usluga – ide li to bez problema? Tajna je uvijek u

7 Uvijek nam se čini korisnim na ovakvom mjestu podsjetiti da grč. pojam „oikos“ znači „dom, kuća“; da je „oikos-logos“ – znanost o kući, a da se porijeklo riječi ekonomija krije u grč. pojmu „oiko-nomia“ koje bismo preveli kao „upravljanje domom“. To je ekonomija stvarnih vrijednosti, ekonomija vezana za potrebe ljudi i njihovo zadovoljavanje. To nije mešetarenje, financijski inženjering, igranje s tečajevima valuta i slično u što se znatnim dijelom pretvorila suvremena neo-liberalna ekonomija pogonjena pohlepom bankarskih i poslovnih i drugih imanja, statusa i moći željnih društvenih grupa.

8 O ovome smo pisali u radu „Proizvodnja budućnosti Hrvatske: integralna održivost kao koncept i kriterij“ (Lay, Vladimir, 2003).

istom – u iznalaženju „puta sredine“ između dvije zadaće koje se prividno isključuju, ali su negdje poput duboke spojene posude i povezane.

Nacionalni interesi izražavaju se kroz nacionalne ciljeve razvoja. Održivi razvoj definira se kroz ciljeve održivog razvoja. Hrvatska državna strategija za održivi razvitak (2009) usmjerena je na osam ključnih područja, koja impliciraju određene opće ciljeve. To su: 1. STANOVNIŠTVO: poticaj rasta broja stanovnika RH; 2. OKOLIŠ I PRIRODNA DOBRA: očuvanje, zaštita i održivo gospodarenje tim dobrima; 3. ODRŽIVA PROIZVODNJA I POTROŠNJA: usmjeravanje na vitalnu, održivu proizvodnju i uravnoteženu potrošnju; 4. SOCIJALNA KOHEZIJA I PRAVDA: ostvarivanje socijalne i teritorijalne kohezije i pravde; 5. ENERGIJA: postizanje energetske neovisnosti i rasta učinkovitosti korištenja energije; 6. JAVNO ZDRAVSTVO: jačanje javnog zdravstva; 7. POVEZIVANJE HRVATSKE: daljnje razvijanje povezivanja Republike Hrvatske unutar nje i s okruženjem; 8. ZAŠTITA JADRANSKOG MORA, PRIOBALJA I OTOKA.

Budući da je ovdje riječ o popisu temeljnih dimenzija i ciljeva održivog razvoja Hrvatske, bilo bi za očekivati da sadrži i nacionalne interese razvoja zemlje. Držimo da je neke obuhvatio i afirmirao, a neke, poput pitanja očuvanja vlastitog prostora kao temeljnog, često gotovo neprimjetnog i samorazumljivog resursa, pitanje proizvodnje hrane i još neke vrlo osnovne, a po nama važne – nije.

Isticanje javnog zdravstva kao cilj održivog razvoja otvara prostor i za pitanje – a zašto ne i razvoj sustava javnog obrazovanja, javnog sustava socijalne skrbi i tako dalje? Isto tako, zašto se ističe zaštita Jadranskog mora, priobalja i otoka kao zaseban cilj strategije? Ako su ambijentalna blaga krške Hrvatske i more vrijednost, to ništa manje nije, mada na drugačiji način, područje plodnih tala Slavonije, a ni šumska i druga prirodna blaga gorske Hrvatske.

Razvijeni svijet razvio je sustave dimenzija i indikatora za mjerenje održivosti i održivog razvoja. Mnoge zemlje već uredno svake godine, ili barem svakih nekoliko godina, mjere kretanje ekološke, socijalne i ekonomske održivosti na svome teritoriju. Poučno je ukratko pogledati glavne dimenzije održivosti i vodeće pokazatelje. Pogledajmo ukratko primjere Velike Britanije i Švedske te sustav vodećih indikatora održivog razvoja EU-a.

Prva verzija strategije održivog razvoja Velike Britanije⁹ sačinjena je još 1994. godine, dvije godine nakon

Konferencije o razvoju i okolišu UN-a u Riju, a potom se sustavno razvijala i dopunjavala. Posljednja verzija nosi datum 2008. godine, a izdavači su Vlada Njezinog Visočanstva Velike Britanije i tzv. Strateški forum. Sadrži ukupno 68 indikatora, 20 okvirnih indikatora (*UK Framework indicators*) i odnosi se na 4 glavna prioritetna područja. To su:

1. Održiva potrošnja i proizvodnja.
2. Klimatske promjene i energija.
3. Zaštita prirodnih resursa i očuvanje okoliša.
4. Stvaranje održivih zajednica i pravednijeg svijeta.

Švedska, zemlja koja u javnim politikama i projektiranju održivosti za budućnost prednjači u Europi, ima svoju strategiju održivog razvoja od 2004.¹⁰ i sustavno radi na njenom razvoju i dopunjavanju. Izvještaji o napretku u primjeni strategije stalna su praksa, kao i u Velikoj Britaniji. Švedska strategija sadrži šest glavnih područja, a za svako od njih u suradnji s državnim statističkim uredom razvijen je popis ukupno 12 glavnih (*Headlines*) pokazatelja. To su:

1. Zdravlje (očekivani životni vijek, nasilje).
2. Održiva potrošnja i proizvodnja (energetska učinkovitost, investicije).
3. Ekonomski razvoj (stopa zaposlenosti, javni dug, rast proizvodnje).
4. Socijalna kohezija (rizik od siromaštva, demografska kretanja).
5. Okoliš i klima (staklenički plinovi, opasni otpad/tvari).
6. Globalni (svjetski) razvoj (razvojna suradnja).

Strategija održivog razvoja EU-a¹¹ ispisana je 2006. godine, a 2009. godine izlazi *The Monitoring Report of the EU Sustainable Development Strategy*. On sadrži sljedeća osnovna područja i glavne indikatore:

1. Socio-ekonomski razvoj (porast razine realnog BDP-a po glavi stanovnika).
2. Održiva potrošnja i proizvodnja (resursna produktivnost).
3. Socijalno uključivanje (stanovništvo u riziku od siromaštva i socijalnog isključivanja).

¹⁰ Vidjeti na: www.sweden.gov.se/environment.

¹¹ Vidjeti na: www.ec.europa.eu/eurostat/sustainabledevelopment. Za indikatore je posebno koristan sljedeći izvor: estat-sdi@ec.europa.eu.

4. Demografske promjene (stopa zaposlenosti starijih radnika).

5. Javno zdravstvo (očekivani životni vijek prema spolu, godine zdravog življenja).

6. Klimatske promjene i energija (emisije stakleničkih plinova, udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije).

7. Održivi promet (energetska potrošnja prometa u odnosu na BDP).

8. Prirodni resursi („indeks ptica“ i riblje zalihe).

9. Globalno partnerstvo (službena pomoć drugima prema udjelu u BDP-u zemlje).

10. Dobra vladavina.

Prikazana lepeza područja i indikatora govori nam da je temeljna trijada održivosti (ekološka, ekonomska i socijalna održivost) svagdje zastupljena uz određene varijacije. Određenje ciljeva održivog razvoja u Hrvatskoj u domaćoj strategiji oslanja se na strategiju EU-a. To je produktivna orijentacija zato što osigurava daljnje umrežavanje Hrvatske u njezin prirodni širi, europski milje. Istodobno, ostaje zadaća brige za svoje, za svoj identitet i svoje specifičnosti.

* * *

U razmatranjima o povezanosti nacionalnih interesa (razvoja) Hrvatske shvaćenih kao životnih ciljeva ljudi/naroda koji žive na teritoriju Hrvatske i ciljeva održivog razvoja i kretanja k održivosti postoji visoka sadržajna sličnost. U narednim prikazima nacionalnih interesa kroz prizmu koncepta održivog razvoja to će biti dodatno dokumentirano i argumentirano.

Dražen ŠIMLEŠA

II. PRIRODNI SUSTAVI, ENERGIJA, HRANA

1. ZAŠTITITI PRIRODNE SUSTAVE

Prirodne sustave valja zaštititi od eksploatacije koja je vođena primarno ostvarenjem profita i kratkoročnih ekonomskih interesa, a ne čuvanjem prirodnih osnova života i oikonomijom („gospodarenjem kućom“). Ako bismo stavili na papir komparativne prednosti Hrvatske, sigurno bi se pri vrhu popisa našli naši prirodni sustavi. Kvalitetu i bogatstvo raznolikosti tih prirodnih sustava detektiraju sva svjetska istraživanja stanja u okolišu, vizualna privlačnost krajobraza vidljiva je u kojem god smjeru krenemo, a i sami se time često hvalimo ističući to posebnošću Hrvatske, naročito prednošću u turističkoj ponudi.

U studiji smo izdvojili najvažnija područja prirodnih resursa Hrvatske koja zahtijevaju zaštitu radi održivog „gospodarenja kućom“: šume, bioraznolikost i autohtone vrste, more, vode, obradive površine, javne prostore te potrebu prilagodbe na utjecaj klimatskih promjena i ublažavanje posljedica njihovog djelovanja na prirodne sustave.

Ono što je bitno još naglasiti jest kako su prirodni resursi i prostori još uvijek uglavnom u sferi javne domene, koristi i nadzora pa ih je stoga potrebno sačuvati na korist sadašnjim i budućim generacijama. Dodatni je razlog, jasno, i to što idemo prema svijetu sve veće važnosti kvalitete i kapaciteta prirodnih resursa za osiguravanje kvalitete života u društvu.

U posljednjem izvještaju o ekološkom otisku, koji se fokusirao na kretanja ekoloških trendova u zemljama Mediterana, za Hrvatsku su izračunati prinosi u biokapacitetu šuma, polja i pašnjaka veći od svjetskog prosjeka (GFN, 2010), a i posljednji izvještaj o stanju u okolišu i svjetskim ekosustavima *Living Planet Report 2010* procijenio je veću produktivnost biokapaciteta u Hrvatskoj u odnosu na prethodni izvještaj iz 2008. godine.

Za pohvaliti je prepoznata potreba očuvanja, pa i unapređenja kvalitete okoliša te bioraznolikosti i u pripremi projekta Natura 2000 kao temelja zaštite prirodnih sustava u Republici Hrvatskoj. Natura 2000 europski je projekt očuvanja ugroženih biljnih i životinjskih vrsta te važnih staništa na razini EU-a. U Hrvatskoj je izrađen prijedlog ekološke mreže koju bi obuhvaćala Natura 2000, a koji je izradio Državni zavod za zaštitu prirode. Prijedlog je trenutačno na reviziji, a Vlada RH mora donijeti konačnu uredbu o međunarodno ekološki važnim područjima do dana ulaska u EU. Prihvati li se sadašnji prijedlog, koji obuhvaća čak 44,83 posto kopna i 38,97 posto mora od ukupnog teritorija RH, imat ćemo dobre temelje za očuvanje ekoloških sustava. Stanje očuvanosti i povezanosti važnih ekoloških područja izgleda i bolje kad tome pridodamo širu Nacionalnu ekološku mrežu, koja je propisana u sklopu Zakona o zaštiti prirode.

Ovdje zaista možemo primijeniti Bosselov „kategorički ekološki imperativ“ prema kojem trebamo djelovati „tako da se interesi preživljavanja svih današnjih i budućih ekoloških sustava dovoljno sačuvaju“ (Cifrić, 2009: 284). Kako je rečeno, u svrhu zaštite najvažnijih područja prirodnih resursa u Hrvatskoj potrebno je poduzeti sljedeće aktivnosti:

1.1. Zaštititi šume

Pri slavljenju bogatstva naše bioraznolikosti jasno je kako pogled iz zraka upućuje na razloge tog slavlja u zelenoj boji. Hrvatska je s obzirom na veličinu teritorija iznimno pokrivena šumama, i to pravim prirodnim šumama. Njih možemo naći na 2.688.687 hektara odnosno 37,5 posto teritorija. Riječ je o područjima koja se u stručnoj terminologiji ubrajaju u ekološki učinkovite šume, a kad tome pridodamo „manje kvalitetna“ područja šumskih proizvodnih zemljišta i neproizvodna ili neplodna šumska zemljišta, sve zajedno daje značajnih 47,5 posto teritorija (MEPPPC, 2010).¹

¹ Tome treba dodati i kako prema podacima iz 2004. godine čak 9 posto šumskih površina (181,762 hektara) isključujemo iz kategorije gospodarenja šumama, jer se još uvijek nalaze pod minama iz Domovinskog rata.

Tu je u smislu kvalitete prirodnih sustava važno naglasiti kako se radi o površinama koje na 95 posto područja smatramo prirodnim šumama, koje su živa i dinamična „skladišta“ bioraznolikosti i koja su sposobna obavljati sve važne procese kruženja materije i elemenata u prirodi. Zbog svega toga šume upiju 19,5 posto ugljičnog dioksida koji se emitira, što nije zanemarivo.

Zato je Hrvatska u iznimnoj poziciji, jer upravo u sklopu glumljenja brige za klimu mnoge su zemlje prijavljivale kao svoje pluseve šumske površine koje su zapravo pravilno zasađene monokulturne plantaže brzorastućih stabala, što možda iz zraka izgleda zeleno, ali nema veza s funkcijama i procesima koji su važni za kvalitetu i ravnotežu ekosustava kakve obavljaju prave prirodne šume.

Nadalje, a u kontekstu činjenice da je znatna većina (više od tri četvrtine) šuma u državnom vlasništvu, kao temelj daljnjeg održivog razvijanja stoji podatak kako sve šume u državnom vlasništvu imaju međunarodno priznat certifikat Forest Stewardship Council, koji jamči održivo gospodarenje šumama. Još nam preostaje da pronađemo političke odlučnosti i poduzetničke umješnosti u održivom korištenju te biomase u energetske svrhe, i jedan od najvažnijih prirodnih resursa Hrvatske može postati i jedna od važnijih manifestacija održivog razvoja.

1.2. Zaštititi domaću bioraznolikost i autohtone vrste

O važnosti bioraznolikosti već smo dosta rekli u uvodnom dijelu poglavlja. Možemo tek dodati kako je upravo bioraznolikost „osigurač“ bogatstva i šarenila prirodnih resursa u Hrvatskoj. Ponekad upravo zadivljuje koliko se toga „uguralo“ na maloj površini.

U odnosu na površinu i broj biljnih vrsta među tri smo najbogatije države u Europi. Prema broju vrsta slatkovodnih riba drugi smo u Europi, prema broju vrsta beskralježnjaka treći, po broju vrsta gmazova peti, po broju vrsta vodozemaca, vaskularnih biljki i broju vrsta sisavaca sedmi, a po broju vrsta ptica gnjezdarica trinaesti (Lay i Puđak, 2007). Imamo 44 autohtone životinje od kojih su neke ugrožene vrste (govedo lička buša, međimurski konj, turopoljska svinja i dr.), pa se tako nalaze na Crvenom popisu Republike Hrvatske među 1169 ugroženih biljnih i životinjskih vrsta.

Sve nam to daje do znanja da je potrebno posvetiti iznimnu važnost očuvanju dosegnute visoke razine bioraznolikosti u RH kako zbog intrinzične vrijednosti, tako i zbog krajobrazne ljepote i povećavanja privlačnosti turizma.

1.3. Zaštititi more

More se u Hrvatskoj prostire na više od trećine ukupnog teritorija zemlje i jedan je od njenih najvažnijih resursa. Pri tome ne mislimo samo na očito presudan utjecaj u pozicioniranju Hrvatske kao poželjne i privlačne turističke destinacije, nego i na njegovu važnost zbog značajne podrške bioraznolikosti zemlje te pružanja ekonomske sigurnosti za krajeve na obali i otocima.

Ističe se kako ribarstvo, premda ima mali udio u BDP-u, ima izraženu socioekonomsku ulogu jer se više od dvije trećine ribolova, uzgoja i prerade ribe odvija u ruralnim područjima i na otocima, gdje nema previše drugih mogućnosti za ostvarivanje financijske koristi (MPRRZ, 2008).

More je jedna od bitnih krajobraznih karakteristika Hrvatske, ali i važan dio identiteta, posebno za populaciju koja živi uz njega. To je sigurno jedan od razloga što su u ispitivanju stavova javnosti o klimatskim promjenama, koje je provedeno 2008. godine za potrebe izvještaja o društvenom razvoju UNDP-a *Dobra klima za promjene*, stanovnici priobalnih područja izrazili veću zabrinutost za posljedice klimatskih promjena, posebno u kontekstu dizanja razine mora, kojeg se manje treba bojati zbog potapanja gradova, a više zbog problema u sustavu kanalizacije, opskrbe pitkom vodom, utjecaja na poljoprivredu uz obalu te pada kvalitete ekosustava u Jadranskom moru. U do sada najtoplijem desetljeću, u devedesetima, zabilježen je veći prosječan rast temperature na obali nego na kopnu, povećan je broj termofilnih vrsta u moru te su uslijed sušnih ljetnih razdoblja učestaliji požari. Sve nas to treba podsjetiti kakav nam resurs more predstavlja te upozoriti na važnost njegove zaštite. Također, ne treba zaboraviti koliko su privlačna obala i čisto more temelj uloge turizma u ekonomskom oporavku nakon rata i razvoju južnojadranskih regija čime su se one znatno odmaknule od drugih dijelova Hrvatske po BDP-u i kvaliteti života.

1.4. Zaštititi vode

Prema podacima FAO-a (Agencija za hranu i poljoprivredu UN-a), Hrvatska je po zalihama obnovljive vode po jedinici površine teritorija prva u Europi, a treća u svijetu, iza Kostarike i Paname. Po zalihama obnovljive vode po glavi stanovnika osmi smo u svijetu (Lay i Puđak, 2007). Po količinama pitke kvalitetne vode peti smo u Europi. Možemo se podičiti zdravstveno ispravnom pitkom vodom iz slavine, kojom se koristi 80 posto građana, a to težimo

postići za 94 posto građana do 2015. godine. Time bismo došli blizu prosjeka EU-a, premda trendovi u mnogim zemljama EU-a idu prema sve manjoj konzumaciji vode iz slavine jer se građani okreću flaširanoj vodi.

Stanje kontinentalnih voda lošije je od kvalitete mora, koje se više trudimo očuvati čistim radi turizma. Možemo uočiti kako je stanje bolje u kraškom području, a posebno je nezadovoljavajuće oko većih gradova i u blizini industrijskih postrojenja koja nemaju adekvatno uređeno pročišćavanje otpadnih voda. To je i dokaz nefunkcioniranja sustava javnih službi i pravosuđa, jer se očito svjesno gleda u stranu na činjenicu da većina industrijskih pogona nema adekvatno središnji utjecaj na vodne resurse i općenito okoliš, posebno prema standardima EU-a koji nam je deklarativni cilj i čijim standardima u svakoj prigodi izražavamo privrženost. Trećina otpadnih voda iz industrije ispušta se direktno u okoliš bez ikakva pročišćavanja, a svega se petina propisno pročisti i sanira. Slično je s komunalnim otpadnim vodama. Sustavom pročišćavanja obuhvaćena je tek četvrtina svih otpadnih voda iz tog sektora.

Sljedeći veliki zagađivač od kojeg je potrebno zaštititi vodne resurse jest poljoprivreda, iz koje nam dolazi 92 posto pritiska dušika na vodne resurse, 94 posto amonijaka, 70 posto diduškova oksida (N_2O) i 26 posto metana (Znaor, 2009). Stoga nas ne treba čuditi što je 40 posto vodozemaca u Hrvatskoj ugroženo, a njihovo stanje možemo promatrati i kao ogledalo očuvanosti i čistoće okoliša.

1.5. Zaštititi obradive površine

S obzirom na sve veću važnost poljoprivrede u svijetu nestabilnih i rastućih cijena osnovnih energenata i prehrambenih proizvoda, jedan od važnijih ciljeva Hrvatske jest zaštititi obradive površine.

Cilju očuvanja obradivih površina mogli bismo dodati i potrebu da zaista počnemo koristiti te površine u puno većem opsegu i potencijalu koji pružaju. Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, proizvodimo hranu na nešto više od 1,3 milijuna hektara površina pogodnih za obradu, što je manje od polovine površina koje su pogodne za tu namjenu.² I to dovoljno govori samo za sebe.

2 Ovdje treba naglasiti kako su ovo točne brojke prema trenutno najčešće navodenim izvorima u Državnom zavodu za statistiku. Ono što zbunjuje jest da se do prije nekoliko godina baratalo puno većim brojkama ukupnih poljoprivrednih površina, a i danas se koriste različiti podaci ovisno o instituciji koja ih objavljuje.

Ovdje možemo dodati kako je, premda je uvriježeno mišljenje o Hrvatskoj kao zemlji očuvanog i kvalitetnog okoliša, što smo i sami istaknuli, upitno koliko bi se takva konstatacija mogla primijeniti za područja obradivih površina. Prema izvještaju Agencije za zaštitu okoliša (2007) gotovo polovinu naših poljoprivrednih zemljišta možemo svrstati u površine ugrožene stvarnom opasnošću od erozije tla, dok na gotovo trećini svih poljoprivrednih zemljišta možemo opaziti trendove zakiseljavanja tla. Jasno, glavni je razlog za to gruba i teška obrada tla, a i u pogledu pripreme tla unošenjem umjetnih gnojiva u samom smo vrhu Europe.³

Ne treba nas čuditi što se u spomenutom *Izvješću o zaštiti okoliša* tlo opisuje kao zanemaren resurs (AŽO, 2007: 34).

Na globalnoj razini, zaštita obradivih površina ne samo u ekološko-kvalitativnom smislu nego i na razini socijalne pravde postaje prvorazredno pitanje održivosti mnogih društava. Svjedočimo procesima u kojima razni investicijski fondovi najmoćnijih banaka i drugih financijskih grupacija te državne agencije rastućih (i očito svega gladnih) ekonomija poput kineskih, saudijskoarapskih, južnokorejskih i drugih kupuju po siromašnim zemljama plodne obradive površine zadržavajući na određen broj godina pravo na svu proizvedenu hranu. U svega tri godine (2006.–2009.) samo na afričkom i azijskom kontinentu rasprodano je 25 milijuna hektara plodnih polja, čime je ugrožena ionako krhka sposobnost tih država da prehrane vlastito stanovništvo. Možemo reći kako imamo određenu strukturnu sreću što nismo zanimljivi za takva „ulaganja“. Rascjepkanost poljoprivrednog zemljišta u Hrvatskoj pokazuje se naime kao brana za takva eventualna nastojanja.

1.6. Zaštititi prostor

Možemo reći kako je Hrvatska prostorno raznolika, odnosno bogata zemlja. Na relativno maloj površini prostire se čak 16 različitih krajobraznih cjelina. Od toga je površinski, kroz različite oblike zaštite, zaštićeno 7 posto teritorija, a cilj je taj udio udvostručiti. Projekt Natura 2000 već smo spominjali te u tom kontekstu možemo još samo dodati kako će to možda biti posljednji pokušaj da se

3 U brojkama to je ukupno čini se 400 do 500 tisuća tona potrošenih mineralnih gnojiva godišnje, a to po jedinici obradivih površina znači 251 kg/ha. S obzirom na velike emisije CO₂ pri proizvodnji umjetnih mineralnih gnojiva, to predstavlja dodatan problem utjecaja na kvalitetu zraka i klimu.

u Hrvatskoj zaštite prostori na korist svih njenih građana, pa i šire. Naime, posljednjih smo godina svjedoci da je Hrvatska preuzela neoliberalni razvoj društva te da postoji niz slučajeva „otimanja“ javnih dobara i javnih prostora za privatne potrebe i bogaćenje, i što je najgore, uz redovito žmirenje i čak ponekad pomoć javnih službi. Time se otvara jedan od većih problema održivog razvoja Hrvatske povezan s problemom korupcije, naime da politika ne djeluje u korist građana i građanki, nego zastupa partikularne i klijentalističke interese.

Vladimir LAY
Dražen ŠIMLEŠA
**Nacionalni interesi
razvoja Hrvatske
kroz prizmu koncepta
održivog razvoja**
Prirodni sustavi,
energija, hrana

1.7. Sudjelovati u ovladavanju klimatskim promjenama – prilagoditi se na klimatske promjene

Utjecaj klimatskih promjena ovdje ćemo analizirati s obzirom na utjecaj na prirodne sustave, ne ulazeći u problem emisije stakleničkih plinova te sektore koji tome najviše pridonose kao što su, prije svih, potrošnja energije, a onda i poljoprivreda, otpad i drugi. Istaknuli smo kako prirodne sustave u Hrvatskoj smatramo jednom od naših najvećih kvaliteta ili komparativnih prednosti. Stoga nas najviše zanima kakav je utjecaj klimatskih promjena na ekosustave u zemlji te kako se to odražava na druge važne dijelove društva.

Premda u Hrvatskoj za potpuno točnu analizu utjecaja klimatskih promjena nedostaje podataka i dugotrajnih istraživanja, posebno o njihovom točnom kretanju u budućnosti, očito je kako one već sada utječu na društveni razvoj.

Izvršitelj UNDP-a (2008) *Dobra klima za promjene* naglašava kako je najveći utjecaj u trima područjima: porast temperature, manje oborina i učestalije vremenske nepogode. Radi se zapravo o međusobno povezanim područjima, koja se pojavljuju u mnogostrukim ulogama i kao uzroci i kao posljedice. Porast temperature zraka povući će za sobom rast temperature i voda te tla sa svim negativnim posljedicama na živi svijet. U mnogim područjima imamo izraženije i duže sušne periode, koji također na sebe vežu čitav niz posljedica, od utjecaja na poljoprivredni sektor preko proizvodnje struje iz hidroelektrana do veće opasnosti od požara. Ugodna temperatura, osigurana dostupnost pitke vode i siguran te kvalitetan okoliš presudni su i za turizam, o kojem ovisi znatan dio hrvatskoga gospodarstva i bruto društveni proizvod. Naša priobalna i otočna područja dodatno će biti ugrožena zbog podizanja razine mora. Jasno, to sve uzrokuje i povećanje opasnosti za ljudsko zdravlje te kvalitetu života.

Smatramo kako ovih sedam izdvojenih točaka predstavljaju dobre polazišne temelje za zaštitu prirodnih re-

sursa u Hrvatskoj. U 21. stoljeću, gospodarenje prirodnim resursima sve će više biti presudno za ostvarivanje dugoročne kvalitete života. Na primjeru projekta Nature 2000, Nacionalne ekološke mreže, kao i specifičnih primjera očuvanja prirodnih resursa u korist održivog razvoja konkretnih područja (primjerice parkovi prirode Lonjsko polje ili Lastovo) vidimo kako imamo uspješne modele stvaranja održivog sinergijskog djelovanja ljudi, ekonomije i okoliša. Ipak, još je uvijek previše slučajeva i primjera koji pokazuju da se održivim razvojem ne bavimo sustavno, promišljeno i na duge staze. U vodećim institucijama, ministarstvima i agencijama vrlo su često prisutne „konfliktne“ strategije ili akcijski planovi, što je očit dokaz nedovoljnog zajedničkog rada i koordinacije kao jednog od preduvjeta održivog razvoja na državnoj razini. Tako je, primjerice, Hrvatska 2009. godine donijela *Strategiju održivog razvoja* u takvoj tišini i gotovo sramežljivo kao da se ne radi o jednom od temeljnih dokumenata detektiranja sadašnjeg stanja i određenja smjerova budućeg (održivog) razvoja. Istovremeno smo na temelju *Studije utjecaja na okoliš* iz 1980. godine uništili kanjon rijeke Dobre zbog hidrocentrale, premda je predložen za uvrštenje u Nacionalnu ekološku mrežu. Slično se, prema odnosu Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva, sprema i ušću rijeke Mure. Zbog Zakona o golfu, koji je sve samo ne doprinos održivom razvoju, uzimaju se ljudima plodna polja, oranice i zemljišta te ugrožavaju prirodni resursi oko Vranskog jezera ili Motovunske šume. Pored očitog sljepila vladajućih elita na značenje i prakse održivog razvoja, vrlo je česta i nepovezanost ključnih aktera koji se bave razvojem. Već smo na drugim mjestima isticali zaključke iz studija koje su se radile u Ekonomskom institutu kako „načini odlučivanja u Hrvatskoj ne doprinose održivom razvoju zbog nedostatne komunikacije i koordinacije (Kordej-De Villa, Stubbs i Sumpor, 2009: 11). Primjeri koje smo naveli upozoravaju nas da se, ako zaista želimo zaštititi prirodne resurse, i na tom području moramo suočiti s tim nedostacima.

2. UPRAVLJATI PROIZVODNJOM I POTROŠNJOM ENERGIJE U SMJERU POVEĆANJA UKUPNE ENERGETSKE DUGOROČNE ODRŽIVOSTI HRVATSKE

O utjecaju energije na naša društva dovoljno govori podatak kako i najmanji nedostatak najvažnijih energenata zbog prekida u distribuciji ili zbog povećanja cijene uzrokuje u današnjim visokopotrošačkim društvima ozbiljne probleme, prosvjede i štrajkove, a u pojedinim slučajevima i nasilne sukobe. Mogli bismo reći i kako umanjujemo značenje energije i najvažnijih energenata kada spominjemo društva, jer možemo bez ikakva suzdržavanja zaključiti kako živimo u energetske zahtjevnoj i potrošačkoj civilizaciji. Današnja potrošnja, pretjerani konzumerizam i nekontrolirana proizvodnja svega i svačega da se što prije baci u smeće i zamijeni istim ili sličnim, gotovo potpuno ovisi o korištenju fosilnih goriva, koja pored drugih problema, uglavnom vidljivih na lokalnoj razini, utječu emisijom stakleničkih plinova i na klimatske promjene u cijelom svijetu. Nakon održivijeg pristupa u dizajniranju najvažnijih područja naših društava kao i cjelokupnog proizvodnog procesa za robu koju trošimo i usluge koje koristimo, obnovljivi izvori energije (OIE) nameću nam se kao jedino rješenje ako želimo biti korak bliže održivom razvoju te, ako ne ukloniti, onda barem ublažiti utjecaj klimatskih promjena. Premda još uvijek zauzimaju osjetno manji udio u ukupnoj potrošnji energije, OIE, čini se, nezaustavljivo rastu sa sve većim i većim proizvodnim kapacitetima. Osim u pojedinim zemljama, gdje su uzrok tome bile unutrašnje financijske poteškoće, OIE su zadržale uzlazni trend osiguravanja sve više energije i od 2008. godine, koju pamtimo kao godinu globalne financijske krize čije se posljedice u mnogim dijelovima svijeta još uvijek osjećaju. Prema izvještaju organizacije Renewable Energy Network for 21 Century (REN21), krajem 2009. godine OIE su osiguravali 18 posto svjetske potrošnje struje. U 2010. godini uložene su 243 milijarde dolara u njihov razvoj i korištenje, što je rast za 30 posto u odnosu na 2009. godinu. Korištenje energije sunca na krovovima poraslo je za 91 posto, a energije vjetra za 31 posto u odnosu na 2009. godinu. Jasno je s obzirom na utjecaj energije na naša društva da je to područje najvažnijih promjena.⁴

⁴ Ovdje je možda korisno zabilježiti kako je na globalnoj razini korištenje ugljena u 2009. godini zabilježilo mali pad od 0,5 posto u odnosu na najveći rast ikad zabilježen u 2008. godini. Time je prekinut i prosječan godišnji rast korištenja ugljena kao energenta u posljednjem desetljeću od 4,3 posto. I prošle godine, a i kroz proteklo desetljeće, „nezaustavljiv“ rast korištenja ugljena zabilježen je u Kini, pa zatim Indiji i još nekim zemljama u

U ukupnoj emisiji stakleničkih plinova na globalnoj razini potrebe za potrošnjom energije zauzimaju oko dvije trećine, a slični su podaci i za Hrvatsku. Stoga, želimo li zaustaviti rast temperature na 2°C, energija nam se nameće kao prvo područje koje zahtijeva ozbiljna preispitivanja sadašnjih trendova potrošnje i načina korištenja te duboke promjene odnosa prema prirodnim resursima.

Hrvatska tu nije nikakva iznimka, i premda se vrlo često volimo hvaliti kako zauzimamo mali udio u ukupnoj svjetskoj potrošnji energije, pa onda i pripadajućoj emisiji stakleničkih plinova, ostaje činjenica kako po glavi stanovnika trošimo iznad održivosti planeta, a posebno iznad razina koje bi nam pripale po principu pravedne raspodjele.⁵

Kada govorimo o energiji i prirodnim resursima u Hrvatskoj, situacija je slična kao kad govorimo o hrani i prirodnim resursima. To posebno naglašavamo, jer prema svim znanstvenim istraživanjima upravo su područja energije i proizvodnje hrane navedena kao presudna područja u 21. stoljeću u kontekstu prilagodbe na utjecaj klimatskih promjena i osiguranja kvalitetnog društvenog razvoja. Znamo da smo zemlja iznimno ovisna o uvozu prehrambenih proizvoda, no manje je poznato kako nam je deficit u energiji dva puta veći od deficita koji imamo zbog uvoza hrane.

Također, nismo iznimka ni u pogledu ovisnosti o fosilnim gorivima u primarnoj potrošnji energije gdje energenti te vrste zauzimaju 85 posto, a na obnovljive izvore energije odlazi 10 posto. Dodatno taj omjer narušava malo dublji uvid u tu desetinu obnovljivih izvora energije, jer glavninu zauzimaju hidroelektrane sa 58,4 posto te energija biomase sa 41,4 posto, uglavnom za grijanje u kućanstvima. Uz blagi rast korištenja energije vjetra, možemo reći kako su nove generacije obnovljivih izvora energije svedene na zanemarive postotke, a ako govorimo i o novim tehnologijama korištenja obnovljivih izvora energije, još uvijek smo na razini entuzijazma i vizionarstva pojedinaца koji onda i koriste takve oblike energije.

razvoju. Sama je Kina primjerice 2009. godine zabilježila rast od 9,6 posto u odnosu na prethodnu godinu zauzimajući tako nevjerojatnih 46,9 posto svjetske potrošnje ugljena. Energija ugljena zauzima 29,4 posto ukupne svjetske potrošnje primarne energije, što je najveći udio od 1970. godine. Vidjeti rubriku Vital Signs od 10. studenog 2010. godine na URL:<http://vitalsigns.worldwatch.org>.

5 Vidjeti koncept pravednog udjela i raspodjele globalnih emisija s obzirom na broj stanovnika po zemljama svijeta na stranicama Instituta Global Commons <http://www.gci.org.uk> te u knjizi Simms, A. (2005) *Ecological Debt – The Health of the Planet & the Wealth of Nations*, London: Pluto Press.

Pogledamo li što nam nude službene strategije i planovi energetskeg razvoja, reklo bi se kako je Hrvatska upala u svojevrsan vakuum vizija potrebnih za održivost u 21. stoljeću. Za Strategiju energetskeg razvoja Republike Hrvatske, koja je izglasana u Saboru u listopadu 2009. godine, možemo reći kako je zbog pogrešnog pogleda (da ne kažemo opet vizije) prema budućnosti, svojim ciljevima i rješenjima ostala previše u prošlosti. Naime, prvo su u Strategiji „odlučili“ predvidjeti rast potrošnje primarne energije do 2020. godine za čak 57 posto, a do 2030. godine gotovo 100 posto u odnosu na 2006. godinu (MINGORP i UNDP, 2009). Ako i zanemarimo činjenicu da su te brojke najblaže rečeno pretjerane i da zapravo unaprijed govore kako odustajemo od doprinosa aktivnostima na zastavljanju i prilagodbi na klimatske promjene, nije jasno kako se takve prognoze uklapaju u demografske trendove, prema kojima će u Hrvatskoj svega godinu dana nakon te 100-postotne 2030. godine živjeti 756.710 stanovnika manje ili 17,1 posto manje nego 2001. godine (Nejašmić i Mišetić, 2004).

Kakvu to poruku šalju građanima i građankama autori i autorice Strategije? Hoće li se reći kako će, iako će ih biti za više od šestine manje, biti toliko razmaženi i neodrživo živjeti da će trošiti dvostruko više energije nego početkom stoljeća? Jasno je kako prijedlozi i rješenja u Strategiji ne mogu biti drugačiji nego što jesu, i gotovo možemo reći kako se radi o klasičnom primjeru samoispunjavajućeg proročanstva. S takvim prognozama rasta potrošnje primarne energije, jasno je kako su u prvi plan izbile, ili možemo reći kako su iskopane iz prošlosti, energija ugljena i nuklearna energija, jer nikakva energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije ne mogu osigurati takav rast potrošnje primarne energije kakav se Hrvatskoj „nameće“ u Strategiji.

Takvim pristupom prizivamo nedovoljan angažman svih društvenih aktera na većoj uštedi energije i energetske efikasnom dizajnu najvažnijih proizvodnih i uslužnih sustava u društvu te jačem i bržem korištenju obnovljivih izvora energije, kojima Hrvatska obiluje. A dodatno takvim pristupom cementiramo nepovoljno i neodrživo stanje energetske ovisnosti čije smo posljedice proteklih godina sve više osjećali. Već smo danas u situaciji da godišnje prosječno moramo uvesti oko polovinu energije koju potrošimo, a to znači oko 25 posto električne energije, oko 40 posto plina i 80 posto nafte.

Druga ozbiljnija studija na temu kojom se bavimo jest ona prezentirana u izvještaju UNDP-a (2008), *Dobra klima za promjene*. Pristup je puno detaljniji i ozbiljniji,

ali ako autori imaju pravo, nemamo se čemu radovati. U zaista opsežnom traganju za tim gdje bi sve Hrvatska mogla uštedjeti energije, odnosno smanjiti svoju emisiju stakleničkih plinova, došlo se do toga da smo nemoćni bez nuklearne energije, spalionice otpada, manje štetne proizvodnje cementa u industriji te većeg institucionalnog angažmana. Prve dvije opcije zapravo nas bitno udaljavaju od održivog razvoja, trećoj se industrija snažno odupire, a potonja nam u ovom trenutku izgleda kao znanstvena fantastika ili rubrika vijesti iz svijeta.

U Hrvatskoj se konačno trebamo suočiti, s pozicija zagovaranja održivog razvoja, kako smo zemlja iznimno ovisna o fosilnim gorivima čijim rezervama oskudijevamo, kako smo općenito sve ovisniji o unosu energije izvana, i s druge strane, kako smo zemlja koja obiluje obnovljivim izvorima energije koje koristimo iznimno malo, da ne kažemo zabrinjavajuće malo. Stoga slabo stojimo u pogledu energetske sigurnosti i iznimno smo ranjivi na promjene izvan naše zemlje u ovom području i stoga se nalazimo u poziciji ovisnosti. Dugoročnu energetske sigurnost države možemo promišljati kroz kategorije:

- udjela domaćih energenata u potrošnji primarne i finalne energije
- statističkog trajanja dokazanih rezervi fosilnih goriva
- udjela OIE-a u potrošnji primarne energije
- energetske efikasnosti države kao omjera BDP-a i potrošnje primarne energije
- međunarodne energetske veze i diverzifikacija uvoza energenata te
- općenite energetske politike zemlje.

Upustimo li se u detaljniju analizu svake od tih kategorija za određivanje stanja i pozicije Hrvatske, možemo slobodno zaključiti kako je u ovom trenutku naša zemlja prilično daleko od energetske sigurnosti, a posebno od dugoročne energetske sigurnosti. Udio domaćih energenata u potrošnji primarne i finalne energije smanjuje se iz godine u godinu, a slično je i s našim dokazanim rezervama fosilnih goriva. Zabrinjavajuće mali udio obnovljivih izvora energije već smo istaknuli, a to posebno zabrinjava s obzirom na naše prirodne potencijale. Za ostvarenje određene visine BDP-a potrebno nam je 16,5 posto više energije u odnosu na prosjek u EU-u (MINGORP, 2008), pa i ne možemo govoriti o efikasnosti, a kamoli o održivosti. Što se tiče našeg odnosa unutar međunarodnih energetskih

veza i ovisnosti o jednom ili malobrojnim izvoznicima energije, vidjeli smo na primjeru kriznih zimskih razdoblja kako je Hrvatska, zbog napetosti između Rusije i njezinih najbližih zapadnih susjeda, premda ne kao neke srednjoeuropske zemlje koje gotovo potpuno ovise o plinu iz Rusije, također iznimno ranjiva na višednevni prekid uobičajene opskrbe. Upravo bi veće korištenje OIE, kojih imamo, trebalo smanjiti tu ranjivost i povećati našu energetske sigurnost.

Obnovljivi izvor koji nam osigurava značajne količine energije, kao što je energija vode, iskorišten je gotovo u svojim punim kapacitetima, a prijedlozi koji se posljednjih godina forsiraju iz povlaštenih energetske-građevinskih krugova zapravo ugrožavaju našu dugoročnu održivost destruktivnim utjecajem na prirodne procese i kruženja te na okoliš.

Iz svega do sada rečenog jasno je i kako nam je ukupna energetska politika, u najmanju ruku i najblaže rečeno, nedorasla izazovima 21. stoljeća. Na energetske politiku gledamo kao na izdvojen dio društva, da ne kažemo ekonomije, umjesto kao na integralan i međupovezan dio održivog razvoja. Dodatni je problem vjerodostojnosti našeg pristupa energetske politici zemlje ako već danas znamo da nismo ispunili ciljeve predviđene za ovu godinu u pogledu udjela OIE-a, a prošla je tek pokoja godinica od izrade *Energetske strategije*. Kako očekivati da ispunimo dugoročnije ciljeve ako nismo u stanju ispuniti kratkoročne, a ključni akteri ne odaju dojam da su skloni povećati angažiranost na jednom od ključnih područja stabilnosti i razvoja svake zemlje?

Hrvatskoj nedostaje osnovna i objedinjena karta rasprostranjenosti prirodnih potencijala za različite vrste obnovljivih izvora energije, premda je na prvi pogled jasno kako su u energiji sunca najveći potencijali na obali i otocima, u energiji vjetra također, uz dodatak planinskog dijela zemlje, dok u energiji biomase i geotermalnoj energiji imamo bogate ili vrlo dobre potencijale u kontinentalnom dijelu Hrvatske. U tom smislu za održiv i, dodali bismo, ravnomjeran i uravnoteženiji razvoj Hrvatske na svim njenim područjima i u sadašnjim županijama, dodatni izazov bit će iskoristiti obnovljive izvore energije za lokalni i regionalni razvoj upravo u ovom trenutku ekonomski slabije razvijenih dijelova Hrvatske, čime ćemo se detaljnije baviti u četvrtom poglavlju.

Naime kako ističe Potočnik (Šimleša i sur., 2009: 19), usporedimo li ne samo prirodne nego i ekonomske potencijale različitih oblika obnovljivih izvora energije,

onda najveće koristi imamo u dvjema ekonomski slabije razvijenim statističkim regijama.⁶ Najveće potencijale u energiji vjetra i sunca ima Jadranska Hrvatska, a u energiji biomase i geotermalne energije Srednja i Istočna (Panonska) Hrvatska. Iako obnovljivi izvori energije zaista postaju mogući alat i sredstvo za pravedniji i ravnomjerniji razvoj Hrvatske, što nam je s obzirom na centraliziranost i nejednak razvoj po županijama, iznimno potrebno ako se želimo održivije razvijati. Općenito, u razvijenijim zemljama sve se više koriste mali decentralizirani i lokalni energetske sustavi, koji se umrežavaju pa je sve više četvrti i naselja s vlastitim energetske sustavima koji su obično kombinacija onih obnovljivih izvora energije za koje to područje ima potencijale, iskorištavanja otpada te energetske efikasnosti i dizajna (Roberts, 2010). Kada kažemo da mislimo na razvijenije zemlje, ne mislimo samo na ekonomsku razvijenost nego na razvijenost u vizijama i održivom razvoju.

Potrebno je dakle istražiti različite oblike prepreka koje stoje na putu većem korištenju i proizvodnji obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti, a i kad kažemo prepreke, mislimo na one koje smo nabrojali u *Studiji ostvarljivosti – Obnovljivi izvori energije* (2009) uz ovdje određene modifikacije:

a) Strukturno-organizacijske prepreke.

Osim deklarativne podrške, energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije nisu dovoljno zastupljeni i „gurani“ na agendu energetske proizvodnje i opskrbe u Hrvatskoj i politika ih nije afirmirala kao opći interes. Hrvatska se još uvijek bavi time kako proizvesti veće količine energije i to uglavnom neobnovljivim izvorima energije, umjesto da nam prvi korak bude ušteda energije, veće korištenje OIE-a i potom nadoknada onoga što preostane drugim izvorima energije. Pitamo se u tom kontekstu koliko je slučajno što se mnoge korupcionaške afere i stranice crne kronike vežu za vodeće predstavnike institucija bitnih za razvoj energetike u Hrvatskoj, kao što su HEP, Fond za energetske učinkovitost i zaštitu okoliša, Hrvatske šume itd.

6 Prema klasifikaciji Europskoga statističkog ureda (Eurostat), Hrvatska je podijeljena na tri statističke regije: Sjeverozapadnu Hrvatsku, Središnju i Istočnu (Panonsku) Hrvatsku te Jadransku Hrvatsku. Klasifikacija se provodi s obzirom na veličinu i broj stanovnika na određenom području. Hrvatski BDP po stanovniku iznosio je 2005. godine 7.038 eura, u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj 9.050 eura, u Jadranskoj Hrvatskoj 6.709 eura, a u Panonskoj Hrvatskoj 4.865 eura.

b) Administrativne zapreke

Još uvijek, unatoč najavama i planovima, nije osnovna Agencija za obnovljive izvore energije, a trenutačno nas karakterizira slaba koordinacija između najvažnijih upravnih tijela, ministarstava i agencija. U mnogim županijama obnovljivi izvori energije nisu ucrtani te pomno i pažljivo isplanirani u prostornim planovima. Postoji također čitav niz obeshrabrujućih i nepotrebno birokratiziranih dijelova zakonodavnog okvira koji propisuje na koji način netko može postati registriran proizvođač energije s pomoću obnovljivih izvora energije te sukladno tome i prodavatelj viška energije u nacionalnu mrežu. Smatramo apsolutno neodgovodivim u suradnji sa stručnim udrugama i organizacijama civilnoga društva olakšati postupak većeg korištenja OIE-a i njihova uključivanja u energetske sustav, ondje gdje instaliranje elektrana pogonjenih OIE-om i drugih tehnologija baziranih na tim izvorima nije u koliziji s drugim zakonima i propisima.

c) Ekonomske prepreke

Dokle god se ne povećaju subvencije ne samo za proizvodnju obnovljivih izvora energije nego i za kupnju već gotovih tehnoloških rješenja tipa solarnih sustava za pripremu tople vode, obnovljivi izvori energije neće moći konkurirati prevladavajućem korištenju fosilnih goriva. Takvo će stanje ostati sve dok se ne budu plaćali svi troškovi korištenja fosilnih goriva, koji su sada eksternalizirani, no u ovom je trenutku vjerojatno nerealno očekivati da se Hrvatska samostalno posveti tom pitanju jer se radi o jednoj od presudnijih točaka budućih klimatskih pregovora. Jasno, u skladu s tim, prije toga treba dodatno ohrabriti uštedu energije i energetske efikasnost posebnim poticajima, odnosno porezima obeshrabriti rasipanje energije i rastrošnost.⁷

7 Nakon što ispita svoje ukupne potencijale uštede energije te potencijale OIE-a, Hrvatska treba krenuti u realizaciju onih za koje ima prirodne, tehnološke, ali i ekonomske potencijale i snagu s obzirom na stanje s financijama, vanjskim dugom, nelikvidnošću i „nategnutom“ državnom blagajnom. Potrebno je da kao i druge tranzicijske zemlje ili one u razvoju pametnim investicijama izvučemo najviše od onoga što nam priroda i ekosustavi u Hrvatskoj nude, a ne da se zanosimo atraktivnim, ali skupim rješenjima koje si mogu priuštiti najbogatije zemlje svijeta. Tako primjerice kritika ističe da je u svoj ponos, korištenje energije sunca, Njemačka uložila pretjeran iznos s obzirom na rezultat. Do 2006. godine uloženo je u investicijama i poticajima 1,2 milijarde eura u solarizaciju s rezultatom od 0,4 udjela energije sunca u elektroenergetskom sustavu Njemačke. Premda stoji i argument kako će to osigurati budući razvoj i veće korištenje energije sunca u Njemačkoj te pojeftiniti buduću proizvodnju te instaliranje, zaposliti ljude i ojačati njemačku izвозnu orijentaciju te industriju budućnosti, Hrvatska si u ovom trenutku ne može priuštiti takve omjere. Vidjeti Monbiot, G. (2010), *The German Disease*, URL:<http://www.monbiot.com>.

d) Prepreke u znanju i poznavanju obnovljivih izvora energije

S obzirom na uništene industrijske kapacitete te dalje uništavanje industrijske baštine, ostaje nam zapitati se tko će u Hrvatskoj provoditi testiranja ili inovacijska istraživanja tehnologija vezanih uz obnovljive izvore energije, odnosno tko će pokretati proizvodne linije za ekološku proizvodnju energije.

3. UPRAVLJATI PROIZVODNJOM HRANE U SMJERU POVEĆANJA UKUPNE DUGOROČNE ODRŽIVOSTI

Proizvodnja hrane oduvijek je bila važna proizvodna grana i dio naše svakodnevice. Zato je danas šteta svjedočiti pretvaranju Hrvatske u prehrambeno-uvozničku zemlju, gdje sve manje ljudi proizvodi hranu sa sve manjim ekonomskim potencijalima.⁸ Službene statistike (DZS, 2008) ističu kako sektor poljoprivrede, šumarstva, lova i ribarstva zauzima 4,1 posto BDP-a, a duhanska i prehrambena industrija doda još 3,1 posto u BDP-u Hrvatske (treba naglasiti kako u tim brojkama ribarstvo i duhanska industrija zauzimaju minorne udjele od 0,2 i 0,3 posto), premda pojedini nezavisni stručnjaci sumnjaju u te podatke smatrajući ih pretjeranima te udjele proizvodno-prehrambenog sektora u ukupnom BDP-u spuštaju na svega nekoliko postotaka.⁹

Broj zaposlenih u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji iz godine u godinu pokazuje tendenciju opadanja, što je očita posljedica zanemarivanja vlastite proizvodnje hrane i prevlasti uvoznog-trgovačkog koncepta razvoja, koji je na duge staze neodrživ.

Nekoliko je glavnih područja mjera i pripadajućih aktivnosti na koja se trebamo fokusirati želimo li ikakve pomake u smjeru veće i jače prehrambene održivosti. To su ujedno naše najbolnije točke, ali i područja iz kojih možemo pokrenuti značajne inicijative i programe veće održivosti u proizvodnji hrane, što će se automatski preliti na druga područja održivog razvoja. Koraci koje bi po nama

8 Ovdje treba ipak dodati da je uzrok tome i forsiranje totalne mehaniziranosti u proizvodnji hrane, čime je sve manji broj ljudi u masovnoj konvencionalnoj poljoprivredi potreban na radnom mjestu proizvođača hrane. Koji god bili razlozi, možemo konstatirati kako je tragični pokazatelj pravila i odnosa u svijetu činjenica da više od dvije trećine siromašnog stanovništva živi u ruralnim područjima, znači ondje gdje se hrana proizvodi.

9 Postoje sumnje u te službene brojke. Smatra se kako je to prevelika i nerealna brojka te kako se radi prije o 2% BDP-a. Vidjeti Znaor, D. (2009), *Hrvatska poljoprivreda ususret i nasuprot klimatskim promjenama*, Okrugli stol „Sigurnost proizvodnje i opskrbe hranom u post-Kyoto periodu“ u organizaciji Heinrich Böll Stiftunga.

Hrvatska u svrhu veće prisutnosti smjernica održivog razvoja u proizvodnji hrane trebala primijeniti jesu:

1. *Promijeniti odnos prema proizvodnji hrane, odnosno promijeniti imidž sela.*

Počinjemo vjerojatno s najtežim korakom, jer se već nekoliko godina, da tako kažemo, „kuha taj siromašni gulaš“ kada je riječ o ruralnim područjima Hrvatske. Ispada da je kod nas proizvoditi hranu sramota, a u boljem slučaju izaziva suosjećanje i sažaljenje, umjesto da shvatimo kako se radi o ponosnom radu, i to u 21. stoljeću sve potrebnijem.

Kako stoji u zaključku *Strategije ruralnog razvoja RH 2008.–2013.* koju je izradilo Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja (2008: 34), selo u Hrvatskoj prate sljedeće karakteristike:

- slabo razvijeno gospodarstvo, koje većinom nije troškovno konkurentno
- znatno slabije razvijena komunalna infrastruktura nego u urbanim područjima
- jače izražene negativne posljedice Domovinskog rata
- snažna depopulacija ruralnih područja i nepovoljna demografska struktura
- nedostatak koordinacije razvojnih programa i nedostatak inicijative u lokalnoj zajednici.¹⁰

To zvuči zaista obeshrabrujuće za područja na kojima nam živi gotovo polovina stanovništva (46,7 posto), a kako je istaknuto u studiji *Za razvoj ruralnih krajeva* (MPŠVG, 2007), oko milijun ljudi, što je otprilike polovina ukupne radne snage, barem dio svoje zarade ostvaruje poljoprivrednom proizvodnjom.¹¹ Radi se zaista o podatku koji bi nas trebao zabrinuti, jer nemoguće je održivo

10 Takve zaključke možemo naći i u studiji UNDP-a (2007) *Kvaliteta života u Hrvatskoj – regionalne nejednakosti*, koja je objavljena kao rezultat istraživanja uvjeta i kvalitete življenja u Hrvatskoj s ciljem usklađivanja podataka i stjecanja mogućnosti za komparativnu analizu s Europskim istraživanjem o kvaliteti života (European Quality of Life Survey, EQLS), iz 2003. godine.

11 Općenito je u ruralnim i siromašnijim županijama, a najviše u sjeveroistočnom dijelu Hrvatske, i dalje prisutna proizvodnja hrane za vlastite potrebe, i to nekoliko puta veća nego u EU15 (tzv. starim članicama EU-a, prije proširenja 2004. godine). Time smo bliži novim članicama, i kao što je rečeno, premda karakterističnije za dijelove s pretežno ruralnim stanovništvom, proizvodnja hrane motivirana je i drugim razlozima, a ne isključivo ekonomskom situacijom, pa se može zaključiti kako u tranzicijskim zemljama nemonetarni dohodak predstavlja važan dio životnog standarda. Vidjeti navedenu studiju UNDP-a (2007) *Kvaliteta života u Hrvatskoj – regionalne nejednakosti*.

razvijati društvo, ako gotovo polovina stanovništva živi na područjima koja se službeno etiketiraju kao ona lošije ili znatno lošije kvalitete i uvjeta života. Sa smanjivanjem broja i značaja trenutačnog seoskog stanovništva odumiru čitavi krajevi.

Ovdje se odlično može prikazati kakvu sinergiju i koordiniranost zahtijeva održivi razvoj. Problem „odumiranja“ sela i „nazadnog“ imidža koji je prišiven ruralnim područjima Hrvatske, umjesto da ih se integrira u razvojne strategije kao jednu od žila kucavica, zoran je primjer međupovezanosti različitih problema koje bi održivi razvoj trebao zaokruženo i međupovezano riješiti. Imamo na jednome mjestu posljedice institucionalne politike i društvenih vrijednosti. One su pak povezane i s područjima, odnosno poglavljima u knjizi, koja se tiču regionalne nejednakosti, kvalitete života i socijalne pravde u Hrvatskoj, mogućnosti korištenja prirodnih obnovljivih resursa za razvoj Hrvatske, te potrebom očuvanja prirodnih resursa i područja na kojima se ona nalaze uz održivo gospodarenje i iskorištavanje. Na jednome mjestu vidimo kako su se problemi upleli u naizgled nerazmrsiv čvor. No isto tako, ponovno naglašavamo, održivi razvoj je moguć jedino integracijom znanja i rješenja iz više područja te njihovim sagledavanjem kao cjeline, shvaćanjem na koji način jedno područje utječe na druga, koji su ključni društveni akteri za njihovo integriranje u održive razvojne politike te koje je aktivnosti potrebno poduzeti za ostvarenje tog cilja.

2. Očuvati obiteljska gospodarstva

Premda je uvriježeno mišljenje kako je u današnjem svijetu nemoguće opstati bez okrupnjivanja zemljišta, to je zapravo paravan kako bi cjelokupnu proizvodnju hrane preuzelo tek nekoliko velikih prehrambenih ili šire, biotehnoških korporacija. Radi se zapravo o političko-ekonomskom izboru i različitom pristupu proizvodnji hrane.¹²

U Hrvatskoj bi bilo poželjno očuvati mala obiteljska gospodarstva, jer radi se o značajnom broju ljudi koji još uvijek žive u ruralnim područjima i zapravo su temelj života tih područja. Možemo reći i kako je Hrvatska još uvijek zemlja obiteljske proizvodnje hrane. Nemamo druge ljude na tim područjima, a očekivanja eventualnog masovnog doseljavanja „drugih i novih“ ljudi čista su iluzija, a često završe i kao opasne političke odluke. Stoga nam jedino

12 Dobar primjer je talijanska regija Toskana, o kojoj se kod nas više govori u kontekstu turizma premda može biti dobar model i lokalnog razvoja usmjerenog na očuvanje lokalnog znanja i proizvoda. U Toskani je od pet zaposlenih troje zaposleno u jednoj od regionalnih kooperativa ili zadruga, čime su mali proizvođači našli svoje mjesto na tržištu i opstali.

preostaje osigurati primjerenu kvalitetu života u tim područjima.

U 2007. godini, obiteljska poljoprivredna gospodarstva posjedovala su oko 84 posto poljoprivrednog zemljišta, uglavnom oranice, vrtove i pašnjake, a uz to posjeduju većinu stočnog fonda. Znači, radi se o društvenim akterima koji su još uvijek značajni za našu proizvodnju hrane. Jasno je kako na današnjem monopoliziranom tržištu mali proizvođači teško opstaju jer im je problem konkurirati cijenom, prisutnošću i širinom ponude. S druge strane, mogu biti uspješni u kvaliteti proizvoda i ponude. Hrvatska bi ta obiteljska gospodarstva mogla očuvati tako da ih „okrupni“ u zadruge ili klastere te podupre specijaliziranu proizvodnju na manjim površinama ili proizvodnju namijenjenu isključivo za lokalno tržište s posebnim certifikatima o malom udjelu CO₂ u transportu. Kad bismo na to još dodali educiranje za prelazak na ekološku proizvodnju hrane, imali bismo dobre temelje za održiviji pristup proizvodnji hrane. Jasno je kako za potpuno zaokruženje cijelog procesa moramo dodatno educirati i same potrošače kao neizostavan dio održivog razvoja. Educirani potrošači imaju svoju ulogu kao akter koji prepoznaje vrijednost ekološki proizvedene lokalne hrane te reinvestiranja svoga novca u lokalnu zajednicu i najbližu regiju.

3. Jačati vlastitu proizvodnju

Dovoljno bi bilo reći kako smo 2005. godine proizveli samo pet prehrambenih proizvoda (pšenica, kukuruz, meso peradi, jaja i vino), a da na uvoz hrane potrošimo godišnje i do 1,5 milijardu dolara (UNDP, 2008). Među zemljama smo s najmanje poljoprivrednih površina po stanovniku, a kako smo već naveli, ne koristimo ni polovinu za poljoprivredu pogodnih površina. U skladu s tim, jasno je kako, dok zagovaramo jačanje vlastite proizvodnje, ne mislimo samo na kvantitetu, nego i na prijeko potrebnu diverzifikaciju poljoprivrednih proizvoda, posebno povrća i voća. Također je jasno kako nećemo doći do kvantitete dok proizvodnju hrane ne učinimo primamljivom proizvodnom granom i poslovnom orijentacijom. Isto tako je jasno kako nećemo doći do kvalitete bez dodatne edukacije sadašnjih i potencijalnih proizvođača voća i povrća te ekonomskih poticaja za one kulture koje nedostaju Hrvatskoj i u kojima smo značajno uvozno ovisni.

Slično kao na području energije, i u proizvodnji hrane „uzgajamo“ neodrživu ovisnost o unosu resursa izvana, resursa koje netko kontrolira i postavlja uvjete za cijenu i distribuciju, što je od 2008. godine sve češće. Svjedočili smo značajnom povećanju cijena osnovnih prehrambenih

proizvoda iz čitavog niza razloga koji su se nalijepili jedan na drugi: rast cijena nafte, širenje prehrane temeljene na velikom unosu mesa i mesnih prerađevina među zemljama ubrzanog razvoja, povećanje udjela korištenja usjeva za proizvodnju biogoriva, špekuliranje na burzama zalihama usjeva i prehrambenih proizvoda kako bi im se umjetno digla cijena i drugo. Tako se dovodimo u iznimno rizičnu situaciju nesposobnosti preuzimanja odgovornosti za vlastitu sudbinu i kvalitetu života. Brojni antropolozi i povjesničari (Diamond, 2005; Heinberg, 2008) ističu kako su civilizacije propadale jer nisu mogle osigurati dovoljne količine hrane za svoje stanovništvo, neovisno u uzroci ma tog stanja. A već smo i u prvom poglavlju naveli kako upravo posljednjih godina svjedočimo pravoj otimačini plodnih polja, gdje države koje su ionako ranjive na potrebe na svjetskom tržištu hrane, sada na duži rok ostaju i bez one osnovne mogućnosti proizvodnje hrane, a to je kontrola nad poljima na kojima se proizvodi hrana.

4. Jačanje ekološke poljoprivrede

S obzirom na rascjepkanost zemljišta i na znatan udio plodnog zemljišta koje nitko ne koristi za proizvodnju hrane, Hrvatska treba započeti s aktivnom politikom potpore ekološkoj poljoprivredi. Pri tome mislimo i na educiranje potencijalnih ekoloških poljoprivrednika, a ne samo na subvencije za samu proizvodnju. Ovdje se može s određenim zadovoljstvom zaključiti kako je 2008. godine nadležno ministarstvo sufinanciralo troškove stručnog nadzora i potrebnog certificiranja s udjelom od 50 posto ukupnih troškova. Također, po jedinici površine može se dobiti i do 5.000 kuna poticaja za ekološki uzgoj na oranicama i višegodišnjim nasadima, odnosno 1.700 kuna za livade i pašnjake.

Udio ekološke poljoprivrede u ukupnim površinama još uvijek ne zadovoljava, ali površine pod ekološkom proizvodnjom rastu iz godine u godinu usporedno s rastom broja proizvođača koji posjeduju certifikat „ekoproizvođač“. Prema podacima nadležnog ministarstva imali smo 2008. godine pod ekološkom poljoprivredom 1,29 posto ukupnih poljoprivrednih površina, a godinu poslije 817 proizvođača, najviše u Sisačko-moslavačkoj i Osječko-baranjskoj županiji.

Ekološka poljoprivreda nije nam važna samo radi proizvodnje hrane koja ne ugrožava okoliš i zdravlje ljudi, ili tu ugrozu svodi na najmanju moguću mjeru, nego i zbog toga što prema mnogim međunarodnim znanstvenim istraživanjima (Vasilikiotis, 2006; Haggis, 2007) ekološka poljoprivreda može ne samo konkurirati prinosima

konvencionalnoj poljoprivredi (posebno je to bilo vidljivo u istraživanjima koja su se protezala na više godina, pa i desetljeća), nego je prednost u prinosima bila značajna upravo u razdobljima nepovoljnih vremenskih uvjeta i sa sve jačim utjecajem klimatskih promjena, gdje su usjevi koji su proizvođeni ekološkim metodama i tehnikama bili manje osjetljivi na nepovoljne vremenske uvjete.¹³

To je iznimno važno za Hrvatsku, jer nam za sada klimatske varijabilnosti najčešće i najjače pogađaju upravo poljoprivredu. U razdoblju 2000.–2007. imali smo od ekstremnih vremenskih uvjeta najčešće sušu, prosječne godišnje štete u iznosu od 176 milijuna eura, više od poticaja koji je država isplaćivala poljoprivrednicima za proizvodnju hrane (UNDP, 2008). I to je tek jedna od rasipničkih dubioza kakvih je u Hrvatskoj napretek. Mnoge od tih ekstremnih vremenskih nepogoda teško je ili iznimno teško spriječiti, ali ekološka poljoprivreda pomaže nam upravo u sušnijim razdobljima, jer nakon nekoliko godina takvog pristupa proizvodnji hrane dobivamo tlo bogatijeg sastava i kvalitetnije strukture. Kada smo govorili o potrebi očuvanja obradivih površina, dotaknuli smo se potrebe stvaranja temelja za dugoročnu održivost u proizvodnji hrane. U Hrvatskoj zbog načina obrade tla i zbog pretjerane gnojide mineralnim gnojivima imamo tla kojima nedostaje organske tvari, odnosno nedostaje im ugljika, ključnog za kvalitetno tlo. Ovdje nam upravo ekološka poljoprivreda svojim brižljivim metodama gospodarenja tlom, odnosom prema biljkama i eventualnim uključivanjem životinja u rotacijske cikluse, može poslužiti kao rješenje, jer istraživanja pokazuju kako ekološka poljoprivreda može čak trostruko više pohraniti ugljika od konvencionalne poljoprivrede (Znaor, 2009).

5. Diverzifikacija proizvodnih šansi u ruralnim područjima

Pored proizvodnje hrane, potrebno je dodatno raditi na diverzifikaciji mogućnosti ostvarivanja ekonomske dobiti u ruralnim područjima, jer je to i uvjet njihovog opstanka. U ovom trenutku većina se ekonomske dobiti u Hrvatskoj ostvaruje u gradovima, u Zagrebu i drugim većim centrima. Pametnom politikom integriranog održivog razvoja ruralna područja dobivaju (opet) svoju ulogu u simbiozi s najbližim gradskim središtima, koja je danas narušena. Prirodno se naslanjajući na gradove kojima geografski, ekonomski i kulturno teže, ruralna po-

13 Slični zaključci o dugoročnoj nesposobnosti konvencionalne poljoprivrede da prehrani globalno stanovništvo izneseni su u šestogodišnjem istraživanju UN-a (2008) *Agriculture at a Crossroads*.

dručja mogu svojim proizvodnim, sportsko-rekreacijskim, gastronomskim, edukativnim i kulturnim aktivnostima dati urbanim sredinama i dodanu vrijednost. Tako bismo ostvarili i veće potencijale regionalne raznolikosti i posebnosti te ojačali svoje bioregionalne aspekte, o čemu će biti riječ u sljedećem poglavlju.

Prije svega je potrebno jačati ulogu kontinentalnog turizma sa svim regionalnim posebnostima i specifičnostima koje krasi hrvatske regije. Sada je takav oblik privlačenja turista još uvijek podzastupljen i u ukupnom turističkom prometu sudjeluje sa samo 5,2 posto dolazaka i 2,2 posto noćenja. Turistička seljačka gospodarstva najprisutnija su u Dubrovačko-neretvanskoj županiji s petinom svih kapaciteta, slijedi Istarska županija sa 18 posto. To je prava šteta s obzirom na ugodu i mir koji pružaju ruralni prostori te njihovu blizinu gradskom stanovništvu koje takvu vrstu odmora i rekreacije priželjkuje.

Također, ruralna područja mogu biti pravi „vremeplovi“ u prošlost i živi kazivači tradicije i običaja, legendi i gotovo zaboravljenih priča, što su mnoga mjesta i gradovi i prepoznali, pa svjedočimo čitavom nizu festivala te vrste. Nadalje, ruralna područja mogu funkcionirati u ekonomskom smislu i kao živi muzeji starih zanata i umijeća, čime bi se mnoga vrijedna znanja i vještine sačuvali od zaborava.

Na taj način učinili bismo dodatan iskorak ne samo prema ekoturizmu, nego i prema eko-kulturnom turizmu kao „konceptu u kojem su ekološki i kulturalni aspekti pejzaža kombinirani tako da stvore mjesto za turiste“ (Geiger Zeman i Zeman, 2010: 121).¹⁴

Sve nabrojeno predstavlja zajedničku cjelinu potrebnih aktivnosti i ciljeva kako bismo od sela i ruralnih područja u Hrvatskoj ponovno učinili mjesta ugodna za život, koja na kvalitetan način komuniciraju s obližnjim gradskim središtima.

Vjerujemo kako ovih pet potrebnih mjera mogu poslužiti kao dobri temelji za put prema održivijem odnosu prema hrani i prehrambenoj proizvodnji u Hrvatskoj. Ujedno, s obzirom na specifičnosti Hrvatske koje smo iznijeli u poglavlju koje govori o stanju u okolišu te socijalnim prilikama, te mjere imaju velike šanse rezultirati i ravnomjernijim i ravnopravnijim razvojem Hrvatske, što bi nam također trebao biti jedan od prioritetnijih ciljeva, kako će nam pokazati sljedeća poglavlja.

14 Ta je definicija izvedena iz definicije ekoturizma koju koristi Hrvoje Carić u radu *Održivi turizam u deset koraka*: „oblik turizma koji podržava načela održivog razvoja te je usmjeren prema razumijevanju i poštivanju ekologije i kulturnih vrijednosti lokalne zajednice“, a njegovi „glavni elementi su društvena i ekološka odgovornost te edukacija“ (Geiger Zeman i Zeman, 2010: 121).

Dražen ŠIMLEŠA

III. REGIONALNI RAZVOJ

1. SNAŽITI REGIONALNE KAPACITETE DRUŠTVENOG RAZVOJA TE ISKORISTITI POSEBNOSTI I RAZNOLIKOST HRVATSKIH REGIJA

Naveli smo već kako je s obzirom na malu površinu Hrvatska iznimno raznolika zemlja s čitavim nizom posebnih regija i područja. Radi se o čak 16 klasificiranih različitim krajobraznih cjelina. Svaka je priča za sebe, obilje posebnosti i vlastitog određenja, a opet se te cjeline pretaču jedna u drugu i neke od njih imaju prilično zajedničkoga. Možemo reći, koristeći se Caprinom (2002) terminologijom, kako su granice između njih granice identiteta, a ne granice razdvajanja. Naša raznolikost u regijama trebala bi biti jedno od naših prepoznatljivosti, ne samo u smislu divljenja prirodnom bogatstvu, nego i u pogledu kvalitete života koja proizlazi iz ekološke posebnosti, iz specifične kvalitete svake naše krajobrazne cjeline.

Što se političko-administrativnog uređenja tiče, Hrvatska je podijeljena na 20 županija i glavni grad Zagreb, koji ima status i grada i županije. Jedna od većih slabosti Hrvatske nesumnjivo je nejednak razvoj i neravnopravan status regija. Kada se gleda ekonomska moć i utjecaj u društveno-političkim zbivanjima, gotovo možemo uočiti, uz nekoliko izdvojenih i iznimnih slučajeva, nevidljivu liniju koja zapadni i „zagrebački“ dio Hrvatske odvaja od ostatka zemlje, a to posebno vrijedi za županije središnje i istočne Hrvatske, koje prema BDP-u zauzimaju posljed-

njih pet mjesta.¹ Razlozi sigurno leže i u posljedicama Domovinskog rata, jer su ti dijelovi Hrvatske, uz Dalmaciju, nemjerljivo jače patili zbog ratnih razaranja i okupacije, ali od završetka rata prošlo je više od 15 godina i hrvatske političke, pa onda i ekonomske elite imale su dovoljno vremena i moći da osiguraju i povedu ravnomjerniji i pravedniji regionalni razvoj. Današnja situacija posljedica je dirigitirane centralizacije zemlje oko Zagreba uz još nekoliko izdvojenih gradskih središta.

Ako nas stavimo u širi kontekst, Hrvatska se općenito nalazi u donjem dijelu prosječnog dohotka kućanstava u usporedbi sa zemljama EU-a, od kojih svega šest članica ima prosjek niži od našega. Tu se također jasno vidi podijeljenost Hrvatske, jer grad Zagreb i Istarska županija imaju razine prosječnog materijalnog blagostanja veće i od pojedinih „starih“ članica EU-a, dok su na samom začelju Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska i Požeško-slavonska županija (UNDP, 2007).

Posebno zabrinjava činjenica, o čemu ćemo detaljnije u sljedećem poglavlju, da ako životni standard mjerimo nemonetarnim pokazateljima, onima koji utječu na kvalitetu života i procjenu zadovoljstva vlastitim životom, razlike u odnosu na zemlje EU-a postaju i veće. Takvi pokazatelji smatraju se sve važnijima posljednjih godina jer napredni dio ekonomske znanosti ističe kako, nakon što zemlje zadovolje određenu razinu životnog standarda po stanovniku (10.000-15.000 dolara), daljnje zadovoljstvo kvalitetom života i osobnim blagostanjem te srećom više ovisi upravo o tim nemonetarnim pokazateljima.

Najviše zabrinjava to što, unatoč proklamiranim porukama o potrebi ravnomjernije raspodjele financijske dobiti te uvjeta za dosezanje određenih standarda kvalitete života, podaci iz *Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske 2011–2013* (MRRŠVG, 2010), pokazuju kako gotovo kontinuirano iz godine u godinu povećavamo koeficijent varijacije regionalnih razlika po BDP-u po stanovniku, a slične nesrazmjere možemo pratiti i u drugim važnim područjima poput kvalitete života, stope nezaposlenosti, udjela obrazovanog stanovništva, indeksa konkurentnosti, razvijenosti infrastrukture i drugima.

To potvrđuje i nama za studiju najvažniji *indeks razvijenosti*, koji se definira kao pokazatelj stupnja razvijenosti

1 Ujedno su to županije s najvećim udjelom starijeg stanovništva, koje je u najnepovoljnijoj ekonomskoj situaciji i općenito ima 20-40 posto manji ekvivalentni dohodak kućanstava od onog drugih dobnih skupina. Najteži položaj osoba starije dobi uklapa se u lošiju kvalitetu života u tim županijama, premda za razliku od EU-a treba reći kako starija populacija u Hrvatskoj ima znatno lošiju ekonomsku situaciju nego ostale dobne skupine.

lokalnih i županijskih jedinica. Računa se kao ponderirani prosjek pet osnovnih društveno-gospodarskih pokazatelja: dohotka po stanovniku, stope nezaposlenosti, izvornih prihoda po stanovniku lokalnih odnosno županijskih jedinica, kretanja broja stanovnika i stupnja naobrazbe. Na temelju odstupanja od nacionalnog prosjeka, jedinica se svrstava u pripadajuću skupinu. Lokalne jedinice i županije poredane su u četiri skupine, od najrazvijenije, koju čine Istarska županija, Primorsko-goranska županija i Grad Zagreb i koja ima indeks razvijenosti veći od 125% u odnosu na nacionalan prosjek, te Zagrebačka županija i Dubrovačko-neretvanska županija s indeksom razvijenosti u rasponu 100-125% nacionalnog prosjeka. Time je i indeks razvijenosti potvrdio ogromne i neodržive regionalne nejednakosti u Hrvatskoj. Primjerice, Vukovarsko-srijemska i Virovitičko-podravska županija ostvaruju tek 21 posto razvijenosti prosjeka u Hrvatskoj, što je podatak koji izaziva komentar neprimjeren znanstvenoj studiji. S takvim razlikama, ne samo da je održivi razvoj neke zemlje i društva blokiran, nego se usuđujemo zaključiti kako se radi i o socijalnoj tempiranoj bombi koja razdvaja i raslojava dijelove neke zemlje i društva. Smanjenje tih razlika, kao i onih koje se šire unutar društva s obzirom na ekonomsku moć, predstavlja jedan od prvih ciljeva u jačanju održivog razvoja Hrvatske i veće ravnopravnosti njenih regija i građana.

U spomenutoj *Strategiji* izdvojena su tri glavna cilja za postizanje ravnomjernijeg razvoja:

1. Razvoj županija i statističkih regija
2. Razvoj potpomognutih područja²
3. Razvoj pograničnih područja.

Kako bi se taj cilj ostvario, osnovana je Agencija za regionalni razvoj i doneseni su zakoni: Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske, Zakon o područjima posebne državne skrbi, Zakon o brdsko-planinskim područjima, Zakon o otocima te Zakon o obnovi i razvoju grada Vukovara. Mnoge županije, regije i područja kojima je potrebna pomoć za ostvarivanje ravnomjernijeg regionalnog razvoja u Hrvatskoj preklapaju se kroz sva tri cilja, što dobro opisuje njihov težak položaj.

2 Potpomognuto područje je prema definiciji područje Republike Hrvatske koje prema stupnju razvijenosti značajno zaostaje za nacionalnim prosjekom i čiji je razvoj potrebno dodatno poticati. Potpomognuta područja definiraju se na razini jedinica područne (regionalne) i lokalne samouprave. Prema Zakonu o regionalnom razvoju (NN br. 153/09), potpomognuta područja obuhvaćaju jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave koje prema indeksu razvijenosti zaostaju više od 25% za nacionalnim prosjekom.

Još od ustroja Hrvatske po županijama traju rasprave koliko je to bila više politička odluka, a koliko je pratila poznate prirodno-kulturne specifičnosti i posebnosti hrvatskih regija. Mnogi ističu da je toliki broj zasebnih regionalnih županijskih cjelina prevelik i da postaje sve veće financijsko opterećenje za Hrvatsku, a nije ni korektan u odnosu na povijesne, prirodne pa vrlo često i svakodnevne aspekte u tim područjima. Čuju se komentari kako županije kao kvaziregije zapravo nisu ispunile svoju svrhu.

Tim stručnjaka Ekonomskog instituta iz Zagreba predložio je u listopadu 2010. godine podjelu Hrvatske na sedam regija. Razlozi za takav preustroj leže u činjenici kako sadašnje regionalne i lokalne uprave nemaju financijskih, kadrovskih i stručnih kapaciteta za samostalno upravljanje svojim resursima i rashodima. Predložene regije su:

Dalmacija (Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija)

Lika (Ličko-senjska županija)

Istra, Primorje i Gorski kotar (Istarska i Primorsko-goranska županija)

Slavonija (Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Požeško-slavonska i Vukovarsko-srijemska županija)

Zagrebačka regija (grad Zagreb i Zagrebačka županija)

Međimurje, Podravina i Zapadna Slavonija (Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Međimurska i Virovitičko-podravska županija) te

Sjeverozapadna i Središnja Hrvatska (Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Karlovačka i Sisačko-moslavačka županija).

U javnosti se nekoliko mjeseci prije te inicijative razmatrao i prijedlog profesora upravnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, Ivana Korpića, koji je Hrvatsku podijelio na pet regija, ali i taj je prijedlog odmah izazvao rasprave, najviše iz Istarske županije. Naime, Istra je „utripa“ u veliku tzv. Riječku regiju, koja se proteže skroz od zapada Hrvatske preko Like i Korduna do polovine Banije. Iz tih je razloga, a zbog snažnog regionalnog naslijeđa i sentimenta, ostavljeno kao opcija da Istra i Međimurje budu samostalne regije.

Unatoč potrebnoj javnoj i stručnoj raspravi o toj temi, ostaje zamijetiti kako svi pokušaji ipak idu za većim praćenjem prirodnih obilježja Hrvatske, pri čemu možemo uočiti i neke cjeline: nizinski dio (s dvije do tri regije), brežuljkasti dio (oko Zagreba i prema sjeveru do Međimurja s jednom do dvije regije) gorski dio (jedna regija) te primorski dio uz pripadajuće otoke (s dvije do tri regije).

U nedavno objavljenoj knjizi *Decentralizacija* (2011), grupa stručnih autora u sklopu projekta „Decentralizacija i lokalna samouprava: reforma sustava lokalne samouprave“ koji provodi Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo izdvojila je nekoliko problema trenutnog centraliziranog načina upravljanja Hrvatskom.

Prvo, možemo iznijeti opću ocjenu kako je teritorijalno ustrojstvo Hrvatske iz 1992. godine više posljedica političkih interesa i arbitrarnih odluka što je postavilo temelje za današnje stanje gdje lokalnim i regionalnim (samo) upravama nedostaju ovlasti i dostatni prihodi. Nadalje, zbog izbornog zakona i ovlasti, na lokalnoj razini u Hrvatskoj možemo svjedočiti deficitu demokracije, participacije građana te transparentnosti rada „onih koji upravljaju“. Također, današnja se situacija može nazvati nerazvojom, jer gradovi nemaju potrebne ovlasti i uloge djelovanja kao razvojna središta, županije su neadekvatne i neupotrebljive u kontekstu današnjih europskih regija, a male općine uglavnom ovisne o središnjoj vlasti i samim su time neaktivne i pasivne te se tako stvara parazitski mentalitet.³

Kako bilo, Hrvatsku sigurno očekuje potraga za modelom regionalizacije koji bi uvažio povijesne i kulturne aspekte, ali i nove specifičnosti i zahtjeve 21. stoljeća. Potrebne su nam regije koje će biti funkcionalnije i efikasnije nositeljice razvoja, k tome i održivog razvoja, u odnosu na sadašnje stanje 21 zasebne cjeline.

Dodali bismo ovdje kako s obzirom na regionalnu raznolikost i posebnost regija u Hrvatskoj, a opet s obzirom na međusobnu povezanost i uvjetovanost tih područja, držimo korisnima i promišljanja bioregionalnih koncepata, etike i organizacijskih principa. Bioregionalizam je „politički, kulturni i ekološki sustav baziran na prirodno definiranim teritorijalnim jedinicama koje zovemo bioregije“ (Puđak, 2010: 35).⁴

Premda ovdje nemamo prostora ulaziti duboko u povijest i cjelovitu razradu ideje bioregionalizma, s obzirom na održivi razvoj kakav promoviramo i zagovaramo u ovoj

3 Ovdje treba napomenuti kako dio autora koji su sudjelovali u izradi ove studije ističe da se na primjeru odnosa prema regijama u Hrvatskoj najbolje vidi sporost i aljkavost provedbe bitnih odluka i tema, jer premda danas većina aktera prihvaća da je današnji ustroj loš i nerazvojan, donekle smo u prethodnom desetljeću propustili priliku s obzirom na trenutnu ekonomsku krizu u Hrvatskoj, koja pored države pogađa i same lokalne i regionalne (samo)uprave te je u takvim uvjetima otežano provoditi reformu teritorijalnog ustroja i ovlasti.

4 U istom radu Puđak (2010: 35) dodatno pojašnjava: „Možemo bioregionalizam promatrati i kao vrstu regionalizma, međutim, dok su granice regija uglavnom utvrđene administrativno, granice bioregija se određuju prirodnim granicama ekosustava“.

studiji možemo izdvojiti četiri smjernice bio regionalne paradigme, koje su i više nego primjenjive za sve što smo do sada rekli o korištenju prirodnih resursa u Hrvatskoj:

1. Poznavanje zemlje

Misli se na poznavanje bioloških i geofizičkih karakteristika mjesta, vegetativnih ciklusa i bioraznolikosti. S obzirom na gubitak ljudskog potencijala i kapitala u pojedinim područjima i županijama Hrvatske, „stvaranje inventara resursa regije“ (Puđak, 2010: 41) može odigrati ulogu ključa za antirazvojnu bravu ruralnih područja Hrvatske.

2. Učenje starih znanja i vještina

Nadovezujuće na prethodnu smjernicu, učenje se pomiče s biološkog područja na ono kulturne prirode. Bio regionalizam nije puko iscrtavanje novih granica s obzirom na druge, u ovom slučaju prirodne kriterije, nego su to i određene vrijednosti ljudskih zajednica koje su to područje nastanjivale i uklapale se u ekosustav. Pri tome su se stvarala brojna znanja i vještine o tome kako na najefikasniji, da ne kažemo najodrživiji, način živjeti u određenoj (bio)regiji koristeći lokalne resurse.

3. Razvoj potencijala

Kombinacijom prve i druge smjernice, znanjem o biološkim kapacitetima, što stvara temelje za održavanje zajednice i jačanje ljudskih kapaciteta nekog područja, bogatimo potencijale za dugoročnu održivost na nekom području. U Hrvatskoj je, kako smo također već spominjali, jedan od većih problema to što ljudi napuštaju ili žele napustiti područja kojima su kreativni i sposobni ljudski potencijali upravo najpotrebniji. To je na drugome mjestu lijepo rečeno: „Labavljenjem ili potpunim raskidanjem veza s određenim mjestom življenja pretvaramo ga iz konkretnog, kvalitativno određenog mjesta u apstraktno, od životnih sadržaja ispražnjeno mjesto koje više i ne zaslužuje to ime. Prostor postoji samo po ljudima koji žive i rade u njemu i koji ga time su-stvaraju; bez toga preostaje samo praznina“ (Geiger Zeman i Zeman, 2010: 75).

4. Samooslobođenje

Konačna posljedica je vrednovanje i svijest o lokalnim posebnostima i biološkim datostima nekog područja. Znanjem i vještinama o optimalnom korištenju cijela ljudska zajednica radi na jačanju svojih potencijala pri čemu se događa proces „samooslobođenja“ – življenje bliže zemlji i drugim ljudima, prirodnoj i ljudskoj zajednici, približava nas vrijednostima kooperacije, participacije, solidarnosti i reciprociteta što naše „društveno ja“ (Wilkinson and Pic-

kett, 2010) oslobađa i jača samopouzdanje i osjećaj zadovoljstva vlastitim položajem u svijetu.

Sve ove smjernice sigurno bi povećale kvalitetu života, pored jačanja ekološke održivosti nekog područja, što je zapravo konačni cilj održivog razvoja. No, još je nešto ovdje važnije. Zbog napretka telekomunikacija i općenito sveprisutnosti medijskih poruka u oblikovanju naših stavova, da ne kažemo svijesti, sve smo više izloženi globalnim događajima, procesima i fenomenima, vrlo često toliko da ni ne primijetimo svijet koji je tu blizu, oko nas. I o temama o kojima govorimo u studiji, ako površno shvaćamo održivi razvoj, više smo fokusirani na globalnu razinu značajnosti jer je „atraktivnija“ i okuplja sve, od najvećih vođa i elita današnjice do raznolikih prosvjednika. Ovime ne želimo reći kako smatramo nepotrebnim globalni pogled na probleme s kojima se suočavaju današnja društva, dapače, no puno je izglednije da ćemo naći globalno rješenje ili postići određeni globalni sporazum budemo li dosljedni i uspješni u njegovoj primjeni na lokalnom terenu, ondje gdje živimo i stvaramo. Ovako kao da od država, svjetskih institucija i ekonomskih elita koje na samom terenu neuspješno gospodare održivošću razvoja, očekujemo svrsishodan i relevantan globalni dogovor o gospodarenju održivošću razvoja. Time kao da smo zaboravili da ćemo globalnu mogućnost primjene održivog razvoja moći skupiti samo od lokalnih praksi i živih modela održivog razvoja. Možemo to shvatiti i kao koncept lijevka – mnogo se ulijeva u jedno, ili kao primjer mnogo kapi koje se skupljaju u jedan val. Hrvatska se tu treba potruditi i ima lijepu priliku da od svojih brojnih posebnih i specifičnih lokalnih mjesta, zajednica i regija kreira žive modele održivog razvoja, jer „lokalnom, kao određenom mjestu konkretnog življenja, zacijelo pripada uloga najvažnijeg poligona za svakodnevno prakticiranje ili, još bolje, življenje održivosti. Moglo bi se zaključiti da se održivost, postajući tijekom posljednjih dvaju desetljeća sve važnijom i urgentnijom temom, konačno uspjela probiti do one razine na kojoj ima najviše smisla – lokalne zajednice“ (Geiger Zeman i Zeman, 2010: 84).

Na nekoliko mjesta u studiji ističemo kako je jedan od ključnih „osigurača“ kvalitetne primjene održivog razvoja socijalni kapital, odnosno ljudski potencijali, snaga i sposobnost ključnih društvenih aktera na nekom području. Bez osnaženih i sposobnih ljudi, nemamo ni osnažen i primjenjiv održivi razvoj. Mjesta kao što su Krasno, Laslovo, Bale i druga pokazuju nam što čini kvalitetan socijalni kapital čak i u mjestima koja su daleko od glavnih svjetala pozornice.

Najavljujući sljedeće poglavlje, ovo možemo završiti zaključkom kako su neravnomjerni regionalni razvoj i nedostatak socijalne pravde u Hrvatskoj usko povezani. Znamo kako nam i za jedno i za drugo trebaju osnaženi, educirani i sposobni društveni akteri koji bi svoje lokalne zajednice i regije, pa možemo reći i bioregije, vukli prema održivom gospodarenju značajnim prirodnim resursima i osiguranju dobre kvalitete života. Ono što je potrebno učiniti odozgo, iz pozicije središnje vlasti, jest da Hrvatska konačno prestane biti samo Zagreb i ljeti turizam na moru, odnosno da prestane na zastarjeli način tretirati svoju regionalnu raznolikost i bogatstvo, da učini koliko potreban toliko i hrabar iskorak prema decentralizaciji.

Inače smo na skliskom terenu i mutni su obzori prema kojima putujemo, posebno, kao što smo veći toliko puta naglasili, na najvažnijoj temeljnoj točki prakticiranja održivog razvoja, a to su ljudi. Znamo iz socijalne ekologije kako problem gospodarenja resursima i osiguravanja kvalitete života nastaje kada se u društvu gasi povjerenje. Prihvatanje neoliberalnog ekonomskog koncepta, visoka razina korupcije, nejednak razvoj kako regionalno tako i općenito u društvu, estradizacija svakog oblika javnog istupanja i riječi, porast izražavanja nasilnog oblika rješavanja sukoba u društvu, posebno među mlađom populacijom, vode nas zajedno do gašenja povjerenja u društvu bez kojega nema napretka i vizionarskih programa i rješavanja. Istraživanja regionalne nejednakosti u Hrvatskoj (UNDP, 2007) pokazuju kako je sve više nas koji sumnjamo u dobre namjere drugih, u dobre namjere sugrađana, susjeda. U svega pet naših županija ima više onih koji su skloniji povjerovati u dobro u drugome, da ne kažemo Drugome, a ne samo da je opće povjerenje u društvu niže nego u starim članicama EU-a, nego i od prosjeka onih koje su ušle nakon 2004. godine. Kada sve te anomalije u društvu povežemo u mrežu zapravo nategnutih ili raskidanih odnosa, onda imamo i poprilično dezorijentirano društvo koje gotovo svakih nekoliko godina donosi opće i pojedinačne strategije vrteći se u krug. S obzirom na to da se u istom istraživanju ističe kako većina građana i građanki smatra da za svoje napredovanje trebaju „činiti moralno neprihvatljive stvari“ (UNDP, 2007: 109), na popis prioritetnih područja za angažman cijelog društva možemo staviti i jačanje socijalne pravde.

Dražen ŠIMLEŠA

IV. SOCIJALNA KOHEZIJA HRVATSKOG DRUŠTVA

1. JAČATI SOCIJALNU PRAVDU I SMANJIVATI SOCIJALNE NEJEDNAKOSTI KOJE RAZARAJU DRUŠTVO

S obzirom na do sada izrečeno o neravnomjernoj ekonomskoj razvijenosti hrvatskih regija možemo postaviti pitanje koliko granice te regionalne nejednakosti prate granice socijalne pravde, odnosno, možda i preciznije rečeno, granice kvalitete života i zadovoljavanja određenih društvenih standarda. U radu se trudimo kontinuirano i „tvrdoglavo“ držati liniju ukupne održivosti pa nas slijedom toga zanima i eventualno poklapanje regionalne razvijenosti, mogućnosti ostvarivanja socijalnih prava s kvalitetom i očuvanom produktivnošću prirodnih i energetske resursa u različitim dijelovima, to jest regijama Hrvatske.

Jedan od nosivih stupova održivog razvoja, pored onog okolišno-prirodnog i ekonomsko-financijskog, jest socijalno-društveni stup.

U duhu zagovaranja jake održivosti (Carter, 2004) upravo je taj stup središnji, onaj preko kojega druga dva trebaju optimalno i održivo komunicirati. Priroda i okoliš nas okružuju i premda se u „slabom pristupu održivosti“ degradacija njihove kvalitete i kvantitete smatra nadomjestivim ekonomskim napretkom, tehnološkim inovacijama ili energetske efikasnošću, dosadašnje nam je iskustvo naše civilizacije takva maglovita očekivanja uvijek rasplintulo u još gore stanje u okolišu, ljudskim pravima i kvaliteti života. Stoga, prirodu ili okoliš oko nas, odnosno resurse

koji su nam potrebni za naše potrebe, trebamo shvatiti kao temeljni stup bez kojeg druga dva uopće nemaju temelje, nemaju čvrsto tlo pod nogama. Središnji stup upravo je onaj kojemu pridajemo pažnju u ovom poglavlju, i on bi trebao biti spona prema ekonomskom stupu jer prirodne resurse koristimo za razvoj svojih društava, a održiva ekonomija može biti samo ona koja usvaja prirodne datosti (ograničenja) i s tim gradi svoju bit, svoju težnju ostvarenja kvalitetnog života u društvima.

Indeks ljudskog razvoja (Human Development Indeks, HDI) Programa za razvoj UN-a (UNDP), koji mjeri upravo kvalitetu života u nekom društvu, ističe kako je i glavni cilj istraživanja odnosa između prirodnih resursa, ekonomskog stanja i dobrog življenja upravo glavna postavka da su „ljudi stvarno bogatstvo neke zemlje“ (UNDP, 2010: IV).

Stoga nam je za procjenu stanja socijalne pravde, te toliko često spominjane sintagme, za Hrvatsku, najbolje krenuti upravo od ovogodišnjeg *Izvještaja o društvenom razvoju* UN-a s obzirom na to da daje najrecentnije podatke i najopsežniji okvir analize socijalnog stanja u nekom društvu.¹ Tu nas dakle zanima kakva je pozicija Hrvatske u odnosu na društveni razvoj koji ide iznad ili iza granica ekonomske moći neke zemlje, odnosno iznad ili iza njenog bruto društvenog proizvoda (BDP), zanima nas društveni razvoj koji je „širenje ljudskih sloboda da žive dugim, zdravim i kreativnim životom“ (UNDP, 2010: 2). Dodali bismo ovdje – u okviru održivog odnosa prema resursima planeta koje koristimo za ostvarivanje svojih dugih, zdravih i kreativnih života.

Ovogodišnji *Izvještaj o društvenoj razvoju* u odnosu na prošle izdvajamo zbog drugačijeg pozicioniranja kategorija koje se računaju za ukupan indeks. Novina je izbacivanje kategorije pismenosti, pa se sada konačni indeks sastoji od zbroja rezultata u kategorijama:

- zdravlja (mjereno životnom dobi);
- educiranosti (mjereno prosječnim godinama školovanja i ukupnim godinama školovanja) i
- ekonomskog standarda (mjereno prosječnom nacionalnom zaradom po stanovniku/GNI – Gross National Income).²

1 Ovogodišnji HDR izvještaj objavljen je na 20. obljetnicu od prvog izvještaja UN-a o društvenom razvoju. Njegova posebnost, a time i značajan odgovor na višegodišnje kritike jest uključivanje drugih indeksa u ovaj glavni, čime su se dobili precizniji rezultati. Pritom mislimo na pomake u višedimenzionalnom mjerenju siromaštva, rodne nejednakosti i ekstremnog siromaštva, kojima se i bavimo u studiji.

2 Posljednji *Izvještaj o društvenom razvoju* značajan je i zato što, s obzirom na

Pogledajmo podatke za Hrvatsku iz posljednjeg *Izveštaja* prema nabrojanim kategorijama:

HDI	HDI vrijednost	Životna dob	Prosječne godine školovanja	Očekivano trajanje školovanja	GNI po stanovniku	GNI po stanovniku minus HDI	HDI bez GNI
51. Hrvatska	0,767	76,7	9,0	13,8	16,389	-2	0,798

Hrvatska se dakle od 163 države koliko ih je uključeno u računanje UN-a nalazi na 51. mjestu po društvenoj razvijenosti s ukupnom vrijednošću 0,767. To je pad za jedno mjesto u odnosu na prošlogodišnji izvještaj, ali radi se o „zanemarivom“ padu, ako se ne nastavi u tom smjeru. Ukupna vrijednost našeg HDI-ja porasla je i u odnosu na prošlu godinu, pa se sada već radi o višegodišnjem kontinuiranom trendu, ali očito je da su druge zemlje učinile više u pojedinim kategorijama koje mjere indeks pa su nas preskočile, a moguće je da je tome pridonijelo i novo računanje u pojedinim kategorijama. Radi se sada već o standardnoj poziciji koju zauzimamo kada su u pitanju relevantna istraživanja kvalitete života u svijetu i možemo na to mjesto gledati ovisno o kutu gledanja kao u polupunu ili polupraznu čašu. Možemo istaknuti zadovoljstvo što smo unatoč svim vanjskim (nametnuti rat) i unutrašnjim (izrazita korupcija, nesposobnost ili nevoljkost političkih elita, nedovoljno razvijena građanska svijest, nekritičnost medija te znanstvene zajednice i tako dalje) problemima i razvojnim poteškoćama s kojima se Hrvatska suočavala od svoje samostalnosti i s kojima se još uvijek suočava, zauzeli solidno 51. mjesto od 169 zemalja u svijetu, koje znači visok indeks ljudskog razvoja nekog društva prema standardima UNDP-a. Opet, možemo uočiti kako se radi o donjoj grupaciji zemalja u toj kategoriji s obzirom na to da je i sam UNDP prve 42 zemlje odvojio od ostatka u prvoj grupaciji kao izrazito visok ljudski razvoj. Mi nikako da uđemo u taj krug zemalja s kojima se volimo uspoređivati, pa onda raznim verbalnim i marketinškim akrobacijama interpretiramo podatke koji nam ne idu na ruku.

to da je obiljetničarskog karaktera, donosi povijesni pregled razvoja indeksa ljudskog razvoja, kao i njihovih kategorija u odnosu na proteklih 20, odnosno 40 godina. Tu se nakon analize podataka i analize kretanja pozicija došlo do naizgled iznenađujućeg zaključka kako nema značajne korelacije između ekonomskog rasta i rasta u kategorijama zdravlja i educiranosti. To nas vodi do zaključka kako se ekonomski rast „odvojio“ od procesa koji određuju razvoj u kategorijama društvenog razvoja i koji nemaju veze sa zaradom i ekonomskom moći.

Vidimo i rezultate za svaku pojedinu kategoriju koja se računa: zdravlje, educiranost i standard, s tim da treba istaknuti kako najlošije stojimo u kategoriji educiranosti (65. mjesto), solidni smo u kategoriji standarda (52. mjesto), a najbolji u kategoriji zdravlja, koje se mjeri trajanjem životne dobi (44. mjesto). Najlošija pozicija kategorije educiranosti također je dio trenda koji nas duže prati u računanju kvalitete života u Hrvatskoj. I na drugim mjestima (UNDP, 2007) opravdano se zaključilo kako su podaci o cjeloživotnom obrazovanju i osposobljavanju za Hrvatsku porazni, a zadovoljstvo vlastitim obrazovanjem u Hrvatskoj najniže je u Europi. Kao znanstvenu zajednicu koja podučava i koja se bavi educiranjem, a posebno kao dio znanstvene zajednice koja promišlja koncepte i strategije održivog razvoja, treba nas zabrinuti „kaskanje“ za naprednim oblicima obrazovanja prilagođenog potrebama i uvjetima svijeta 21. stoljeća.

Tako smo došli i do tri nova indikatora koja je UNDP uključio u *Izveštaj* od ove godine, a koji su svaki na svoj način bitni za ovo poglavlje. Premda, kao ni sam ukupni indeks, nisu bez mana i potrebno je dodatno raditi na njihovoj preciznosti i validnosti kompariranja, u ovom trenutku predstavljaju značajan iskorak prema točnijem računanju kvalitete života u nekom društvu.

Kao što smo već rekli, radi se o najvažnijem i inovativnijem „indeksu HDI modificiranom nejednakošću“ (Inequality-Adjusted HDI, IHDI), koji zapravo sve kategorije HDI-ja, pa samim tim ukupni indeks, modificira/balansira u odnosu na stupanj nejednakosti u društvu, to jest računa poziciju prosječne osobe u odnosu na ukupni indeks.³ Idealna je situacija poklapanje tih dvaju indeksa, a ako je značajnija prisutna nejednaka raspodjela ili pristup kategorijama zdravlja, educiranosti i standarda, prosječna osoba ima manji indeks za te kategorije od ukupnih indeksa. Što je manji IHDI u odnosu na HDI, imamo veću prisutnost kategorije nejednakosti u društvu općenito ili u pojedinim kategorijama koje mjeri HDI. Slikovito se kaže kako IHDI mjeri „osobni HDI“. Ovdje nam je potreban mali kritički pogled na indeks ljudskog razvoja. Prema njegovoj „nejednakošću modificiranoj“ verziji, sam izvorni i poznati HDI možemo shvatiti kao (tek) potencijalni društveni razvoj, kao onaj koji bi bio ostvaren da nema toliko nejednakosti u određenom društvu, a zapravo je IHDI stvaran indeks ljudskog razvoja svih ljudi koji žive

3 Najveća je mana IHDI-ja što nije, unatoč općoj kvaliteti, dovoljno „osjetljiv“, odnosno ne zahvaća nejednakosti koje se preklapaju, što je općenito trend u naprednim istraživanjima, kao i brojnim studijama te izvještajima UN-ovih tijela i agencija.

u određenom društvu. Stoga, nije jasno „pretjerano isticanje originalnog indeksa“. Naime, u samom se *Izveštaju* sa zadovoljstvom ističe kako je zbog znatnog napretka u zdravstvenoj usluzi, stupnju naobrazbe i rastu životnog standarda, na globalnoj razini HDI od 1990. godine porastao 18 posto, a od 1970. godine čak 41 posto. Istodobno, ističe se kako bi gubitak u globalnom ukupnom indeksu ljudskog razvoja, kada je balansirani količinom ili stopom nejednakosti, pao za 22 posto, s prosječnih 0,62 u 2010. godini na 0,49, čime bi iz grupacije visokog društvenog razvoja pao u srednji rang. Ostaje nam pitanje nije li onda u istraživačkom smislu, znanstveno svrsishodnije, da ne kažemo pravednije, koristiti indeks koji nam zapravo govori na koji su način distribuirane koristi u zdravstvu, obrazovanju i zarađivanju u nekom društvu.

Ranije smo naveli kako je ukupni HDI za Hrvatsku 0,767, a prema *Izveštaju* UNDP-a (UNDP, 2010) naš je IHDI 0,650, što znači da smo izgubili čak 15,3 posto indeksa ljudskog razvoja ako bismo računali na koji je način distribuirana kvaliteta života u Hrvatskoj za prosječnog stanovnika ili stanovnicu.⁴

Smatramo kako je ovo bitno podvući: ako bismo uračunali na koji su način zdravstvene i obrazovne usluge te njihova kvaliteta dostupne prosječnoj osobi u Hrvatskoj te ako bismo uračunali kako je raspodijeljena ekonomska moć ili zarada u Hrvatskoj, naš ostvareni indeks ljudskog razvoja, upravo zbog nejednake i (socijalno) nepravedne raspodjele pao bi za šestinu svoje vrijednosti.

Sljedeći indeks bitan za ovo poglavlje, a novitet je u *Izveštaju o društvenom razvoju*, jest Indeks rodne nejednakosti (Gender Inequality Index, GII). Slično kao i prethodni, mjeri gubitak postignuća u ključnim dimenzijama, ovdje zbog prisutnosti rodne nejednakosti u određenom društvu. Za taj indeks mjere se ove dimenzije:

- reproduktivno zdravlje (mjereno smrtnošću majki i smrtnošću novorođenčadi pri porodu)
- otvorenost društva (mjereno participacijom žena u obrazovnom sustavu i brojem mjesta koje zauzimaju u parlamentu) i
- zapošljavanje (mjereno participacijom na tržištu rada).

GIJ ima rang od 0 što znači kako nema rodne nejednakosti u određenoj dimenziji do 1 što znači potpunu nejednakost, odnosno potpunu zatvorenost neke dimenzije

⁴ Konkretno po kategorijama, radi se za kategoriju zdravlja o gubitku od 6 posto, za kategoriju educiranosti o gubitku od 10,4 posto i za kategoriju standarda o gubitku od 27,8 posto.

za žene. U stvarnosti zemlje ostvaruju rezultate od najboljeg, koji iznosi 17 posto u slučaju Nizozemske, do Jemena, čiji gubitak postignuća iznosi čak 85 posto. Hrvatski je GII nezanemarlivih 35 posto i to nam također govori kako smo učinili prilično na području očuvanja reproduktivnog zdravlja žena i otvorenosti sektora obrazovanja, ali da nam ostaje velik zadatak raditi na ravnopravnosti žena na tržištu rada te većoj participaciji u javnom prostoru i zauzimanju važnih pozicija u društvu.⁵ Ovo je iznimno važno, jer podaci UNDP-a pokazuju iznimnu korelaciju između indeksa rodne nejednakosti i gubitaka uslijed nejednake distribucije ukupnog indeksa ljudskog razvoja. To nam govori kako su zemlje u kojima je nejednaka distribucija društvenog razvoja izražena, gotovo u pravilu društva izrazite nejednakosti između muškaraca i žena. Još uvijek su djevojke i žene diskriminirane na području zdravlja, obrazovanja i participacije u društvu te mogućnosti zapošljavanja što utječe na njihove slobode i ostvarivanje prava, a to pak utječe na ukupni društveni razvoj.

Time dolazimo do zaključka koji nas može odvesti do dalekosežnih analiza, naime da je rodna nejednakost glavna prepreka društvenom razvoju i da Hrvatska u tome nije iznimka.

Treći indeks koji nam govori o razini socijalne pravde u nekom društvu jest Multidimenzionalni indeks siromaštva (Multidimensional Poverty Index, MPI), koji nadograđuje ekonomsku dimenziju indeksa ljudskog razvoja tako što usvaja širi pristup, to jest računa preklapajuće deprivacije u kućanstvima preko svih triju dimenzija HDI-ja. Tako nam prikazuje prosječan broj siromašnih ljudi i oskudicu u njihovim kućanstvima (UNDP, 2010). Kao i druga dva indeksa koji „obogaćuju“ ukupni indeks društvenog razvoja, MPI nadilazi puku statistiku u kojoj se ne vidi pravo stanje, u kojoj se ne vide ljudi, i traga za brojem ljudi koje u životu ograničavaju dvije ili više deprivacija, jer takvim preklapanjima dodatno pogoršavaju njihov ionako težak život. Ovdje imamo tri dimenzije koje odražavaju tri dimenzije ili kategorije glavnog indeksa: zdravlje, obrazovanje i životni standard, pri čemu prosječan broj deprivacija koje pojedini ljudi imaju mjerimo preko 10 indikatora podijeljenih u te tri dimenzije:

- zdravlje (indikator i prehrane i smrtnosti djece)
- obrazovanje (indikator i godina školovanja i djece upisane u školski sustav) i

5 Podaci iz studije o kvaliteti života u Hrvatskoj (UNDP, 2007) ističu kako su rodne razlike u obavljanju obiteljskih obveza jače izražene u Hrvatskoj nego u ostalim europskim zemljama.

– životni standard (indikator energenata za pripremu hrane, sanitarnih uvjeta, dostupnosti pitke vode, struje, kvalitete poda u kući te imovine).

Osobu se smatra višedimenzionalno siromašnom ako oskudijeva u najmanje dva do šest indikatora (raspon je zbog različite „težine“ pojedinih indikatora).

Prema ovom izračunu, u 104 zemlje gotovo 1,75 milijarde ljudi u svijetu živi u multidimenzionalnom siromaštvu, što prelazi brojku od 1,44 milijarde ljudi koliko ih živi u ekstremnom siromaštvu s manje od 1,25 dolara na dan, a to zahvaća mnoga pitanja. Ovaj indeks ide zapravo po liniji ostvarenja UN-ovih osam Milenijskih razvojnih ciljeva i mjeri razinu siromaštva iznad monetarnog stanja, što je značajan iskorak.

Nije nam jasno i prava je šteta što za Hrvatsku nema podataka za postotak onih koji su u rizičnoj poziciji višedimenzionalnog siromaštva. Intenzitet deprivacije ističe da, ako se osoba nalazi u stanju siromaštva višestrukih i preklapajućih deprivacija, onda osjeća nedostatak u 41,6 posto indikatora koji se mjere, što je sve samo ne zanemarljivo i dobro opisuje svu kompleksnost kada se na nečije ekonomske teškoće ili drugi oblik pogoršanja kvalitete života nadovežu i drugi oblici društvenih deprivacija. Možemo si ovdje donekle pomoći jedinim drugim radom na sličnu temu – istraživanjem socijalne isključenosti u Hrvatskoj (UNDP, 2006). Slično kao i MDI, koristio se kombinirani utjecaj nekoliko nepovoljnih situacija ili položaja, pa osobu smatramo socijalno isključenom ako je istodobno u stanju nezaposlenosti, siromaštva te je socijalno izolirana zbog vjere, boje kože, seksualnog opredjeljenja ili nečeg drugog. Prema tom istraživanju, gotovo svaka deseta osoba u Hrvatskoj može se okarakterizirati kao socijalno isključena, što je zastrašujuće. Posebno je zastrašujuće, premda smo svjesni kako time opet riskiramo ponavljati se o sveprisutnoj nejednakosti u Hrvatskoj, to što se raspored socijalno isključenih osoba u Hrvatskoj znatno razlikuje po regijama i županijama. U središnjim i istočnim županijama, koje smo često spominjali u ovom kontekstu, svaka je peta osoba socijalno isključena iz društva, a u nekima kao što su Brodsko-posavska, Virovitičko-podravska i Požeško-slavonska svaka je četvrta gotovo nevidljiva i ne postoji u ovom društvu i za ovu državu.

Iz svega do sada rečenoga, pred Hrvatskom se nalazi glavni cilj kako bi povećala kvalitetu života za svoje stanovnike i stanovnice, a to je smanjiti nejednakosti u društvu.

Vidjeli smo kako živimo u društvu obilježenom ekonomskom, rodnom, pa i drugim oblicima nejednakosti.

Podaci iz istraživanja koje smo koristili slažu se i sa službenim indeksom nejednakosti, tzv. Gini koeficijentom koji za nas iznosi 0,29, što je među slabijim rezultatima u EU-u. Treba upozoriti kako dugotrajno gomilanje nejednakosti u društvu utječe na gotovo sve oblike kvalitetnog življenja svakodnevnice, kako su u iznimno važnoj knjizi *The Spirit Level* (2010) zorno prikazali Richard Wilkinson i Kate Pickett. Oni ističu kako veća jednakost pridonosi općem blagostanju za sve stanovnike nekog društva, a prema njihovom istraživanju i Indeksu zdravstvenih i socijalnih problema (Index of health and social problems), društva koja karakterizira veća nejednakost pate i od većih problema s mentalnim i fizičkim bolestima, životnom dobi i smrtnosti novorođenčadi, debljinom i pretilošću, ubojstvima i brojem zatvorene populacije, maloljetničkom delinkvencijom i preranom trudnoćom, socijalnom mobilnošću i općom razinom povjerenja u društvu. Premda Hrvatska nije bila dio njihovog istraživanja nego samo najbogatije zemlje kako bi se pokazala različita svakodnevna kvaliteta života u njima, druga nas istraživanja upozoravaju kako Hrvatska sve više slični neoliberalno orijentiranim zemljama poput SAD-a, Velike Britanije, Australije i drugih. Prema već spominjanom istraživanju o kvaliteti života u Hrvatskoj, zaključuje se kako „niska razina socijalnog kapitala i polarizirano društvo ukazuju na potrebu jačanja društvene solidarnosti i smanjenje napetosti između društvenih skupina“ (UNDP, 2007: 109).

Vladimir LAY

V. RAD, ODRŽIVA PROIZVODNJA I POTROŠNJA

Nakon razmatranja temeljne resursne osnove života i razvoja u Hrvatskoj i one strukturalne i teritorijalne distribucije kvalitete življenja koja garantira uravnotežen razvoj, valja pogledati proizvodnju i potrošnju kao temeljne dinamičke kategorije društva. Pri tome u prvi plan stavljamo rad, odnosno ekonomsku održivost, odnosno stvaranje nove vrijednosti i njeno ukupno mudro trošenje, odnosno reinvestiranje u razvoj.

Podsjetimo se, u sociološkoj perspektivi razvoj je vrsta društvene promjene temeljena na radu koji donosi porast količine i kvalitete materijalnih i duhovnih dobara, unapređenje društvenih odnosa i opće povećanje kvalitete ljudskog života, ljudskih prava i sloboda. Iz kojega god teorijskog ugla krenuli, cilj je razvoja stvaranje takvog društvenog poretka koji će biti najprobitičniji za opće dobro i najpovoljniji za razvoj svih korisnih sposobnosti svih ljudi.

Dakle, bolji život građana Hrvatske u samostalnoj i neovisnoj zemlji prvi je nacionalni interes razvoja Hrvatske. On se ne može postizati bez veće i kvalitetnije proizvodnje roba i usluga u hrvatskom društvu, bez više rada većeg broja ljudi nego što je danas slučaj.

U prvoj smo glavi, razmatrajući određenje i važnost pojma nacionalnih interesa za Hrvatsku vezano za rad, za ekonomski i ekološki održivu proizvodnju, postavili neko-

liko polaznih pitanja. Kako povećati ukupnu količinu rada u Hrvatskoj? To je pitanje broj jedan. Kako povećati produkciju i izvoz, kako postići da se udio radno sposobnog zaposlenog stanovništva poveća iznad sadašnjih 44%!¹ Takav odnos sam po sebi vodi u temeljnu strukturalnu neodrživost. Povećanje udjela zaposlenih u ukupnom aktivnom kontingentu postaje imperativ razvojne održivosti Hrvatske. Zemlja bez dovoljno ukupnog rada i stvaranja nove vrijednosti zemlja je bez mogućnosti većeg i/ili bržeg civilizacijskog i razvojnog napretka.

Kako potrošnju i proizvodnju generalno uravnotežiti da ta neravnoteža ne bi postala dubinska strukturalna prijetnja slobodi građana Hrvatske („dužničko ropstvo“) i samoodređenju uvjeta života i rada? Kako razvijati kulturu uravnotežene, održive potrošnje bez zaduživanja (to je potrošnja na temelju tuđe akumulacije koja se skupo poslije plaća!), bez prekomjerne potrošnje preko granica prihoda, bez besmislene potrošnje (statusne, reprezentacijske i sl.) koja ne podiže kvalitetu življenja?

Kao značajni nacionalni interesi sagledavani kroz prizmu kriterija integralne održivosti ovdje nam se u Hrvatskoj nameću sljedeća dva:

1. Jačati proizvodnju roba i usluga uz istodobnu sustavnu brigu za ekološku održivost Hrvatske.

2. Usmjeravati kulturu potrošnje energije, hrane, materijalnih dobara i stvaranja otpada na održive oblike potrošnje te sustavno prakticirati štedljivo i spram resursa i okoliša prijateljsko, proekološko ponašanje.

Ta dva cilja, uz pet temeljnih prethodnih ciljeva, čine naš prijedlog nacionalnih ciljeva razvoja Hrvatske za naredno vrijeme, za prvu polovinu XXI. stoljeća. Njihova je važnost za unapređenje i proširenu reprodukciju kvalitete življenja, za regionalni razvoj Hrvatske, za očuvanje socijalne ravnoteže i socijalnog mira u Hrvatskoj i daljnji razvoj političkog sustava u demokratskom smjeru presudna. Pritom napominjemo da je ekonomska održivost ono što je ugroženo i gdje danas ne stojimo dobro.

Ekološka održivost nije trenutačno kritična točka razvoja suvremene Hrvatske. No, o ekološkoj održivosti sustavno i stalno valja brinuti i eventualne projekte materijalnog rasta različite vrste činiti na način da se ona čuva i održava, odnosno da se rješenja u kretanju k većoj ekonomskoj održivosti i učinkovitosti provode tako da se nepovratno ne žrtvuju neke komponente ekološke održivosti, prirodna osnova kvalitete našeg doma (*oikos*).

1 U usporedbi sa starim i novim članicama EU-a, Hrvatska ima jednu od najnižih stopa udjela zaposlenih u ukupnom aktivnom kontingentu.

Postizanje ekonomski održive ukupne proizvodnje i ekonomski održive potrošnje višestruko je važno. Do sada su i ekonomski neodrživa proizvodnja i ekonomski neodrživa potrošnja bile sustavno na djelu i dovele su do zaostajanja u razvoju i do današnje društvene krize. Dosadašnji način ponašanja i djelovanja svih društvenih aktera na tom polju mora se mijenjati. Pored ovih „domaćih“ razloga, tu su i oni vezani za odnos sa širom okolinom. Hrvatska se sprema priključiti Europskoj uniji (1. 7. 2013.), gdje je već danas na djelu kriza financijskih, tržišnih i gospodarskih odnosa i gdje, naročito u južnim državama Europe, caruje duboka neravnoteža proizvodnje i potrošnje.

Održivu proizvodnju i potrošnju sistemski proizvodi vladajući društveni sustav i vladajuća društvena praksa. Proizvodi ih također društvo, stanovništvo jedne zemlje u cjelini kroz svoje neodržive oblike ponašanja. Sve zemlje i njihovi građani troše, ali neke imaju učinkovitu proizvodnju i održivi odnos proizvodnje i potrošnje, a neke gaje ili čak uvećavaju neravnotežu među njima. Hrvatska posljednjih godina spada u ove potonje.

1. ŠTO SE INAČE RAZUMIJEVA POD „ODRŽIVOM PROIZVODNjom I POTROŠNjom“?

U konceptualizaciji održivog razvoja europskih zemalja iz njihovih strategija održivog razvoja pri tematiziranju „održive proizvodnje i potrošnje“ u žarištu su određene teme i ideje na koje ćemo se osvrnuti.

Održiva proizvodnja i potrošnja u dimenziji ekološke održivosti podrazumijeva smanjenje stvaranja toksičnih tvari i njihove emisije u zrak, vodu i tlo te sprečavanje ili smanjenje proizvodnje otpada na mjestu nastajanja tijekom cijelog životnog ciklusa proizvoda. Održiva proizvodnja odnosi se isključivo na proizvodni proces tj. proizvođače te vodi računa o ekonomskim, socijalnim i okolišnim utjecajima procesa proizvodnje. Održiva potrošnja jednako se odnosi na proizvodni i na potrošački dio procesa. Proizvođači bi trebali težiti stvaranju kvalitetnih i dugotrajnih proizvoda. Mnogi to danas ne čine, upravo suprotno! U procesu proizvodnje trebali bismo racionalno postupati s ulaznim resursima, a štedljivo s energijom i vodom. Dio je održive proizvodnje i pravilno zbrinjavanje otpada koji ostaje od proizvoda. Proizvodnja je istodobno štedljiva i održiva ili pak rasipna i neodrživa potrošnja resursa, energenata i okoliša.

Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske (2009) u znaku navedenog u području održive proizvodnje i potrošnje kao glavni cilj deklarira ostvarenje uravnoteženog

i stabilnog rasta gospodarstva! Pri tome se naglašava kako bi taj rast trebao manje utjecati na daljnju degradaciju okoliša i stvaranje otpada nego do sada, kako ga mora pratiti promjena neodrživih načina ponašanja u kućanstvima te u javnom i privatnom sektoru.

Aktivnosti ili mjere za ostvarivanje toga glavnog cilja s konkretnim ciljevima navedene su u 19 točaka.² Neke od najvažnijih su: 1. Razraditi sve elemente i implementirati regulatorni okvir kojim se potiče opskrba tržišta održivim proizvodima i uslugama. 2. Povećati udio obradivih površina sa sadašnjih 1.092.000 ha na 1.800.000 ha, koristeći neobrađene površine kojih je sada 947.000 ha. 3. Stočarsku proizvodnju povećati na razinu prijeratne, uz primjenu novih tehnologija na principima održive poljoprivrede. 4. Održivo gospodariti ribljim fondom. 5. Do 2013. povećati udio površina pod ekološkom proizvodnjom (uključujući pašnjake i šume) na najmanje 5% te poduprijeti razvitak tržišta za ekološke proizvode. 6. Poticati razvitak ekološke proizvodnje hrane te osigurati dovoljne količine hrane visoke kakvoće, privlačiti turiste i razvijati ekoturizam te osigurati izvoz prepoznatljivih nacionalnih proizvoda. 7. Ostvariti konkurentnost i ući na zahtjevnija tržišta povećanjem učinkovitosti, uz istodobno smanjivanje rizika za ljude i okoliš te inkorporiranjem načela društveno odgovornog i transparentnog poslovanja i trgovanja s dionicima. 8. U proizvodne procese, proizvode i usluge integrirati programe čistije proizvodnje.

Ti posebni ciljevi, aktivnosti i mjere koncentrirani su na optimiranje korištenja prirodnih resursa (neobrađivih je površina, npr., vrlo mnogo); na „ekologizaciju“ proizvodnje u smislu promocije onoga tipa proizvodnje i tehnologije koji čuva i štedi okoliš, razvija održivu, odnosno ekološku poljoprivredu i turizam; na ulaganje u čistije tehnologije i slično. U tim elementima u žarištu je sinteza ekološke i ekonomske održivosti jer se zagovara povećanje proizvodnje, ali uz ekološke prateće uvjete. Na izričito ekonomski aspekt održivosti usmjeren je cilj ostvarenja konkurentnosti i ulaženja na zahtjevnija tržišta povećanjem učinkovitosti, dakle povećana proizvodnja roba i usluga koje se kvalitetom i cijenom mogu nametnuti domaćem i inozemnom tržištu. Održiva potrošnja se, osim u samom procesu proizvodnje, odnosi na uzorke ponašanja potrošača, kupaca u raznim fazama procesa potrošnje,

2 *Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske* usvojena je u Hrvatskome saboru 20. veljače 2009. godine. Puni tekst vidi na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni2009_03_30_658.html, str. 19.

od kupnje, preko načina korištenja kupljenog do načina odlaganja otpada. U svim tim fazama potrošnje kriju se mogućnosti promjene postojećih načina ponašanja k održivijima. Sile koje rade protiv održivosti u potrošnji široko su rasprostranjene. Na djelu su loše neodržive potrošačke navike u suvremenim društvima,³ konzumerizam koji ima obilježje odabrane, ugodne i neizbježne kulture življenja, ne samo zadovoljavanja potreba ljudi, ekološka neosvijestjenost o pitanju opće povezanosti rasta (stalno sve veća proizvodnja sve više roba i usluga) i ograničenja prirodnih osnova življenja, „granica rasta“.

Prekomjerna potrošnja rijetko se kritički problematizira. Svaka diskusija u tome smjeru kao da ugrožava kapitalizam po sebi, iako upravo diskusija o prekomjernoj potrošnji pogađa jednu od bitni (ne)održive potrošnje u suvremenom svijetu. Druga je neodrživa potrošnja resursa u uvjetima siromaštva. Kako bilo, u uvjetima zapadne civilizacije visoko i srednje razvijenih zemalja (a tu je i Hrvatska!) posve je očigledno da bi se moglo živjeti i s manje stvari, roba, a da se kvaliteta življenja u ukupnosti ne bi bitno narušila.

Iz hrvatske suvremene situacije, imajući na umu prethodna određenja održive proizvodnje i potrošnje, usmjerili smo pažnju na ono što smatramo najvažnijim, na dva elementarna cilja: 1. Jačati proizvodnju roba i usluga uz istodobnu sustavnu brigu za ekološku održivost Hrvatske; 2. Usmjeravati kulturu potrošnje energije, hrane, materijalnih dobara i stvaranja otpada na održive oblike potrošnje te sustavno prakticirati štedljivo i spram okoliša prijateljsko, preekološko ponašanje.

2. NACIONALNI INTERESI RAZVOJA HRVATSKE NA PODRUČJU ODRŽIVE PROIZVODNJE I POTROŠNJE

U ovoj analizi nacionalnih ciljeva razvoja i kretanja Hrvatske prema većoj održivosti sociološki naravi nismo u mogućnosti isporučiti ekonomske analize vezane za objašnjenje jačanja proizvodnje roba i usluga i usmjeravanja potrošnje na opće oblike. Za ekonomske analize ne posjedujemo kompetenciju. Nalaze i tvrdnje koje ovdje ukratko predstavljamo u tome smislu, po naravi ove teme, nisu kompletne. Usmjerene su na definiranje temeljnih karakteristika poželjnih društvenih procesa i mogu se koristiti u strategijskim promišljanjima dosezanja integralne održivosti u razvoju Hrvatske.

³ Pogledajmo samo kako u prosjeku rastrošno trošimo vodu i struju u svojim kućanstvima.

U slučaju Hrvatske pri razmatranju održive proizvodnje u žarištu su paralelno i ekonomska i ekološka održivost. Isticanje ekološke održivosti u prvi plan u okviru teme održive proizvodnje ne bi pogodilo u srž problema u kojima se nalazi Hrvatska glede stanja razvoja i gospodarske (ne)vitalnosti. Onečišćenje okoliša postoji kao problem, u tome sudjeluju mnoge proizvodnje, potrošnja tome također daje doprinos. Ekološka održivost mora biti u žarištu.

Posustajanje rasta i ekonomskog razvoja u Hrvatskoj, njegova stagnacija, u nekim dijelovima zemlje i jačanje provincijalizacije i siromaštva kao masovne pojave zvone na uzbunu. Sve to ekonomsku održivost gospodarstva kao procesa stvaranja nove vrijednosti, održivost upravljanja državnim prihodima i rashodima na dosadašnji način, stavlja u prvi plan.

2.1. Kratki opis suvremenog stanja razvoja hrvatskog društva i postojećih trendova

Problem broj jedan suvremenog razvoja Hrvatske danas je u tome što je udio zaposlenih u radno aktivnom kontingentu samo 44%. Na vrhu Europe je Nizozemska sa 63,3% a Rumunjska ima 39,9 % (vidi tablicu 1).

Tablica 1.

Rang lista ekonomski aktivnog stanovništva u nekim zemljama Europe 2000.⁴ – Ekonomski aktivno stanovništvo (u %)

Nizozemska	63,3	Austrija	48,3
Mađarska	53,5	Slovačka Republika	48,0
Rumunjska	51,6	Irska	46,4
Portugal	51,2	Hrvatska	44,0
Češka Republika	50,5	Grčka	42,9
Estonija	48,9	Bugarska	39,9
Slovenija	48,8		

⁴ Podaci ekonomski aktivnog stanovništva obuhvaćaju zaposlene i nezaposlene osobe starije od navršenih 15 godina. Podaci za Irsku, Hrvatsku i Sloveniju odnose se na 2001. godinu. Izvor: podaci na temelju baze podataka LABORSTA. Prema: dr. sc. Alka Obadić, „Usporedba osnovnih makroekonomskih indikatora na tržištu rada odabrane skupine zemalja“, na www.ijf.hr/konkurentnost/obadic.pdf.

U stručnim se analizama konstatira da to podrazumijeva nisku razinu iskorištenosti radnih resursa i dovođi do niže razine proizvodnje, gospodarskog blagostanja i konkurentnosti. Konkurentnost kao kategorija važna za opstanak i razvoj društava i država umreženih u suvremeno globalizacijsko tržišno nadmetanje ima za glavne komponente radnu snagu, učinkovitost, produktivnost i rentabilnost. Elementarni pomaci u pogledu broja radne snage i njene veće produktivnosti temeljna su pretpostavka promjene radi većeg stupnja blagostanja i više razine kvalitete življenja.

Zašto je taj udio u jednoj Nizozemskoj čak 63,3% a u Rumunjskoj samo 39,9%? Zašto i kako se Hrvatska našla u tome temeljnom aspektu ukupne društveno-razvojne produktivnosti na dnu Europe?

Zaposlenost prema ekonomskoj aktivnosti uvelike je određena stupnjem i tipom gospodarskog razvoja. Najrazvijenije članice EU-a imaju mali udio primarnog sektora (poljoprivreda, lov, šumarstvo i ribarstvo) u ukupnoj zaposlenosti (Nizozemska 2,9%, Irska 7%). Udio tih djelatnosti u ukupnoj zaposlenosti manje razvijenih članica EU-a (Grčka 16%, Portugal 13%) je velik. Hrvatska ima razmjerno visok udio spomenutih djelatnosti, gotovo 16% ukupne zaposlenosti, s tim da se on znatno smanjio u posljednjih 30 godina.

Ovo je bio elementarni podatak na temu temeljne strukture rada u hrvatskom društvu. Pogledajmo sada temeljeni podatak iz ekonomske dinamike hrvatskoga društva u proteklih 60 godina (tablica 2).

Tablica 2.

Kretanje BDP-a u Hrvatskoj od 1941. do 2011.⁵

1941.–1951.	- 0,3%
1952.–1965.	+ 9,5%
1966.–1979.	+ 6,3%
1980.–1990.	+ 0,5%
1991.–1995.	- 4,7%
1996.–2000.	+ 3,8%
2001.–2010.	+ 2,4%

5 Izvori: J. Sirotković, *Hrvatsko gospodarstvo 1945–1993. Ekonomski uzroci sloma Jugoslavije i oružane agresije na Hrvatsku*, Zagreb, 1993. i podaci Državnoga zavoda za statistiku o kretanju BDP-a za razdoblje 1990.–2010., Zagreb.

Iz navedenog je vidljivo da u ratnim razdobljima BDP ima negativan predznak, što je razumljivo. Nakon što je Hrvatska 1995. opet postala cjelovita, bilježi se pozitivna stopa rasta. No, u posljednjem desetljeću (2001.–2010.) počela je padati, a od 2009. nadalje BDP je u padu i bilježi negativne stope.⁶ U kontekstu recesije u svijetu i Europi te izlaska na svijetlo dana dugo kumuliranih unutrašnjih hrvatskih strukturalnih višegodišnjih slabosti generiranih iz ustroja vladajućeg tipa politike, takav je negativni trend neizbježan.

Ako je razvoj vrsta društvene promjene koja dovodi do porasta količine i kvalitete materijalnih i duhovnih dobara, a njegov cilj stvaranje takvog društvenog poretka koji će biti najprobitačniji za opće dobro, moglo bi se zaključiti da hrvatski razvoj nakon 2000. zaostaje, a da je stvoreni društveni poredak za temeljne ciljeve razvoja neproduktivan. Valja ga mijenjati.

Povećanje temeljne ekonomske i ekološke održivosti proizvodnje i potrošnje vezano je usko za ovu temu. Izvedeno iz toga može se reći da je jedan od nacionalnih ciljeva razvoja Hrvatske promjena društvenog poretka u funkciji iniciranja novog, produktivnog razvoja zemlje. Redistribucija istog ili sve manjeg kolača ne vodi rješenju.

Za ovu tvrdnju postoji niz snažnih argumenata. U uvjetima stagnacije, odnosno pada BDP-a u Hrvatskoj, u društvu su na djelu raznovrsni negativni društveni procesi – smanjenje kvalitete života stanovnika, porast siromaštva masovnih razmjera, ali i zatvaranje životne perspektive, budućnosti za mlado stanovništvo. O tome govore neki konkretni podaci o stopi i strukturi nezaposlenosti, o siromaštvu, o broju umirovljenika i visini mirovina i sl.

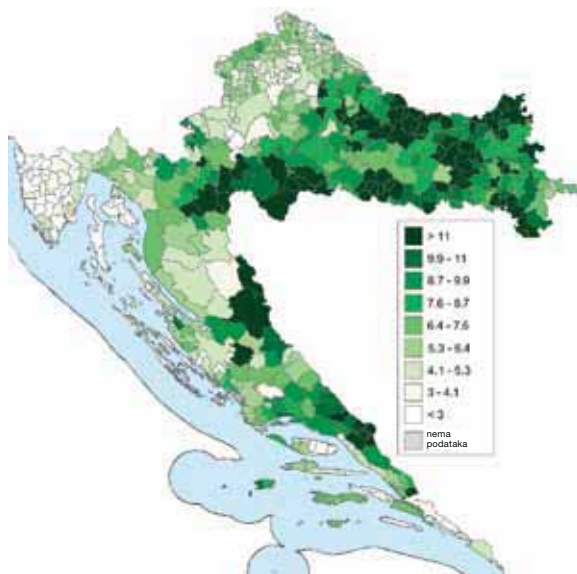
Isti procesi vidljivi su u nizu zemalja EU-a, gdje raste broj nezaposlenih, drastično rastu socijalne razlike, a društvena se ravnoteža temeljito narušava. U uvjetima smanjena rasta, povećava se broj nezaposlenih. U rujnu 2011. u Hrvatskoj je bilo ukupno nezaposleno 283.667 građana, odnosno stopa nezaposlenosti bila je 16,8%. Među njima 52.960 bilo je mladih od 24 godine, a ukupno 121.741 nezaposleni bio je mlađi od 34 godine.⁷ Položaj mladih na području zapošljavanja sustavno se pogoršava i u Europi i u Hrvatskoj.⁸

6 Pad BDP-a je u Hrvatskoj 2009. godine iznosio 5,8% u odnosu na prethodnu 2008. U 2010. godini bio je u odnosu na 2009. 1,2%. Izvor: podaci DZSH-a.

7 Prema podacima u ediciji *Registrirana nezaposlenost i zaposlenost u rujnu 2011.*, Hrvatski zavod za zapošljavanje, listopad 2011.

8 Hrvatska je druga po broju nezaposlenih mladih u Europi, iza Španjolske i ispred Grčke. Najnoviji izvještaj o nezaposlenosti, objavljen krajem 2011.

Prostornu distribuciju nezaposlenosti zorno nam prikazuje slika 1. Stopa nezaposlenosti iznad 10% caruje u gotovo cijeloj Slavoniji, na Kordunu i Baniji, u Dalmatinskoj zagori.

Vladimir LAY
Dražen ŠIMLEŠA
**Nacionalni interesi
razvoja Hrvatske
kroz prizmu koncepta
održivog razvoja**
Rad, održiva
proizvodnja i potrošnja

Slika 1.
Stopa nezaposlenosti po
gradovima i općinama
(1. listopada 2011.)⁹

Kada je broj nezaposlenih tako velik, kada postoji i velika grupa ljudi koji rade, a ne primaju redovno plaću te kada značajan dio korisnika hrvatskih mirovina živi u siromaštvu, ubrzano raste broj socijalno ugroženih i siromašnih.¹⁰

Stopa rizika od siromaštva računa se tako da je razdjelna granica 25.200 kuna za samca, a 52.920 kuna za dvije odrasle osobe i dvoje djece. Godine 2006. stopa siromaštva u Hrvatskoj iznosila je 16,3 posto, što znači da je u Hrvatskoj bilo oko 720.000 siromašnih građana; s druge strane, oko 115.000 ljudi prima pomoć za uzdržavanje, što iznosi 16 posto procijenjenog broja siromašnih. Godine 2010. stopa se povećala na 20,6%, odnosno na 880.000 građana.¹¹

Kako samac u Hrvatskoj živi s manje od 2100 kuna (280 eura) mjesečno, a četveročlano domaćinstvo s manje od 4400 kuna (oko 590 eura)? Čini se da nije pretjerano

u Bruxellesu, pokazuje da su se odnosi samo pogoršali – nezaposlenost mladih u Europskoj uniji popela se potkraj 2011. na 20 posto populacije, a u Hrvatskoj se kreće oko 35 posto. Izvor: www.vecernji.hr od 26. 12. 2011.

9 Izvor podataka: DZSH, 2011.

10 Vidjeti: Zdenko Babić, *Socijalni transferi i učinkovitost socijalne pomoći u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, 2008.

11 Podaci Državnoga zavoda za statistiku RH za 2006. i 2010. godinu.

ustvrditi da se u situaciji u kojoj se raspolaze s toliko malo sredstava počinje gladovati.¹²

Pored toga ugrožava se postojeća razina mirovina čiji je prosjek ionako nizak – u rujnu 2011. iznosio je 2152 kune.¹³ Za ukupnu socijalnu i ekonomsku ravnotežu Hrvatske opasna je tendencija sve većeg broja umirovljenika u odnosu na broj radno aktivnih. Taj odnos je u rujnu došao na razinu 1:1,25.

Povećava se u takvim uvjetima smanjenja rasta gospodarstva i proizvodnje roba i usluga i egzodus hrvatskih građana u inozemstvo, posebno mladih i obrazovanih. Ulaganja kroz sustav obrazovanja tako se ne oplođuju u Hrvatskoj, a stečeno znanje koriste ekonomije zemalja u koje hrvatski građani odlaze. Broj ljudi kojima je ugroženo dostojanstvo i koji ne vide perspektivu, među kojima su i mladi obrazovani – raste!¹⁴ Sve to plodno je tlo za društveno disolucijske procese, za socijalnu dezintegraciju, sukobe i napetosti, razne oblike socijalne patologije. Na njih se mogu nadovezati i oblici fizičkog nasilja, sve do socijalnih nemira masovnih razmjera. Mira nema u situacijama masovne gladi, ojađenosti i socijalnog očaja.

Nastavno na prethodno navedene podatke o regionalnoj distribuciji nezaposlenosti u Hrvatskoj, kretanje BDP-a po osnovnim hrvatskim regijama bilo je u razdoblju 1990.–2010. vrlo neujednačeno. Uvjetovano što ratnim razaranjima, ali i drugim „mirnodopskim“ činiteljima (pretvorba, mršave investicije, neproduktivna javna politika u poljoprivredi i sl.), u tome razdoblju zabilježeni su dramatični procesi promjene BDP-a po regijama u Hrvatskoj (tablica 3).¹⁵ Kako je to bilo moguće u okviru istog političkog i gospodarskog sustava? Kako je isti sustav javnih politika na republičkoj razini, na regionalnoj razini proizvodio tako različite rezultate? Koji je sklop uzroka doveo do toga da se jedan dio zemlje snažno podigne izraženo rastom BDP-a, a jedan dramatično padne? I to sve u suverenoj i neovisnoj Hrvatskoj, u zemlji konačno neometanoj od tuđinskih vladara.

12 *Novi list* od 1. 12. 2011. (str. 3) komentirajući ove podatke članku stavlja naslov „Svaki peti Hrvat glada“.

13 Broj umirovljenika iznosio je u rujnu 2011. godine 1.211.299. Vidi: podaci Hrvatskoga zavoda za mirovinsko osiguranje (HZMO) za rujnu 2011.

14 Broj visokoobrazovanih ljudi koji su u rujnu 2011. bili nezaposleni u Hrvatskoj iznosio je 28.597. Izvor: *Registrirana nezaposlenost i zaposlenost u rujnu 2011.* Hrvatski zavod za zapošljavanje, listopad, 2011. O tim procesima vidi i: Ivo Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, Novi Liber, Zagreb, 2010.

15 Izvor: Razvojni forum 2010. Vidi na: www.rfzg.hr.

Tablica 3.

Kretanje BDP-a po regijama Republike Hrvatske u razdoblju 1990.–2010.

SREDIŠNJA HRVATSKA	+ 28,0%
SLAVONIJA	- 19,6%
DALMACIJA	- 5,8%

Vladimir LAY
Dražen ŠIMLEŠA
**Nacionalni interesi
razvoja Hrvatske
kroz prizmu koncepta
održivog razvoja**
Rad, održiva
proizvodnja i potrošnja

Dakle, Zagreb i sjeverozapadna Hrvatska su u razdoblju od 1990. do 2010. godine podignuli razinu BDP-a za 28%, što je dobro. Istodobno u Slavoniji je BDP pao čak za petinu!?! Dalmacija, potpomognuta kakvim-takvim turističkim uspjesima, smanjila je BDP za samo oko 6%. Dobro je, dakako, što su Zagreb i središnja Hrvatska te Istra napredovali. Daleko od dobroga jest ono što se dogodilo sa Slavonijom. Slavonija obiluje plodnim tlom, ima bogatu tradiciju proizvodnje hrane, ali začudo, ta resursna osnova nije bila dovoljna da barem smanji pad BDP-a kad ga već nije mogla povećati. Javne politike vladajućih upravljača nisu proizvodile solucije koje bi resurse Slavonije valjano kapitalizirale. „Mrtvi kapitali“ su u Slavoniji tako postali suvremena društvena pojava, ne samo literarno djelo poznatoga slavonskog pisca.

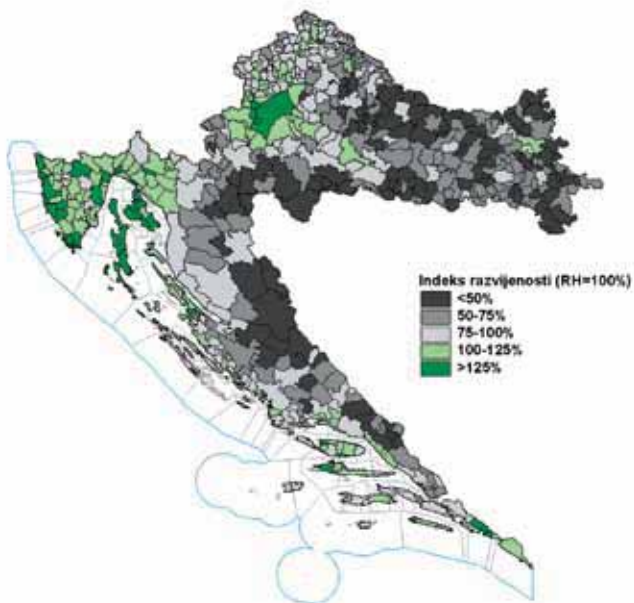
BDP je tek jedna mjera za razvojna kretanja. Kada se pogleda kompleksnija mjera – indeks razvijenosti po općinama i gradovima,¹⁶ vidljivo je da je Hrvatska regionalno vrlo polarizirana (tablica 4). Navodimo maksimalne i minimalne vrijednosti indeksa za županije i jedinice lokalne samouprave (gradove i općine) za osnovne pokazatelje od kojih je sastavljen indeks razvijenosti.

16 Indeks razvijenosti Republike Hrvatske, srpanj 2010., MRRŠVG, Zagreb. O ovome je u osnovnim crtama već bilo riječi u trećem poglavlju pod naslovom „Regionalni razvoj“. Ovdje ćemo uz temeljne podatke o gornjim i donjim vrijednostima za pojedine pokazatelje – sastavnice indeksa razvijenosti predstaviti i kartu Hrvatske prema indeksu razvijenosti. Ovi podaci su prilog sagledavanju problema jačanja proizvodnje u Hrvatskoj iz teritorijalno-regionalnog kuta.

Tablica 4.

Indeks razvijenosti po županijama i jedinicama lokalne samouprave – srpanj 2010.

Pokazatelji	Županije			Jedinice lokalne samouprave		
	Minimum	Maksimum	Raspon	Minimum	Maksimum	Raspon
Neto dohodak po stanovniku (u kn) 2008.–2010.	18.779	42.559	2,3	8.177	38.332	4,7
Prosječna stopa nezaposlenosti	6,5%	22,9%	3,5	2,9%	57,6%	19,9
Vlastiti prihodi poslovanja proračuna po stanovniku (u kn), 2008.–2010.	1.448	6.887	4,6	226	30.876	136,6
Opće kretanje broja stanovnika (2010.–2001.) 2001.=100	90,7	109,1	1,2	41,3	247,8	6,0
Udio obrazovanog stanovništva (srednjoškolsko obrazovanje i više)	49,4%	80,3%	1,6	15,3%	85,0%	5,6

Slika 2.

Indeks razvijenosti po gradovima i općinama Republike Hrvatske – srpanj 2010.¹⁷

Napomena: Prosječni indeks razvijenosti za Hrvatsku = 100%. Ispod 100% legenda sadrži tri kategorije, a iznad 100% tek dvije.

Iz predočenih podataka (tablice 2, 3, 4) i prethodnih karata općina i gradova prema nezaposlenosti i indeksu razvijenosti vidljivo je da Hrvatska ima karakteristike *razvojno snažno polarizirane zemlje*. Relativno pristojna razina života, koja dakako ipak zaostaje za europskim prosjecima za razvijene sredine, i masovno siromaštvo „stanuju“ jedno do drugoga na razdaljini od svega pedesetak, ako ne i manje kilometara.

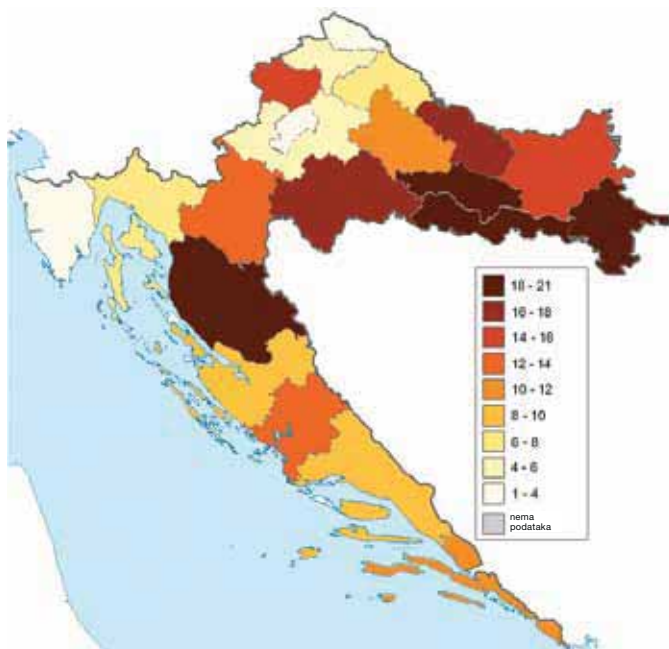
Indeks razvijenosti kao sintezni pokazatelj ukazuje na to kako više od polovine teritorija zemlje prakticira život u uvjetima ispod hrvatskoga prosjeka, a manji dio teritorija razvijen je iznad hrvatskoga prosjeka razvijenosti. Općina i gradova u kojima je indeks razvijenosti iznad 125% hrvatskoga prosjeka ima malo. Onih koje su na 50% i manje od hrvatskoga prosjeka ima puno, posebno u cijeloj Slavoniji i uz granicu s Bosnom i Hercegovinom.

Što je s proizvodnjom u dijelovima Hrvatske gdje je indeks razvijenosti ispod hrvatskog prosjeka? Što te županije i regije proizvode? Što izvoze? Kroz što stvaraju novostvorenu vrijednost? Koliko i kako pune državni proračun? Mogu li u sadašnjim uvjetima fiskalne centralizacije zemlje, kada se svega oko 8 posto finansijskih sredstava vraća iz središnje blagajne na regionalne razine, uopće ići naprijed?

Takvo stanje kočnica je razvoju jače proizvodnje i bržom unapređenju kvalitete življenja u nekim dijelovima zemlje. Istodobno, ta je situacija razvojna šansa – na temelju do sada nedovoljno i neadekvatno iskorištenih lokalnih prirodnih resursa u uvjetima novih javnih politika koje bi ih na održiv način kapitalizirale – i može se razvojno inicirati put rasta i boljitka. Hrvatska ne može biti razvijena zemlja ako se ne razvijaju svi njeni dijelovi. Zbog specifičnog oblika teritorija ovaj stav ima dodatnu težinu.

Uzged, regionalne su razlike društveni razvojni problem u mnogim drugim zemljama. Izrazito nejednak teritorijalni raspored razvoja generira siromaštvo u nekim regijama, migracije, sukobe, a neiskorišteni prirodni resursi u manje razvijenim dijelovima zemalja vape za projektima i investicijama. Siromašne regije traže solidarnost cijelog društva, odnosno državnu pomoć i subvencije.¹⁸

18 Regionalne razlike su, uz demokratski deficit i korupciju, društveni i razvojni problem u mnogim zemljama, onima gdje ekonomije stagniraju ali i u onima u kojima se bilježi visok rast. Pregled glavnih problema zemalja s visokim ekonomskim rastom kao što su Turska, Indija, Brazil i Indonezija to potvrđuje. Izazov Turske rješavanje je pitanja kurdske manjine, koja čini 20 posto stanovništva, kao i (ne)sloboda medija. Indiju koče prijetnje sukobom između hindusa i muslimana, pobuna ruralnog stanovništva na sjeveroistoku zemlje, velike razlike u regijama i korupcija na lokalnoj razini. Brazil se suočava s prijetećim nejednakostima, kako unutar gradova, tako i između siromašnog sjevera i razvijenijeg juga. Indonezija mora riješiti dugotrajne regionalne konflikte.

Slika 3.
Indeks konkurentnosti
po županijama RH 2011.¹⁹
/veći indeks označava
manju konkurentnost/

Sliku dinamike i strukture razvoja hrvatskog društva koju smo u osnovnim crtama skicirali odabranim osnovnim podacima, iz posebnog kuta rasvjetljavaju podaci o distribuciji konkurentnosti po općinama i gradovima Hrvatske.

Srž konkurentnosti je produktivnost (Porter, 1990). Produktivnost razumijemo kao omjer količine ostvarene proizvodnje i određenih čimbenika proizvodnje (rada, kapitala i zemlje) upotrijebljenih u jedinici vremena. Konkurentnost je satkana još i od učinkovitosti i sposobnosti i djelotvornosti radne snage, te od rentabilnosti koju razumijevamo kao odnos poslovnog rezultata, odnosno profita u ukupno uloženom kapitalu. Valja dodati da je kod ostvarivanja gospodarske konkurentnosti bitno pitanje konkurentnosti radnih resursa, koje zahtijeva visoku kvalitetu i stručnost – općenito, društvo temeljeno na znanju. Niska i nerazvijena znanja na nekom području ne vode u visoku konkurentnost tog područja na domaćem, europskom i svjetskom tržištu.

Fokusiranje na konkurentnost kao na produktivnost (pri čemu je produktivnost radnih resursa u prvom planu) blisko je našem sociologijskom gledištu. Navedena karta

19 Izvor: UNDP, Nacionalno vijeće za konkurentnost, Hrvatska gospodarska komora, *Regionalni indeks konkurentnosti Hrvatske 2007.*, na http://www.undp.hr/upload/file/197/98952/FILENAME/Regionalni_indeks_konkurentnosti_Hrvatske_2007_.pdf.

i prateća interpretacija produktivnosti Hrvatske pokazuje da manje razvijeni krajevi imaju značajno smanjenu konkurentnost. Na to se nadovezuje slika intenziteta izvoza po županijama, no u takve detalje ovdje više nećemo ulaziti.

Cijeli sklop iznesenih podataka konvergira u sliku teritorijalno polariziranog razvoja u Hrvatskoj. Takva polarizacija po sebi generira raznovrsne socijalne napetosti i socijalne patologije, socijalne nepravde i nezadovoljstva, posebno ako je vladajući sustav nekim teritorijima u zemlji majka, a nekima maćeha. Te se napetosti ne mogu dugoročno razvojno i mudro riješiti redistribucijom (sve manjeg) viška vrijednosti i daljnjim zaduživanjem u inozemstvu nego jačanjem razvoja, jačanjem produkcije roba i usluga.

* * *

U ovome dijelu rada nije nam cilj studiozno elaborirati stupanj i probleme razvoja Hrvatske, nego u okviru osnovne teme „nacionalni interes razvoja Hrvatske kroz prizmu održivog razvoja“ prethodno navedenim osnovnim podacima osnažiti naše stajalište da ekonomska održivost u slučaju Hrvatske nužno mora biti u prvome planu.

2.2. Jačati proizvodnju roba i usluga

Pitanje je jednostavno: može li se hrvatsko društvo i hrvatska država, hrvatska produkcija roba i usluga u narednim godinama korak po korak samoorganizirati i usmjeriti na proizvodnju roba i usluga koju će karakterizirati: povećanje obujma roba i usluga, povećanje kvalitete proizvedenih roba i usluga, povećanje konkurentnosti proizvedenog na domaćem i na inozemnom tržištu?

Može li se, što je za ukupne gospodarske i društvene tokove u Hrvatskoj u narednim godinama iznimno važno, povećati izvoz roba i usluga iz Hrvatske? Kontekst gospodarskih procesa koji vladaju Europom, a koji u nekim zemljama ima karakteristike recesije, nezahvalan je za povećanje hrvatskog izvoza. Unatoč tome, povećanje izvoza ostaje trajna zadaća hrvatskoga gospodarstva i dugoročnog ozdravljenja ukupnog društvenog ustroja.

Može li se postupno i dalje poboljšavati imidž Hrvatske od namrgođene, ratom i korupcijom razarane, primitivizmom ponašanja i stavova još uvijek obdarene male zemlje u lijepu zemlju marljivih ljudi okrenutu budućnosti? Može li bogata hrvatska prirodna resursna osnova uz nove ideje za proizvode i usluge, uz nove razvojne javne politike

i potporu iz smjera europske regionalne politike krenuti k usponu BDP-a i podizanju kvalitete življenja stanovnika?

I napokon, može li se konačno strateški i operativno povezati hrvatska produkcija znanja i umrežavanje tih znanja u opći društveni razvoj i proizvodnju roba i usluga u cilju praktične afirmacije „ekonomije znanja“ i porasta roba i usluga koje se temelje na srednjim i visokim tehnologijama?

U Hrvatskoj u vremenima koja dolaze treba proizvoditi više, kvalitetnije, konkurentnije robe i usluge, treba raditi više ljudi nego što radi sada, najkraće: razvoj orijentacije na produkciju, a ne više toliko na redistribuciju temeljni je društveni cilj. Taj smo cilj naznačili jednostavnim riječima: „Jačati proizvodnju roba i usluga u Hrvatskoj“. U obzoru imamo i sljedeće podciljeve:

a. Povećati udio građana Hrvatske u radno sposobnom stanovništvu od današnjih 44% naviše, jednostavno, povećati broj ljudi koji rade i tako dugoročno postupno mijenjati nabolje i odnos zaposlenih i umirovljenika.

b. Re-industrijalizirati Hrvatsku,²⁰ odnosno povećati opseg, kvalitetu i raznovrsnost roba i usluga, a odatle povećati novostvorenu vrijednost i izvoz, a na takvoj „produktivističkoj“ osnovi podići i punjenje proračuna na višu razinu (odakle su onda moguća veća izdvajanja za znanost, inovacije, razvojna istraživanja, kvalitetnije obrazovanje, zdravstvo i sl.).

c. Sustavno podizati razinu obrazovanosti i znanja u društvu,²¹ stvarati „društvo znanja“²² koje u sebi sadrži i kulturu i ekonomiju znanja, otvarati proizvodnju roba i

20 Ovdje pored industrije u smislu one koja proizvodi materijalna dobra (stanove, strojeve, lijekove i sl.) imamo na umu i ono što se naziva „kreativnim industrijama“ (marketing, arhitektura, dizajn, moda i sl.) kao i ono što kao moderna „industrija“ nastaje u okviru djelatnosti zdravstva, kulture, zabave i sl.

21 Ovaj društveni cilj deklariran je u dokumentu *Hrvatska u 21. stoljeću – Znanost*, Ured za strateški razvitak RH, lipanj 2003., Zagreb. U uvodu (str. 6) doznajemo kako je „povezanost društvenog razvoja i znanja osobito uočljiva u posljednjim desetljećima 20. stoljeća. Uspješna budućnost danas se vezuje uz *društvo znanja*, odnosno društvo koje obilježava kultura znanja (obrazovanost, civilnost i suradnja) i ekonomija znanja (proizvodnja novog znanja i natjecanje na globalnom tržištu znanja). Taj se trend ovisnosti o znanju – njegovom unaprjeđivanju, širenju i prihvaćanju – ubrzava i postaje težišna točka budućnosti.“

22 Hrvatska kao „društvo znanja“ parola je suvremene hrvatske vlasti već godinama, no ona nema pokrića u izdvajanjima u proračun za znanost. Ta izdvajanja posljednjih godina stagniraju i niska su u usporedbi s drugim zemljama Europe i razvijenog svijeta. U RH za znanost se 2004. izdvajalo 1,13% BDP-a, 2006. 0,87% i 2009. 0,69%. Švedska je 2006. izdvajala 3,73% BDP-a, EU u prosjeku 1,84%. Prema Lisabonskoj deklaraciji EU-a o znanosti savjet je da se do 2010. izdvaja 3% BDP.

usluga koje imaju veću dodanu vrijednost, složenije su i kao takve na tržištu donose veće prihode.

d. Koristiti značajne prirodne resurse Hrvatske u intenzivnijoj i razvijenijoj proizvodnji proizvoda koji se temelje na resursima (resursna ekonomija)²³ uz uvjet stalne brige za sustavno održivo obnavljanje korištenih prirodnih resursa (pošumljavanje, poribljavanje i sl.) i ukupno njihovo korištenje na način prijateljski prema okolišu.

e. Proizvodnja mora jačati tako da se vodi računa o ekološkoj održivosti, odnosno „nosivim kapacitetima“ hrvatskih ekoloških sustava.

Navedeni opći ciljevi imaju snagu nacionalnih ciljeva razvoja i odgovaraju logici kriterija održivosti. Svima su čitki i razumljivi. Manje je jasno kojim operativnim koracima, kojim to akcijskim programima održivog razvoja na razini gradova i općina, županija i Republike Hrvatske u cjelini do realizacije tih općih ciljeva do npr. 2020. godine možemo doći. U formatu ove knjige nismo usmjereni na daljnje operacionalizacije navedenih ciljeva.

Ovdje nam je važno ukratko navesti ključnu društvenu pretpostavku za razvoj u smjeru koji prije svega obilježava jačanje proizvodnje roba i usluga, podizanje konkurentnosti te porasta izvoza u narednim godinama.

Stručne analize koje polaze s raznih polazišta ukazuju na to da nas je u stanje stagnacije i zaostajanja u razvoju doveo takav sklop temeljnih društvenih odnosa u kojem politika dominira nad ekonomijom.²⁴ Slab ekonomski rast, visoka nezaposlenost i velike razlike u dohocima i bogatstvu u Hrvatskoj prije svega su posljedica loše vođenih politika koje je diktirala politika, a ne ekonomija. Slab ekonomski rast posljedica je postupanja političkih elita u razdoblju 1990.–2011. na načine koji, posve jasno, nemaju mnogo veze s mudrim gospodarenjem domom zvanim Hrvatska.

Dominirali su odnosi odlučivanja o pretvorbi i privatizaciji u korist političkih istomišljenika, podobnika i članova vlastitih obitelji. Logika oikonomije je logika održivosti, štedljivosti. Toga u hrvatskoj pretvorbi počet-

23 U svjetskoj robnoj razmjeni proizvodi koji se temelje na resursima i ostali primarni proizvodi zauzimali su 1996. godine 24%. Mada udio tih proizvoda tendencijski pada a raste udio proizvoda temeljen na srednjim i visokim tehnologijama (dakle znanju), to je ipak još znatan udio. Izvor: Svjetska banka, 1998, <http://www.worldbank.org/wdr/wdr98/ch02.pdf>.

24 Valja naglasiti: pod ekonomijom ovdje razumijevamo skup djelatnosti u izvornom značenju pojma *oikos, oikonomia*, dakle kao skup djelatnosti kojem je cilj gospodarenje domom, stvaranje novih vrijednosti, zadovoljavanje životnih potreba ljudi a ne mešetarenje, profit bez rada, financijski inženjering, bogaćenje malog broja ljudi na temelju privilegija različite vrste a ne na temelju rada i sl.

kom devedesetih nije bilo. Izvlačila su se sredstva iz javnih poduzeća, razvijala se korupcija širokih razmjera. Nezaposlenost je posljedica nebrige za razvoj i upropaštavanja tvrtki kojima su vlasnici postajali upravo ti politički – a ne ekonomski – istomišljenici, podobnici i članovi obitelji političara. A velike razlike u bogatstvu rijetko su posljedica stvarnog rada, zalaganja i ekonomske uspješnosti na stvarnom (slobodnom) tržištu, a mnogo češće okorištavanja politikom.

Kad bi ekonomija dominirala nad politikom, Hrvatska ne bi imala tako visok proračunski deficit, državni dug, nereformiranu javnu upravu, mirovinski, zdravstveni i obrazovni sustav. Sa stajališta nacionalnih interesa razvoja i kriterija integralne održivosti valja zagovarati uravnotežen proračun, što manji državni dug, što učinkovitiju javnu upravu, mirovinski, zdravstveni i obrazovni sustav. To su, naime, uvjeti koji potiču ekonomski rast, a više stope ekonomskog rasta dokazano jamče i manje nezadovoljstvo građana. Sve to naravno djeluje tek u dužem roku.²⁵

Zagovaranje oikonomije ispred politike kao temeljne pretpostavke ostvarenja jačanja proizvodnje roba i usluga kao nacionalnog interesa razvoja Hrvatske u našem slučaju ne znači zagovaranje prevlasti neoliberalnog ekonomskog djelovanja u znaku profita pod svaku cijenu, uključivo cijenu proizvodnje masovnog siromašenja ljudi, sve do gladi, te rasprodaje i/ili ekološkog raubanja i uništavanja prirodnih resursa. Zagovaramo primat održivih kriterija u proizvodnji roba i usluga, ravnotežu proizvodnje i potrošnje i ukupnu višu razinu štedljivosti i građana i upravljačkih elita. Zagovaramo uspostavljanje javnih politika, skupa mjera²⁶ koji oikonomiju stavlja u prvi plan.

Za afirmaciju i obranu nacionalnih interesa razvoja Hrvatske u duhu značenja koje smo naznačili u teorijskom uvodu, a koje se svodi na opstanak, sigurnost i unapređenje kvalitete življenja građana koji žive na teritoriju Hrvatske, to je temeljna pretpostavka. Stari, dosadašnji model razvoja zemlje koji karakterizira proces padajućeg inten-

25 Mehanizam odustajanja od ponašanja u duhu održivoga gospodarenja domom je jednostavan: političari nemaju vremena čekati da se ti novi i zdravi uvjeti ostvare, jer bi u međuvremenu mogli nestati s političke scene, pa populistički popuštaju pritiscima potencijalnih glasača i interesnih skupina. Obećavaju im i daju ono što država više jednostavno – „ekonomski“ – ne može davati i tako dovode do suprotnih rezultata.

26 Riječ *politika* u hrvatskom je jeziku opterećena višeznačnošću. Engleski jezik razlikuje riječi *politics* i *policy* pri čemu se prva odnosi na politiku kao ideologijski utemeljenu praksu upravljanja državom, užom regijom i sl. Druga riječ se u nas prevodi kao javne politike, skup mjera. Nama je u žarištu interesa to drugo značenje.

zitetu produkcije roba i usluga, rastućih potreba građana i zahtjeva interesnih grupa u raspodjeli sve manjeg proračunskog kolača i život na temelju inozemne akumulacije, dakle rastućeg zaduživanja, neodrživ je i došao je svome prirodnom kraju. Iscrpio se. Možemo se nadati da će se uskoro postupno otvoriti proces održivih koraka i mjera u razvoju jačanja hrvatske produkcije i održive potrošnje u zemlji.

Vladimir LAY
Dražen ŠIMLEŠA
**Nacionalni interesi
razvoja Hrvatske
kroz prizmu koncepta
održivog razvoja**
Rad, održiva
proizvodnja i potrošnja

2.3. Usmjeravati kulturu potrošnje na oblike održive potrošnje

Održiva proizvodnja roba i usluga i održiva potrošnja temeljni su procesi one ekonomije, onog „gospodarenja domom“ (od planeta do vlastitog mikrosvijeta) koje nas ne vodi u razgradnju i uništavanje prirodnih osnova života. Temeljni ritam svakodnevne masovne reprodukcije proizvodnje i potrošnje, ritam trošenja stvari i usluga takve je naravi da svojim posljedicama onečišćava i ranjava *oikos*, naš dom, naše obitavalište – od onog uskog, stambenog, dnevnog miljea do planeta kao našeg konačnog doma.

Kultura održivog načina života spram prirodne osnove života, spram svijeta stvari koje koristimo, pojavljuje se kao jedna od temeljnih vrednota i ciljeva modernog svijeta, ako on, dakako, ima namjeru dugoročno opstati. Održivi način života nužno i nezaobilazno sadrži održivu potrošnju kao praksu života pojedinca i svih kolektivnih i institucionalnih entiteta.

Ako je za Hrvatsku jačanje proizvodnje roba i usluga u uvjetima snažne deindustrijalizacije posljednjih dvadeset godina nacionalni razvojni interes i put ka dugoročnoj održivosti (pri čemu se ekološka kvaliteta života pomno čuva!), onda je održiva potrošnja onaj bitni komplement toj i takvoj proizvodnji.

U održivoj potrošnji u prvom planu mislimo na nekoliko najvažnijih pojava i procesa:

a. Danas građani Hrvatske u prosjeku više (po)troše nego što stvore, živi se na dug i pojedinačno i na razini poduzeća i na razini države; to vodi u „dužničko ropstvo“ i u gubitak pozicije s koje samoodređujemo uvjete rada i života – a to se u smislu nacionalnog cilja i kretanja k održivosti mora kao način života uskoro prekinuti.

b. Moderna produkcija i način trošenja stvari u duhu njihova brzog trošenja i odbacivanja u logici dugoročne održivosti rastrošna je i besmislena. Valja u Hrvatskoj kroz odgoj i obrazovanje stvarati kulturu održive potrošnje, poticati ponovno korištenje stvari (uključivo recikliranje) i razvijati štednju kao oblik redovnog ponašanja; uzgred, štednja nije u modi u potrošačkom društvu.

c. Potrošnja stvara ogromnu količinu otpada, a otpad nije smeće: selektivno zbrinjavanje otpada i njegovo ponovno korištenje u procesima proizvodnje oblik je održive potrošnje.

Ovo je sažeta lista oblika održive potrošnje koje smatramo najvažnijima. Problemsko polje (ne)održive potrošnje iznimno je široko jer je modernu civilizaciju u materijalnoj dimenziji zahvatila svojevrsna elementarna socio-psihološka bolest višestrukih rastrošnosti, počevši od neodrživog, rasipnog i destruktivnog trošenja prirodnih resursa, preko neodržive potrošnje vode i energije do rasipnog i iracionalnog trošenja vlastitog zdravlja i života modernog čovjeka.

Održiva potrošnja danas ne dominira suvremenom zapadnom potrošačkom civilizacijom. No, to ne znači da je to jedini putokaz za godine i desetljeća koja dolaze. Rastrošnost nije neophodna za doseganje kvalitete življenja, za opstanak. Podizanje kvalitete življenja i za nju vezana potrošnja je cilj, ali taj cilj ima svoje granice u prirodnim osnovama života. Prije ili kasnije, to će shvatiti sve veći broj građana i usmjeravati svoju kulturu potrošnje na oblike održive potrošnje. Tome će pripomoći i razvoj odgoja i obrazovanja u duhu afirmacije održivosti kao temeljne životne vrednote, razvojnog horizonta i kriterija za razvoj sposoban za budućnost.

* * *

Elaboriranje nacionalnih interesa razvoja Hrvatske kroz prizmu održivosti ovim je poglavljem završeno. Održiva proizvodnja i potrošnja su stožerni, rekli bismo udarni dio plana održive budućnosti suverene i neovisne Hrvatske. Čuvati prirodne resurse i nacionalni prostor, osmisliti održivost društva i zemlje glede hrane i energije, sustavno proizvoditi i povećavati trenutačno nedostatnu regionalnu i socijalnu ravnotežu društva – sve to – u temelju je sustavne obrane nacionalnih interesa i doseganja održivosti hrvatskog društva i života građana u njoj. No, to sve neće biti dostatno ako se razvoj Hrvatske strateški i taktički ne usmjeri na održive oblike produkcije roba i usluga, odnosno na dugoročno štedljivu i održivu potrošnju.

Navedeni izbor sedam osnovnih nacionalnih interesa razvoja Hrvatske, dakako, nije jedini moguć. To je izbor koji se iznjedrio iz višegodišnjeg bavljenja održivim razvojem Hrvatske na projektu „Održivi razvoj Hrvatske“, odnosno bavljenja svim neodrživostima razvoja u Hrvatskoj tijekom prvih dvadeset godina postojanja neovisne Hrvatske.

Vladimir LAY

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

K aktivnoj brizi za nacionalne
interese Hrvatske i razvoju kao
sustavnom kretanju k održivosti

*Nikada ne smije čovjek, niti narod, misliti
da je došao kraj. Gubitak posjeda lako nadoknadimo.
Za druge gubitke nas utješi vrijeme. Samo jedno zlo
je neizlječivo – ako narod sam digne ruke od sebe.*

Johann Wolfgang von Goethe

*Nijedan problem ne može biti riješen iz onog tipa
svijesti iz kojeg je nastao. Moramo vidjeti stvar na nov način.*

Albert Einstein

Zaključna razmatranja – „K aktivnoj brizi za nacionalne interese Hrvatske i razvoju kao sustavnom kretanju k održivosti“ – obuhvaćaju pet tematskih cjelina. Prva je svojevrsan rezime prijedloga liste sedam temeljnih nacionalnih interesa razvoja Hrvatske. Ovdje smo objasnili i dopunski prijedlog „osmog“ nacionalnog interesa – rast i modernizacija znanja i vještina u hrvatskom društvu. U drugom poglavlju vrlo smo sažeto elaborirali i kritički ocrtao kontekst razvoja Hrvatske. To su jednostavno suvremeni neoliberalni kapitalizam kao sustav i ekonomistička tržišno-profitna globalizacija i postvarenje svih društvenih odnosa kao proces. U trećem poglavlju kratko razmatramo temu socijalnih aktera obrane i javnog zagovaranja nacionalnih razvojnih interesa putem javnih politika i sustavnog odlučivanja koje Hrvatsku interpretira kao naš dom (*oikos*), politiku kao brigu za taj dom i danas i za budućnost, a ekonomiju kao gospodarenje tim domom. Kako nacionalni interesi u našoj sociologijskoj interpretaciji nisu ideologijska apstrakcija, privatno tematsko leno političara ili pak stvar visoke državne politike nedostupne građanima nego su interesi koji brane konkretan život i ljude na konkretnom teritoriju i u konkretnom društvu, tragamo za konkretnim socijalnim akterima nacionalnih interesa razvoja Hrvatske. Uloga je nacionalne države – unatoč,

rekli bismo, prividno anacionalnom karakteru globalizacije – ovdje u prvom planu.

Tako smo u zaključnim razmatranjima ponudili sintezu odgovora na tri osnovna pitanja A. Što – koji nacionalni interesi razvoja su u prvom planu? B. U kojem se to širem kontekstu i kakvoj mreži izvanjskih determinanti oni ostvaruju? C. Tko ih to u Hrvatskoj treba braniti, jer ih netko ili nešto stalno iznutra i izvana na neki način razgrađuje ili čak „napada“, tko to treba brinuti za njih, jer ako se za njih ne mari i zapušta ih se, ostaju neostvareni i konačno, tko ih treba aktivno zagovarati na način osviještenog, planskog i dugoročnog aktivnog ponašanja i djelovanja u funkciji njihove afirmacije?

* * *

Nacionalni interesi Hrvatske, temeljna pitanja opstanka i sigurnosti razvoja zemlje, posebno podizanja kvalitete življenja ljudi unatoč općem i rastućem kapitalističko-tržišnom globaliziranju mnogih društvenih i ekonomskih elemenata života u Hrvatskoj i dalje su važni i presudni za organizaciju i reprodukciju življenja stanovnika na teritoriju i u društvenom poretku Hrvatske. Pored navedenog, sva povijesna iskustva diljem povijesnog vremena i diljem raznih prostora ovog planeta pokazuju kako je narod uvijek znao što je njegov interes. To su život, opstanak, sigurnost, identitet, boljitak.

Naš prijedlog liste nacionalnih interesa razvoja Hrvatske kroz prizmu koncepta održivog razvoja zagovara sedam elementarnih, temeljnih nacionalnih ciljeva bez kojih nema ni opstanka, ni sigurnosti ni održivosti Hrvatske kao društva i države u godinama i desetljećima koja dolaze. To su:

1. Zaštititi prirodne resurse i održivo, za korist građana, stanovnika regija i lokalnih zajednica u Hrvatskoj, gospodariti njima na održiv i učinkovit način.

2. Upravljati proizvodnjom hrane u smjeru povećanja ukupne dugoročne održivosti Hrvatske.

3. Upravljati proizvodnjom i potrošnjom energije u smjeru povećanja ukupne energetske dugoročne održivosti Hrvatske.

4. Snažiti regionalne kapacitete društvenog razvoja te iskoristiti posebnosti i raznolikost hrvatskih regija.

5. Jačati socijalnu pravdu i smanjivati rastuće socio-ekonomске razlike među stanovništvom koje razaraju društvo.

6. Povećati ukupnu količinu rada u Hrvatskoj, jačati domaću proizvodnju roba i usluga kao pretpostavku podizanja kvalitete življenja te izvoza i razmjene s okolinom.

7. Usmjeravati kulturu potrošnje na oblike održive potrošnje i u ukupnosti proizvedeno i potrošeno strukturalno i dugoročno dovoditi u ravnotežu.

Za daljnju društvenu komunikaciju ovog prijedloga LISTE NACIONALNIH INTERESA HRVATSKE recimo jednostavnim riječima kako je riječ o četiri priče.

Prva je priča o resursnim osnovama. Druga je priča o hrani i energiji. Treća je ona o nacionalnom interesu i potrebi za uravnoteženim razvojem, kako regionalnom tako i onom u socijalno-slojevnom smislu. Četvrta je priča o radu i ravnoteži / održivoj proizvodnji i održivoj potrošnji.

1. Prvu grupu nacionalnih interesa čine oni koji se odnose na čuvanje i održivo korištenje prirodnih temelja života. To je *priča o resursnim osnovama*. Ti su resursi (ili po hrvatski – izvori!), bez obzira na to što hrvatskih oko 56.000 km² nije velika površina, bogati i pružaju – oplodeni ljudskim radom – šansu za dobar i ugodan život, njegovu obranu i dugoročnu organizaciju opstanka, sigurnosti i razvoja.

Ovdje je riječ o:

- prostoru na kojem živimo sazdanom od tri osnovna različita dijela – od panonskih ravnica, gorske Hrvatske i mediteranskog dijela, prostoru nevelikom ali krajobrazno iznimno raznovrsnom, još k tome o prostoru na iznimno dragocjenom geopolitičkom položaju;

- o ukupnim vodama i obilju obnovljivih količina pitke vode;

- o plodnom, obradivom tlu pogodnom za proizvodnju domaće hrane od kojeg se gotovo petina nažalost ne koristi nikako, a znatan dio koristi se na prilično neučinkovit i neproduktivan način;

- o šumama uglavnom prirodno nastalim, dakle ekološkim šumama čija je ukupna površina u odnosu na ukupni teritorij Hrvatske u prosjeku veća od one u europskim razmjerima;

- o bogatoj biološkoj raznolikosti po kojoj Hrvatska spada u „prvu ligu“ Europe te po još uvijek brojnim, mada lagano odumirućim autohtonim vrstama;

- o Jadranskom moru i ukupnom krškom, pomalo okrutnom ali lijepom podvodnom, obalnom i zaobalnom miljeu oko njega;

- o ugodnoj i raznovrsnoj lokalnoj klimi koju kao i sve na planetu ugrožavaju globalne klimatske promjene.

2. Drugu grupu nacionalnih interesa i *drugu priču* čine proizvodnja i dostupnost *energije i hrane*. Bez osiguravanja

dovoljnih količina energije i hrane na dugoročno održiv način, opstanak, sigurnost, neovisnost i razvoj ne mogu se učinkovito ostvarivati. Danas odviše hrane neodrživo uvozimo a mogli bismo barem dio toga sami proizvoditi. Obradivog tla ima dovoljno, vode također, mada se mora ostvarivati već odavno zacrtan nacionalni plan navodnjavanja kako bi voda došla do svih poljoprivrednih proizvodnih površina. Postojeći način proizvodnje i dostupnosti hrane i energije izrazito je u ukupnosti dugoročno i ekonomski i ekološki i socio-kulturalno neodrživ i ugrožava temeljne nacionalne interese.

Danas odviše energije uvozimo, a mogli bismo novim ekološki održivim metodama putem jače državne potpore obnovljivim izvorima energije vrlo brzo za svoje potrebe sami proizvoditi više. O „hrvatskom“ suncu, vjetru, biomasi i drugim izvorima u prirodi treba na državnoj razini modernije, održivije i agilnije razmišljati i djelovati nego do sada, koristeći, dakako, europska uspješna iskustva.

Hrana i tlo, voda, klima. Energija i energetske sirovine. Obje priče, i ona o resursnim osnovama i ona o proizvodnji hrane i energije, usko su povezane, međusobno prožete. One su podloga onoga što se u ekonomiji naziva *resursnom ekonomijom*. Uzgred, podsjetimo, u svjetskoj robnoj razmjeni proizvodi koji se temelje na resursima i ostali primarni proizvodi zauzimali su 1996. godine 1/4. Mada udio tih proizvoda u razvijenim zemljama tendencijski pada, a raste udio proizvoda temeljenih na srednjim i visokim tehnologijama (dakle, znanju), to je ipak još značajan izvor prihoda, posebno onima koje ne prednjače u visokim tehnologijama. Hrvatska ima značajna prirodna bogatstva, i takva kakva jesu (naftu nemamo u obilju, plina i još ponečeg također!) treba upregnuti u daljnji razvoj vlastite resursne ekonomije.

To je u načelu logično i sa stanovišta oikonomije kao gospodarenja domom nedvojbeno održivo opće rješenje: zemlja bogata prirodnim resursnim osnovama mora razvijati jaku resursnu ekonomiju! Važna napomena: proizvodnja u resursnoj ekonomiji ne smije završavati na proizvodnji sirovina (npr. drveni trupci), ni na poluproizvodima (oguljeni drveni trupci, daske, grede) nego na proizvodnji finalnih proizvoda s uvećanom dodanom vrijednosti (parketa, namještaja, drvenih kuća) za domaće potrebe, ali i za izvoz. Prirodni resurs se ekonomski optimalno oplođuje tek kada se iz njega izvuče maksimum.

3. Treća grupa nacionalnih interesa odnosi se na postizanje ravnoteža u teritorijalnoj dimenziji (regionalni razvoj) i strukturnoj dimenziji društva (borba protiv velikih socijalnih razlika koje dezintegriraju društvo). Ovo je *pri-*

ča o uravnoteženom razvoju, kako regionalnom tako i onom u socijalno-slojevnom smislu.

Uravnoteženi razvoj ideal je vođen temeljnom mudrošću o „putu sredine“. Takav razvoj ne postoji nigdje, svagdje postoje centri i periferije, svagdje centri zaboravljaju i zapuštaju svoje periferije jer je u njima malošto tržišno i ekonomski rentabilno. No, ljudi žive svagdje, pa i na periferijama. Postojeći način reprodukcije života traži koncentracije ljudi za veći tržišni promet, traže se situacije sa „slobodom izbora“, veća raskoš u ponudi i potražnji oblika obrazovanja, rada i zabave.

Svagdje bogati uglavnom i sve više zaboravljaju siromašne. U to se postupno sve više uključuju i tranzicijska društva, u kojima je tradicionalistički ili dodatno pod utjecajem socijalističke ideologije izgrađena socijalna solidarnost bila naširoko prisutna društvena vrednota i svakodnevna življena društvena praksa. Zaborav ljudi u nevolji, isključenih iz svih društvenih kanala promocije i rješavanja egzistencijalnih problema, često danas ide do bezobzirnosti. Bezobzirno je neodrživo, obzirnost i održivost su sinonimi.

Tržište kao tip društvenog mehanizma sa svojim zakonitostima ne može proizvoditi regionalnu i strukturnu društvenu ravnotežu. Tržište takva ravnoteža ne zanima. Njega zanima moć jačega. Slabi se isključuju iz igre. Siromašni i socijalno isključeni, a njihov broj diljem svijeta i u Hrvatskoj raste, ne postoje u okviru komercijalnog (kupim – prodam) pogleda na svijet i tržišta kao modernog Boga. Tko može sudjelovati u tržišnoj igri taj igra, vrijedi. Tko ne može – nema značenja. Ljudi bez novca i s malo novca nisu predmet interesa raznih tržišnih aktera.

Tendencijski ravnotežu u regionalnoj i društvenoj strukturi jednog društva može proizvoditi jedino nacionalna država, koja preko javnih političkih ciljeva i mjera te državnog proračuna kao kolektivnog financijskog instrumenta može imati takav projekt sustavnog i postupnog uspostavljanja ravnoteže, odnosno smanjenja regionalnih i socio-slojevnih razvojnih razlika. Država najsiromašnije krajeve i socijalne slojeve sustavima subvencija i potpora može zaštititi od neimaštine, gladi, bolesti, neljudskih uvjeta življenja. Kulturna baština koja ne donosi profit može se čuvati jedino politikama i sredstvima svih građana zemlje kroz sredstva iz državnog proračuna. Hrvatski nacionalni parkovi i parkovi prirode mogu se pretežno čuvati iz istog zajedničkog izvora, iz državnog proračuna na temelju neke političke odluke. Ako su zaštita kulturne i prirodne baštine nacionalni interes, to je posao nacionalne države. Isto je s obrazovanjem i zaštitom zdravlja. Tržište

Vladimir LAY
Dražen ŠIMLEŠA
**Nacionalni interesi
razvoja Hrvatske
kroz prizmu koncepta
održivog razvoja**
Zaključna razmatranja

nema u programu takve ciljeve svoga djelovanja, ono je prema njima ravnodušno.

4. Četvrta grupa nacionalnih interesa i održivog razvoja društva i organizacije opstanka i sigurnosti odnosi se na održivu proizvodnju, na produktivan rad koji stvara višak vrijednosti, novostvorenu vrijednost koja se na tržištu oplođuje. To je dakle *priča o radu i održivoj proizvodnji, ali istodobno i održivoj potrošnji, preciznije o ravnoteži između proizvedenog i potrošenog u jednom društvu, državi.*

Ta grupa nacionalnih interesa usmjerena je na temeljnu dinamiku društva, ona je motor društva, ona je njegova „utroba“ s osnovnim input-output mehanizmima. Europa i zapadni svijet proizvode relativno sve manje proizvoda, Istok planeta sve više. Hrvatska je dio te zapadne priče. Hrvatska mora jačati svoju proizvodnju i iznalaziti nova područja i tržišta za svoj izvoz. Orijehtacija na neposredno okruženje i na zapadne razvijene zemlje nije dostatna, čak dugoročno nije ni održiva.

Teška je to zadaća, ali postoji jedna još teža. Središnji problem je hitno dosezanje ravnoteže između onoga koliko se proizvede i onoga što se potroši na razini zemlje, pojedinih regija, sve do obitelji i pojedinaca. Nastavak postojeće prakse *ultima linea* vodi u dužničko ropstvo, gubitak samodeterminacije, a potom i neovisnosti/slobode. Nesloboda je ravna propasti. I drugo, u perspektivi, u bezobzirnom svijetu globalizacije nastavak postojećeg načina dio građana Hrvatske vodi, bez lažne dramtizacije, činjenično, u bijedu i glad. Bankrotirana i izvana nadzirana država ne može pomagati svojim siromašnima jer nema više sredstava i nije samostalna u donošenju odluka.

Upravljačke elite i narod kao entitet za postojeću potencijalno razornu neravnotežu proizvedenog i potrošenog imaju na dohvat ruke odmah dva jednostavna i snažna instrumenta – hitnu i selektivnu štednju u potrošnji i povećanje količine i kvalitete rada u proizvodnji.

Nije riječ o procesima koji se tiču samo štednje novca – veće proizvodnje roba/novca. Sa sociološkog i socio-antropološkog motrišta riječ je o nužnosti mijene društvenih vrednota koje u procesu svoje „materijalizacije“ vode neodrživosti/bezobzirnosti a ne obzirnosti/održivosti, mijene oblika mišljenja i ponašanja od pojedinaca do državnih institucija i proizvodnog sektora. A to je teško, vrlo teško. Stare, loše navike stvarane su i utvrđivane dva desetljeća. Porast proračuna bio je stalan. To samo po sebi nije loše, ali porast vanjskog duga tekao je strelovito brzo i intenzivno, naročito posljednjih godina. Domaća uvećana javna potrošnja kreditirana je jednim dijelom zaduženjima u inozemstvu. Sustav kupovanja birača i socijalnog mira

beneficijama, subvencijama (često temeljno neproduktivnim), razvio se do velikih razmjera, koštao je puno, a razvojno-strukturno nije donio ništa dobra. Držao je neko vrijeme jedan tip vladanja na vlasti dok se nije iscrpio, a potom otišao s društvene scene. Istodobno, korupcija, krađe, pljačke, počevši od velike pljačke društvene imovine zakonskom pretvorbom početkom devedesetih godina, nisu razvile proizvodnju i životni standard nego su na stotine načina praznile državnu blagajnu i isisavale produktivnu vitalnu supstancu hrvatskog društva, a punile privatne račune kradljivaca, nerijetko javno deklariranih velikih rodoljuba i domoljuba.

No, kako kaže narodna poslovice, „vrč ide na vodu dok se ne razbije“. Do promjena dolazi samo iz nužde, kada se postojeće strukture, institucije i procesi istroše, iscrpe i postanu jalovi. Problem je često u tome što postojeće institucije i ljudi koji ih predvode produžavaju život starim, dotrajalim procesima i odnosima. Na primjer, porastom socijalnih razlika diljem svijeta pa i u Hrvatskoj upravljaju institucije koje su upravo materijalizacija određenih interesa i oruđe produblivanja socijalnih razlika. No, institucije se mogu mijenjati, stare se mogu (samo) destruirati, ali mogu se i stvarati nove. Nove institucije su tek novi ustanovljeni odnos koji prate nova zakonska rješenja, nova materijalna infrastruktura a prije svega novi ljudi s novim idejama, programima, projektima, javnim politikama i slično. Povijest je puna primjera za to.

Zaključno, naš prijedlog čitanja nacionalnih interesa Hrvatske i održive budućnost zemlje koncentriran je na: A. očuvanje i održivo korištenje prirodnih resursa Hrvatske, B. proizvodnju dostatnih količina energije i hrane, C. postizanje regionalne i socio-slojevne ravnoteže, odnosno zaustavljanje porasta, a potom i smanjenje postojećih socio-dezintegrativnih regionalnih i socio-ekonomskih slojevnih razlika te D. čvrsto i hitno postizanje održive proizvodnje i potrošnje, odnosno dosezanje stanja u kojem se troši onoliko koliko se proizvodi. Potrošnja veća od potrošnje dugoročno naprosto nije održiva.

* * *

Ova lista nacionalnih interesa, ponavljamo, nije jedina moguća i može se nadopuniti s pitanjima i temama koja su za održivi razvoj Hrvatske, za dosezanje ekološke, gospodarske i socio-kulturalne održivosti, za samobitnost, za opstanak i sigurnost zemlje i ljudi koji žive u njoj, s određenog motrišta i uz određene argumente – važna.

Mišljenja smo na kraju ovih razmatranja da bi *nacionalni interes* svakako morao biti *sklop procesa razvoja* a

modernizacije znanja i vještina potrebnih za unapređenje gospodarskih procesa i unapređenje načina i kvalitete življenja ljudi u Hrvatskoj.

Dopuna listi nacionalnih interesa: rast i modernizacija znanja i umijeća u Hrvatskoj

Sustavi obrazovanja i znanosti, njihov razvoj u Hrvatskoj i ulaganja u njega ovdje su u prvom planu. Pomaknuti proizvodnju znanja i po broju ljudi i po kvaliteti znanja na višu razinu nacionalni je interes. U situaciji kada se sve veći broj mladih ljudi koji su završili fakultete u Hrvatskoj ali i diljem Europe ne može zaposliti, to na prvi pogled nije razumljivo.

No, kako podići na višu razinu proizvodnju u Hrvatskoj? Kako to učiniti bez više znanja, bez osvajanja novih, kvalitetnijih znanja? Kada se uspoređujemo sa zemljama Skandinavije i sličnim razvijenim zemljama (npr. Nizozemska) sa sličnim brojem stanovnika ali sa značajno naprednijom i učinkovitijom državnom upravom, tehnologijski i organizacijski naprednijom i učinkovitijom proizvodnjom, ali i s većom količinom rada u ukupnosti, čini se da nema dileme da je porast znanja i vještina pravi razvojni put za Hrvatsku.

Posebno razvojno i političko pitanje u kontekstu razvoja Hrvatske kao „društva znanja“ jest pitanje besplatnog, dakle iz proračuna plaćanog visokoškolskog obrazovanja za sve. Nacionalni je interes Hrvatske da visokoškolsko obrazovanje bude besplatno.

Sklop pojedinačnih procesa koji se sabiru u nacionalnom interesu razvoja Hrvatske pod imenom „*razvijati procese razvoja, širenja i modernizacije znanja i vještina*“ višestruki je i ovdje ga samo naznačujemo. Ti su procesi: A. povećavati količinu i kvalitetu tzv. srednjoškolskih „majstorskih“ te posebno visokoškolskih znanja u hrvatskom društvu; društvo koje obiluje višim znanjima otvara putove modernizaciji i jačanju proizvodnje; B. osvajati postojeće svjetski poznate moderne tehnologije i proizvodnje temeljene na njima; C. nastaviti razvijati tehnologijske i društvene inovacije i sustavno ih transferirati u gospodarski i društveni život društva; D. nastaviti razvoj informatizacije i informatički umreženog društva; E. uvoditi i primjenjivati IT tehnologije u različitim djelatnostima; F. tradicionalnu baštinu i povijesni identitet, te tradicionalne proizvodnje znalački reinterpretirati na suvremen način, modernizirati ih i uključiti ih kroz djelovanje obiteljskih gospodarstava i malih poduzetnika u hrvatsku ponudu za tržište roba i događaja i sl.

Zaključno, našu listu nacionalnih interesa nismo razvijali u širokom, „ekspanzijskom“ smjeru kako bismo je i opsegom i značenjem zadržali na esencijalnom za opstanak i sigurnost zemlje i ljudi koji u njoj žive. Kada bismo krenuli s novim stavkama na listi nacionalnih interesa, otvorila bi se široka lepeza tema i morali bismo ulaziti u pojedine uže teme, npr. u razvoj javnog zdravstva, daljnji razvoj prometne povezanosti (neki od ciljeva navedenih u Strategiji održivog razvoja Hrvatske!) ili pak otvoriti teme koje se odnose na strukturne promjene u dubini hrvatskog društva, poput preokretanja negativnih demografskih kretanja koje karakterizira dominacija umiranja nad rađanjem.

Prijedlog nacionalnih interesa koji smo ponudili u ovoj studiji za razmišljanje jest onaj korijen i temeljno stablo interesa na koje je moguće nadograđivati i razvijati nove prijedloge. No, ovo temeljno, ovdje izneseno, ne može se zanemariti ili preskočiti.

Kapitalizam i globalizacija kao strukturno-dinamički kontekst razvoja hrvatskoga društva

Kapitalizam kao sustav i globalizacija kao proces čine globalni strukturno-dinamički kontekst u kojem živi i Hrvatska, hrvatsko društvo, hrvatska proizvodnja i potrošnja. Umreženi u moderni svijet preko razmjene roba, kapitala, ljudi, ideja, ideologija, razvojnih projekata i slično, tom kontekstu ne možemo uteći. Možemo ga u sebi samo-osvijestiti, dobro se informirati o postojećim i nadolazećim silnicama i determinantama koje za nas iz njega dolaze, osloboditi se za moguće samostvaranje odluka i razvojnih koraka u interesu afirmacije nacionalnih interesa zemlje i građana Hrvatske u cjelini.

U uvodnom dijelu spomenuta je za Hrvatsku i hrvatsko društvo ideja iznutra oblikovane samobitnosti. Iznutra oblikovana samobitnost temelj je identiteta i afirmacije (osjećaja) slobode i boljitka svake zemlje, pa tako i Hrvatske. Kada se taj sustavni i stalni proces određivanja samobitnosti iznutra, iz bitka bića hrvatskoga društva zapušta, zanemaruje, ne gaji – zemlja i društvo razvojno stagniraju. Društvo bez očuvane samobitnosti i njena sustavnog reproduciranja postaje kolonija, „banana-država“, instrument izvanjskih sila, država, politika, ekonomija, multinacionalnih kompanija. Kapitalizam kao ustroj proizvodnje društvenog života i ekonomska globalizacija kao reducirani projekt postvarenja i komercijalizacije svih društvenih odnosa ravnodušni su prema hrvatskoj iznutra oblikovanoj samobitnosti. To je naš domaći posao u mjeri do koje

nam je samima do nje stalo. To je naš posao u mjeri u kojoj smo svjesni da nema toga uma i srca koje će nam bolje od nas samih pripremiti bolji život.

Globalizacijski procesi su ocean koji će po svemu sudeći progutati mnoge male lađe, ekonomski i politički nejake zemlje. Jedan Haiti već je davno progutan. A Haitija u suvremenom svijetu već je mnogo. Naš posao je da se pobrinemo da se to našoj lađi ne dogodi. Pritom treba imati i hrabrosti i samopouzdanja, stalne samosvijesti o tome što su nacionalni interesi i kako se oni u svakodnevnoj praksi uživo afirmiraju.

* * *

Kapitalizam i globalizacija nisu zemlja obećana. To smo već proteklih godina naučili i sada već dobro znamo. Vidimo tri temeljne suvremene slabe karike kapitalizma i globalizacije. One upozoravaju kako taj sustav i taj proces postaju nestabilni i kako nisu u mogućnosti učinkovito regulirati suvremenu reprodukciju društva. Pogotovo ako kao kriterij uključimo „osnovni boljitak (ne luksuz!) za sve ljude“. Ta neučinkovitost prerasta u nesposobnost, ona pak može rasti do razine sloma sustava kapitalizma i razgradnje procesa globalizacije. To danas podsjeća na *science fiction*, no već sutra može postati stvarnost. Svaka revolucionarna ideja (promjene) u zapadnom se svijetu vođenom neoliberalnim idejama i ciljevima danas smatra utopijskom. Sutra će ta utopija možda postati akcijski plan djelovanja za promjene.

U „utrobi“ društava umnažaju se stavovi i energije koje se protive rastućoj socijalnoj nejednakosti, sve više ljudi smatra da su mehanizmi ekonomske eksploatacije neodrživi. Taj osjećaj neodrživosti, jednostavno ljudsko nezadovoljstvo, neslaganje, bunt, bijes raste, granica doseganja „nosivih kapaciteta“ ljudi postoji, a postojeći procesi sve joj se brže približavaju. Pitanje je kojim će se intenzitetom i brzinom ti procesi nastaviti.

Smjer vladajućih društvenih i ekonomskih procesa pod imenom „bogatiji postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji, bogati i moćni postaju sve moćniji“, neće se mijenjati. On uskim grupama moći i vlasništva *de facto* odgovara zato što uvećava njihovo bogatstvo i njihovu moć. A tko bi se odrekao sve veće moći i sve većeg bogatstva? Visoka svijest o ograničenjima i granicama takvog procesa, o destruktivnim posljedicama za društva i zemlje, kao da u glavama bogatih i moćnih ne postoji. Postojeći procesi i dalje će teći dok neka nužda ne počne djelovati na promjenu njihova smjera. Držimo kako je samo pitanje vremena kada će stanje postati tako loše – ako se sve na-

stavi po starom, dotrajalom, jalovom – da većina svjetskog stanovništva neće doista imati što više izgubiti.

Očitavamo tri slabe karike kapitalizma i globalizacije koje su kontekst reprodukcije društvenog života i u Hrvatskoj. To su:

A. Kapitalistički sustav Zapada danas sve manje proizvodi, sve više mešetari. Jasno je, kapitalizam nije posrnuo zbog neke slučajne nezgode, zapevši, poskliznuvši se, nego iz bitnih razloga. Dogodilo se to kada je kapitalizmu na Zapadu, u Europi i SAD-u prestala biti glavna ambicija proizvoditi sve više. Mnogo je lakše zarađivati trgovinom, bankarskim, burzovnim i drugim špekulacijama. U samo petnaestak godina otkako je to intenzivno krenulo u optjecaju su se našle velike količine novca. Ali virtualnog, nezarađenog. Istodobno je proizvodnja novih dobara stagnirala i padala i danas je dobara tri-četiri puta manje nego novca, koji bi im trebao biti protuvrijednost. Sve je to u malome vidljivo i u Hrvatskoj. Trgovine, banke, osiguravajuće tvrtke cvjetaju, industrijska i druga proizvodnja stagnira.

Istodobno ekonomije mnogoljudnih zemalja – Kine, Indije, ali i jedne Turske, Meksika, Brazila, Indonezije – proizvode sve više roba. Količina rada u materijalnoj proizvodnji, količina izvoza i porast BDP-a su u stalnom značajnom porastu. I to je sve kapitalizam, no Hrvatska je orijentirana na obrasce ekonomija Zapada – na smanjenje materijalne proizvodnje, mešetarenje u porastu, trgovinu u porastu. Kako u dosezanju održive ekonomije promijeniti postojeći trend zasnovan na inspiraciji i naputcima koji dolaze iz neposrednog i neizbježnog konteksta?

B. Nemoć tržišta kao mehanizma regulacije cijelog društva. Tržište kao mehanizam nije učinkovito za upravljanje cjelinom društava i biti života. Tržište jednostavno nije dovoljno kao društveni mehanizam. Ako je smisao življenja afirmacija života a ne njegova destrukcija i ako sva ljudska bića imaju pravo na život – nešto s mehanizmom kapitalističkog tržišta kao „režiserom“ reprodukcije društva ne štima. Tržište je u svojoj neoliberalnoj i globalizacijskoj varijanti totalizacije kapitala (sve je roba) i profita u svojoj aktualnoj varijanti „profit pod svaku cijenu“ po prirodu i dio ljudi postalo destruktivno.

Za „komandnim pultom“ vladajućeg tipa ekonomske, tržišne globalizacije stoji redukcija sveukupnog života na tržište, postvarenje i komercijalizaciju svih komponenti društva i društvenog života. Sve postaje tek roba – pa i ljudsko tijelo, organi, djeca, čak i život sam. Orijehtacija na prometnu vrijednost, novac, imanje kao da je zatamnila važnost i orijentaciju na upotrebne vrijednosti, potrebne i korisne stvari ili usluge, bivanje.

C. Globalizacija podržava i podiže bogate, visoko razvijene i maksimalno tržišno konkurentne, lokalne se ekonomije slabe i razaraju. Život ljudi uvijek je lokalni i lokalno ostaje aktualna razina i način organizacije i reprodukcije opstanka i sigurnosti diljem svijeta. Sve zemlje i sve ekonomije jednostavno ne mogu biti najučinkovitije i najkonkurentnije, ali to ne znači da njihove ekonomije trebaju biti unižene i uništene. Domaća proizvodnja roba i usluga može zadovoljavati domaće potrebe. Kupljeni domaći proizvod znači plaćen domaći rad. „To je nedvojbena vid brige i obrane nacionalnih interesa na razini lokalnog i na razini svakodnevnice.

Važno pitanje: može li i kako i u čemu zemlja poput Hrvatske, sa svim svojim osobinama i strukturnim karakteristikama (o čemu je bilo riječi u petom poglavlju) na europskom i svjetskom tržištu biti moćna i konkurentna produkcija, uspješna izvozna zemlja? U ponečemu može. No, uglavnom u ukupnosti može vrlo malo. Može li u budućnosti, uz porast znanja i vještina, uz racionalnije i održivije poslovanje države i javnog sektora u cjelini i konkurentniju ekonomiju, više? Može. Može li, na primjer, proizvoditi za potrebe stanovnika Hrvatske veće, ako ne i dostatne količine hrane i energije? Načelno, može mnogo više nego danas.

Konkurentnost je u suvremenom svijetu svima razumljiv razvojno poticajan pojam. U petom poglavlju ukratko se govorilo o nužnosti rada privreda i zemalja na podizanju konkurentnosti. To nije sporno. No, činjenice govore kako je maksimalna konkurentnost i učinkovitost nedokučiva mnogim ekonomijama i zemljama na nižim tehnologijskim i organizacijskim stupnjevima razvoja. Takve ekonomije i zemlje u uvozno-izvoznoj areni često ne mogu igrati u prvoj, a neke ni u drugoj ligi. To se dijelom odnosi i na Hrvatsku.

Svijet je jedan, ali njegovi dijelovi imaju različite kulture, zemlje imaju različite „povijesti produkcije“. Ne mogu sve produkcije biti iste, sve zapadnjački definirano – najbolje. Zapad svojim filmovima, masovnim medijima, marketingom širi želju i glad za svojim proizvodima, nameće ih drugim kulturama. Uz to, nisu sve produkcije za tržište (na primjer, hrane), mnoge su za vlastite potrebe i nije im potrebno vrednovanje preko tržišta i standardizacija koja uz to ide. U svijetu je, empirijski gledano, na djelu pluralizam ekonomija koje se iskazuju kao oblici gospodarenja lokalnim domom u kojem se ne radi samo za profit nego se jednostavno obitava, živi, hrani, oblači, zabavlja, rađuje životu i umire.

Ekonomska globalizacija s diktatom podizanja konkurentnosti pretvara se na neki način u „teror nad manje

konkurentnim ekonomijama“. U društvenom životu postoji pluralizam oblika. Različitost je bogatstvo u kulturi. U sportskim natjecanjima sudjeluju sportaši različite kvalitete, ne samo šampioni. Ako ne mogu osvojiti tri prva mjesta, dobiti medalje – zar se ne smiju ni baviti sportom? S ekonomskom globalizacijom kao da je ukinut pluralizam ekonomija i sve se preko željeznog zakona tržišne konkurentnosti svodi na promicanje najmoćnijih, najkonkurentnijih, najučinkovitijih, a svi ostali dugoročno gledano idu pod mač ugroze opstanka, u proces postupnog slabljenja pa i ukidanja ili prinude okrupnjavanja.

U toj temeljnoj zasadi kapitalizma i globalizacije nešto je u osnovi neprijateljsko prema praktičnoj afirmaciji života i lokalnoj biti življenja ljudi. Život ljudski je vrhovna vrijednost, život ljudski je bog, nisu to Tržište i Profit. Ili su to postali?!

S. Hessel (2010, str. 26) tvrdi kako je u prvom desetljeću 21. stoljeća u svijetu na djelu bilo nazadovanje. On smatra kako je globalizacijska „produktivistička misao koju donosi Zapad“ povukla svijet u krizu iz koje valja izaći radikalnim raskidom s ispadima koji traže „uvijek više“ u području financija, ali i u području znanosti i tehnologija. Drži kako je krajnje vrijeme da prevlada briga za moral, pravdu i trajnu ravnotežu. Radermacher još 2002. u svojoj knjizi *Ravnoteža ili razaranje* zagovara eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ održivog razvoja i dosezanja svjetske razvojne ravnoteže.

Na ovome mjestu otvara se pitanje o potrebi artikulacije postkapitalističkog ustroja svijeta radi dosezanja nove dinamičke ravnoteže i obrane života svih ljudi. Je li moguća humanizacija globalizacije? Možemo li zamisliti proces globalizacije humanizma kao proces obustavljanja bezobzirne eksploatacije rada ljudi koji nemaju ništa osim sebe i svoga rada? Možemo li zamisliti „mekanu regulaciju“ koju provodi država, ne kao diktator nego brigom za sve njene građane i njihove osnovne ljudske potrebe bez obzira na konkurentski uspjeh njihova rada i roba na tržištu? Globalizacija solidarnosti i empatije? Povratak „primitivnoj“ kulturi srca u odnosima među ljudima i u načinu življenja? Možemo li zamisliti povratak „hodu k humanumu“ koji nikada, kako je govorio E. Bloch, nije zaštićen od neuspjeha, ali je uvijek vrijedan truda. Možemo li zamisliti povratak čovječanstva na „put sredine“, koji se sve više napuštao još od početka industrijske revolucije i dolaska kapitalizma, razvoj kao kretanje k održivosti, k ravnoteži ljudskog/socio-kulturalnog, ekološkog i ekonomskog?

Zabrinutost građana svijeta raste, upita o smislu i svrsi ekonomske globalizacije kao društvenog totaliziraju-

ćeg procesa sve je više. Globalizacija, kako smo naznačili u uvodu, ima niz komponenata od kojih se neke mogu vrednovati kao kreativne i graditeljske po život, ali ove ekonomske i financijske kao vrlo destruktivne. Takav globalizacijski ustroj implicira vrijednosni sustav i društveni odnos koji kao da govori: tko može – može, tko ne može neka odustane, neka ispari da ne smeta skladu bogatih, neka umre, što li!? Zvuči grubo, kao neumjesno pretjerivanje. Podaci samo za 21. stoljeće o kretanju gladi, siromaštvu, bolestima, dugovima, konkurentnosti lokalnih ekonomija, prometu oružjem i naoružavanju, lokalnim ratovima, planetarnom kriminalu i mnogi drugi ukazuju na to da je upravo takav globalni društveni odnos na djelu.

Manje i pretežno globalno vrlo slabašne intervencije i korekcije UN-a i humanitarnih organizacija ne mijenjaju glavni ustroj i glavni tijek koji je po narode i prirodu svijeta tendencijski razoran i negativan. Život i njegova obrana, opća organizacija društvenog života i ekonomije u duhu gospodarenja domom (*oikonomie*) ugroženi su u situaciji kada uvjete života i rada svakodnevno određuju samo tržište i pohlepa, koja je u srži ekonomistički i profitno orijentirane globalizacije kakvom nas preplavljuje kultura, ekonomija i politika razvijenog Zapada. Uzgred, taj Zapad posljednjih godina zapada u velike strukturno-razvojne nevolje i milijune svojih stanovnika bezobzirno dovodi u životnu slijepu ulicu, u ugrozu opstanka. Prema podacima Svjetske banke, više od 1,5 milijarde ljudi živi s manje od 1, a *tri milijarde od ukupno sedam milijarda s manje od 2 dolara na dan*. Dnevno od posljedica ekstremne neimaštine umire 50.000 osoba. Ni u „bogatoj“ staroj Europi ili u svjetskoj gospodarskoj sili broj 1, SAD-u, nije sve bolje nego sve lošije.

Kapitalizam je jednostavno duboko nepravedan i neprihvatljiv za većinu ljudi svijeta. Ali ta demokratska većina, taj narod, ne drži vlast, ne donosi odluke. Odluke donose oni koje su izabrali. No, njihovi birači mogu ih i opozvati.

Globalizacija i kriza obnove i obrane života velikog broja ljudi postaju sinonimi. Globalizacija se ekonomski gledano afirmira kao društveni poredak – proces koji ne proizvodi rješenja za ljude nego je podređen bogaćenju grupa vlasnika, pojedinaca, klika i korporacija. Zvuči odviše pojednostavljeno, no koliko god vrtjeli varijable u analizi uzroka i posljedica procesa globalizacije u 21. stoljeću, takav se zaključak nameće. Kapitalizam i suvremena ekonomska globalizacija koja ga rasprostire do najdaljih kutaka svijeta ne rješava probleme ljudi – štoviše, govore nam brojni podaci, gomila ih i omasovljuje.

Kome je to prihvatljivo? Upravljačima tih procesa očito jest. Barem za sada. Kome je takvo kretanje nepravedno? Ljudima diljem svijeta, narodima. No, što s tim? Moderni kapitalizam ne gaji vrijednost solidarnosti, onu vrijednost koja se, uz „slobodu i bratstvo“, vijorila na zastavama Francuske revolucije. Današnji kapitalizam je maksimalno i bezobzirno amoralan. Ovaj sustav nije zainteresiran za pitanje socijalne pravde. Smeta li ta nepravda upravljačima tih procesa? Čini se da ne. Oni su pretežno ravnodušni spram (svog) stvaranja te nepravde, golemih socijalnih razlika, ekonomsku eksploataciju do neodrživosti.

No, sustav kapitalizma i ekonomske globalizacije je strukturalno, dubinski u sebi takav i reproducira se na institucijama, kroz mehanizme i vladajuće odnose i interese kakvi su i doveli do postojeće situacije. Ovaj sustav polučuje odlične rezultate po veliku manjinu vlasnika i upravljača, dobar je manje ili više za manje od polovice stanovništva svijeta a vrlo težak, loš pa i „opasan po život“ za više od polovice građana svijeta. Mora li biti tako? Ima li znakova reakcije na to stanje?

Zaključno, vladajući zapadni kapitalizam i ekonomska globalizacija prema ukratko opisanom imaju ozbiljne, po vlastiti život opasne slabosti. Postojeća struktura i procesi nekoć novog, ali sada već starog svjetskog poretka stvaraju rast socijalnih razlika i nastajanje masovnog siromaštva u svijetu, promoviraju bogate i najproduktivnije a razaraju lokalne ekonomije. Jednostavno rečeno, vladajući poredak ne vodi boljitku većine ljudi na ovom planetu.

Obrana života i osiguranje opstanka i sigurnosti svih ljudi je smislena, moralna i graditeljska zadaća. Barem za one mnogobrojne kojima je život (a ne profit) i obrana života ljudi i živog svijeta vrhovna vrijednost. Obrana života i društveni odnos i ustroj koji bi štitili i reproducirali život u sutrašnjici i dalje ostaje smislena sociologijska razvojna tema.

Upravljači hrvatskim društvom, kako oni u političkom sustavu tako i oni u ekonomskom, poduzetničkom, do sada nisu imali želje, ni kapaciteta i znanja, da potraže neki drukčiji i bolji sustav, put. Neprimjerena konstatacija? Možda. To, naime trenutno ne znaju pronaći, istina, ni u glavnim kapitalističkim centralama, u Washingtonu i Bruxellesu. Kako bilo, opisane temeljne karakteristike kapitalizma i globalizacije tvore kontekst u kojem se odvija i razvoj Hrvatske.

* * *

Tržište, posebno financijsko, u značajnoj je mjeri iracionalno, pod normalno je orijentirano na profit uvijek že-

ljan vlastita uvećanja, s bezobzirnom pohlepom pojedinaca i uskih grupa u svom „pogonskom“ dijelu. Ovu iracionalnost samih financijskih temelja kapitalističke neoliberalne ekonomije i kulture življenja kao nešto nepouzđano i krhko, ma koliko moćno i determinirajuće, nitko još suštinski ne dovodi u pitanje. Strah kapitala i novca da se neće očuvati, da se neće što jače oploditi, strah od rizika i nesigurnosti, obični strah i u „tamnom i tihom središtu svega pohlepa“, mala, manja, velika, ogromna, strast za mešetarenjem kao nekom igrom i financijskim inženjeringom planetarnih razmjera upravljaju modernim svijetom. Što u međuvremenu rade države koje po definiciji trebaju organizirati opstanak i sigurnost građana na svome teritoriju?

Države se još uvijek ponašaju kao da ne umiju ili ne mogu artikulirati nova pravila igre u korist opće stabilnosti ekonomija, društva i zemalja. Države su danas još uvijek svojevrsni taoci postojećeg poretka stvari mada im činjenica izabranosti zakonodavne i izvršne vlasti na izborima od naroda daje veliku potencijalnu moć. Države su u defenzivi, a iracionalnost financijskih tržišta i hirova tržišta uopće u ofenzivi. Biznis je jači, profit i multinacionalne kompanije vladaju svijetom. Države, političari, demokratski na izborima izabrani upravljači još ne kreću intenzivnije regulirati racionalnim odlukama i novim zakonima, pravilima, regulama te temeljne iracionalnosti.

Spoznaja o nužnosti određene regulacije je tu, u potrazi za rješenjima problema rastućeg masovnog siromaštva, krize zapošljavanja (posebno mladih ljudi), destrukcije lokalnih ekonomija i slično – prvi projekti i potezi su na djelu – javljat će se novi i novi potezi i projekti, političke odluke, zakoni. Ostajanje u starom neće biti produktivno.

O socijalnim akterima brige, obrane i javnog zagovaranja nacionalnih interesa razvoja Hrvatske

Pojasnili smo koji su to nacionalni interesi u prvome planu i koji su društveni ciljevi djelovanja u funkciji njihove afirmacije, u kojem i kakvom to globalnom neizbježnom globalizacijskom kontekstu Hrvatska organizira svoj opstanak i razvoj. Ostaje naznačiti a tko će to brinuti za nacionalne interese, tko će ih braniti i javno sustavno u domaćoj i široj europskoj i svjetskoj areni zagovarati? Zašto tako govorimo? Zar se za nacionalne interese automatski ne brinu svi hrvatski političari, svi upravljači, svi poduzetnici i svi građani?

Iz onoga što se je u Hrvatskoj u ukupnosti dogodilo, od pretvorbe vlasništva, (ras)prodaje unosnih grana djelatnosti inozemnim subjektima, preko galopirajućeg rasta

zaduživanja do korupcije i načina upravljanja zemljom u razdoblju 1990.–2011., zaključili smo da to jednostavno nije bio slučaj. Štoviše i političari (ne svi) u društvenoj piramidi moći „gore“ i građani (ne svi) „dolje“ dali su svoj doprinos razgradnji i ugrožavanju nacionalnih interesa! Mnogima je Hrvatska od 1990. do 2011. poslužila za punjenje privatnog džepa i jačanje moći. *Ali, Hrvatska je dom svih, naše opće dobro, naš javni interes, je li tako?*

Automatske i sustavne, duboko promišljene brige i obrane nacionalnih interesa u metežu suvremene tranzicije i globalizacije naprosto, vidjeli smo, dakle nema. Globalizacija i glavni akteri globalizacije od Svjetske trgovinske organizacije, Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke nadalje obavezuju na ponašanja i djelovanja koja nacionalne interese nemaju u prvom planu, čak ih indirektno ili indirektno i ugrožavaju. Koje obaveze je Hrvatska preuzela potpisivanjem ugovora o pristupanju Europskoj uniji? Hoće li neke od tih obaveza u budućnosti ugrožavati nacionalne interese? To je otvoreno pitanje. Svaka politička i ekonomska integracija ja sama po sebi zamka i ima neku svoju cijenu. Zašto? Zato što nije poznato da li će cjelina voditi računa o interesima dijelova kao što su to dijelovi u mogućnosti činiti za same sebe.

Slikovito rečeno, kada ste pozvani na svjetski bal morate se prikladno odjenuti i prikladno ponašati, morate se adaptirati. Iskakanje s posebnostima ravno je kršenju općih pravila – a to nacionalni interesi uvijek jesu, uvijek su posebnost – nisu uvijek i automatski dobrodošla. Brinuti i braniti nacionalne interese u širim integracijama nužno pretpostavlja stanovitu konfliktnost interesa i neizbježnu nelagodu.

Tko to u Hrvatskoj treba brinuti za nacionalne interese jer ako se za njih ne mari i zapušta ih se oni ostaju neostvareni a građani, narod u sve nepovoljnijem položaju? Tko treba braniti te interese i danas i za budućnost, jer ih netko ili nešto stalno iznutra i izvana na neki način razgrađuje ili čak „napada“? Tko ih treba aktivno zagovarati na način osviještenog, planskog i dugoročnog aktivnog ponašanja i djelovanja u funkciji njihove afirmacije?

Očigledno je kako globalizacija koliko god nije odviše transparentna, vrlo kompleksna, svjetski rasprostrta i gromazna ima svoje socijalne aktere. Nekome je globalizacija u interesu! Netko je predvodi i njome upravlja, donoseći serije odluka u smjeru njenog jačanja i afirmacije. Djelovanje Svjetske trgovinske organizacije (WTO) u tome smislu je vrlo indikativno. Pri tome nije bitno doći do prezimena i imena ljudi kojima je u interesu (mada je i to moguće), već do interesnih grupa koje s njome *ultima linea* upravljaju.

Socijalni akter globalizacije nije jedan i nije jednostavno spoznatljiv – njega ima u mnogim područjima ljudske djelatnosti.

Pobuna protiv ekonomistički reducirane, eksploatacijske, čak i pljačkaške i po život većine ljudi destruktivne globalizacije nastajat će sustavnim informatičkim i medijskim posredovanjem i širenjem ideja otpora na način globalizacije otpora, mundijalizacije kontra stava. Mijena postojeće globalizacije doći će iz utrobe i zakonitosti te iste globalizacije.

Da li globalizacija kao konkretan ekonomski, financijski, kulturalni, potrošački, kriminalni i sl. proces ima u fokusu konkretne interese konkretnih ljudi u konkretnim zemljama i regijama? Analiza cijelog seta podataka o produkciji i potrošnji, o kretanju ekološkog otiska i indeksa ljudskog razvoja (HDI) govori da oni nisu niti izdaleka u prvom planu. Dakle, briga za konkretne interese kvalitete življenja, obrana opstanka (prirodni resursi, hrana, energija i sl.) konkretnih ljudi ostaje posao nacionalne države, domaćeg društvenog ustroja svih utjecajnih aktera i odnosa.

Socijalni akter brige, obrane i zagovaranja nacionalnih interesa ostaje, odnosno u novim uvjetima globalizacije opet postaje staromodna država. Ne samo država, ali ona ipak prvenstveno. Posebnu ulogu ima još i civilno društvo, naprosto građani. Uz njih i lokalna samouprava, koja brine za (re)produkciju lokalne kvalitete življenja i korištenje prirodnih resursa, koji su uvijek na neki način regionalni i lokalni.

Država je stožerni akter organizacije i reprodukcije nacionalnih interesa i razvoja u smjeru održivosti. Nije to zazivanje etatizma već posljedica uviđanja da u ponudi socijalnih aktera za posao organizacije opstanka svih građana neke zemlje, regije – svejedno, nemamo od ljudskog roda osmišljenog do sada ni jednog drugoga učinkovitog aktera. Država u 21. stoljeću ne treba biti gospodar sudbina ljudi već „socijetalni regulator“ društvenih pravila igre (zakoni i mjere), sustavni monitoring, evaluator i korektor društvenih procesa u cilju osvajanja opstanka i elementarne sigurnosti te kakvog takvog socijalnog boljitka za sve građane. U tome svemu posebna je zanimljiva veza domaće produkcije roba i usluga kao izvora sredstava za državni proračun i osiguravanja povoljnog općeg društvenog i zakonodavnog okvira za ovu produkciju od strane države kao izvršne, sudske i zakonodavne vlasti.

S praksom ostvarenja nacionalnih interesa i nacionalnih razvojnih ciljeva bavi se politika (engl. *politics*) te javne politike (engl. *policies*) u raznim područjima. Primjeri

su – industrijska politika u području proizvodnje roba i usluga, znanstvena politika, obrazovna politika, obrambena politika i sl. Sustav javnih politika Republike Hrvatske kojom rukovodi državna uprava na čelu s vladom i ministarstvima te Saborom kao zakonodavcem je središnje sustavno mjesto provedbe politike i mjera afirmacije i obrane nacionalnih interesa.

Zaključna razmatranja ovdje završavamo. Naš prijedlog liste nacionalnih interesa je inicijalnog karaktera i nastoji pokrenuti na razmišljanje. Isto tako je promišljanje globalnog konteksta u kojem Hrvatska i njeni stanovnici žive. To se odnosi i na socijalne aktere koji rade ili bi trebali raditi na brizi, obrani i afirmaciji nacionalnih interesa razvoja Hrvatske.

Dug je put od rastuće suvremene neravnoteže i temeljnih neodrživosti i bezobzirnosti na planetarnoj razini do dosezanja neke nove ravnoteže i održivosti. D. Harvey na primjer razmišlja o nužnosti uspostavljanja nekakvoga novoga globalnog kolektiva. Ideja je mnogo. Promjena još nema. Osmišljavanje praktičnog razvoja Hrvatske kao kretanja k održivosti je trajna zadaća. Korak po korak, kao osvajanje novih svjetova i područja.

LITERATURA

-
- Capra, F. (1996) *Web of Life*, New York: Anchor Books.
- Capra, F. (2002) *The Hidden Connection, A Science for Sustainable Living*, New York: Anchor.
- Carter, N. (2004) *Strategije zaštite okoliša – ideje, aktivizam, djelovanje*, Zagreb: Barbat.
- Cifrić, I. (2009) *Kultura i okoliš*, Zaprješić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“.
- Daly, H. E. (1996) *Beyond Growth*, Boston: Beacon Press.
- Diamond, J. (2005) *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, New York: Viking Books.
- Dresner, S. (2002) *The Principles of Sustainability*, London & Sterling VA: Earthscan.
- Geiger Zeman, M. i Zeman, Z. (2010) *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Biblioteka Centra za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja, Knjiga 2.
- GFN (2010) *Tracking the Ecological Trends Shaping the Future of the Mediterranean Region*, URL:<http://www.footprintnetwork.org>.

Goldstein, I. (2010) *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, Novi Liber, Zagreb.

Haggis, G. (2007) *The Energy Challenge – Finding Solutions to the Problems of Global Warming and Future Energy Supply*, Leicester: Matador.

Heinberg, R. (2007) *The Five Axioms of Sustainability*, <http://lists.riseup.net/www/info/globalnetnews-summary> (8. 02. 2006.)

Heinberg, R. (2008) *Peak Everything – Waking Up to the Century of Decline in Earth's Resources*, Forest Row: Clairview Books.

Hessel, S. (2011) *Pobunite se!*, VBZ: Zagreb.

Jackson, T. (2009) *Prosperity without Growth – Economics for Finite Planet*, London & Sterling VA: Earthscan.

Kordej-De Villa, Ž., Stubbs, P. i Sumpor, M. (2009) *Participativno upravljanje za održivi razvoj*, Zagreb: EIZ.

Kulić, S. (2004) *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam – Rat za dominaciju ili bolji svijet*, Zagreb: Prometej.

Kulić, S. (2010) *Suvremene civilizacije i kulture u sukobu sa životom i prirodom – patologija uma i destrukcija ekosustava*, Zagreb, Profil.

Lay, V. (1992) Održivi razvitak i društvene promjene – prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka, *Socijalna ekologija*, Vol. 1, No. 1, Zagreb, str. 1-18.

Lay, V. (2006) Neodrživost neoliberalizma, vidi u: *Globalizacija i neoliberalizam – refleksije na hrvatsko društvo*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja (CPI), Biblioteka Forum CPI, knjiga 1, str. 147-158.

Lay, V. (ur.) i ostali (2007) *Razvoj sposoban za budućnost – prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Biblioteka Centra za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja, Knjiga 1.

Lay, V. i Puđak, J. (2007) *Zeleno-plava Hrvatska – ekološke i okolišne posebnosti i izvrsnosti Hrvatske u europskom kontekstu*, Zagreb: Hrvatski centar „Znanje za okoliš“ (HCZO).

Milardović, A. (1999) *Globalizacija*, Osijek-Zagreb-Split: Panliber.

MINGORP (2008) *Energija u Hrvatskoj – godišnji energetski pregled*: www.mingorp.hr.

MINGORP i UNDP (2009) *Strategija energetskog razvoja Republike Hrvatske – Nacrt bijele knjige*, Zagreb: MINGORP i UNDP.

Ministry of Environmental Protection, Physical Planning and Construction (2010) *Fifth National Communication of the Republic of Croatia under the United Nation Framework Convention on the Climate Change*, URL: http://unfccc.int/resource/docs/natc/hrv_nc5.pdf.

Monbiot, G. (2010) *The German Disease*, URL: <http://www.monbiot.com>.

MPRRZ (2008) *Strategija ruralnog razvoja 2008. – 2013.*, URL: <http://www.mps.hr/default.aspx?id=13>.

MPŠVG (2007) *Za razvoj ruralnih krajeva*, URL: <http://www.mps.hr/default.aspx?id=6073>.

MRRŠVG (2010) *Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske 2011–2013*, URL: <http://www.mrrsvg.hr/default.aspx?id=543>.

MZOPUG i Ekolog (2007) *Prijedlog nacionalne strategije za provedbu okvirne konvencije Ujedinjenih naroda o promjeni klime (UNFCC) i Kyotskog protokola u Republici Hrvatskoj s planom djelovanja*, URL: <http://www.mzopu.hr>.

Nejašmić, I. i Mišetić, R. (2004) *Buduće kretanje broja stanovnika Hrvatske: Projekcija 2001.–2031.*, u *Društvena istraživanja*, god. 13 (2004), br. 4-5 (72-73), str. 751-776.

Odum, T. H. i Odum E. C. (2001) *A Prosperous Way Down – Principles and Policies*, Boulder: University Press of Colorado.

Peet, R. i Harwick, E. (2009) *Theories of Development*, New York – London: The Guilford Press.

Pilger, J. (2002), *Novi vladari svijeta*, Zagreb: Epifanija.

Pučak, J. (2010) Bioregionalizam. Koncept organizacije društvenog modela i model razvoja koji doprinosi očuvanju okoliša i integralnoj održivosti, u *Socijalna ekologija*, Vol. 19, No. 1, Zagreb.

Radermacher, F. J. (2003) *Ravnoteža ili razaranje*, Zagreb: Intercon i Nakladni zavod Globus.

Roberts, D. (2010) *Local Power: Tapping Distributed Energy in 21st-Century Cities*, URL: <http://www.grist.org>.

Sachs, W. (2003, 9. izdanje) *The Development Dictionary*, London i New York: Zed Books Ltd.

Singer, P. (2002) *Jedan svijet – etika globalizacije*, Zagreb: Ibis.

Šimleša, D. (2006) *Četvrti svjetski rat: Globalni napad na život / Drugačiji svijet je moguć: Priče iz našeg dvorišta*, Zagreb: Što čitaš?

Šimleša, D. (2010) *Ekološki otisak – Kako je razvoj zgazio održivost*, Zagreb: TIM Press d.o.o i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

UNDP (2006) *Izješće o društvenom razvoju Hrvatska 2006*. Neumreženi – liga socijalne isključenosti u Hrvatskoj, URL:<http://www.undp.hr>.

UNDP (2007) *Kvaliteta života u Hrvatskoj – regionalne nejednakosti*, URL:www.undp.hr

UNDP Hrvatska (2008) *Dobra klima za promjene – klimatske promjene i njihove posljedice na društvo i gospodarstvo u Hrvatskoj*, URL:<http://www.undp.hr>.

UNDP (2010) *Human Development Report 2010*, URL:<http://www.undp.org>.

Vasilitikiotis, C. (2006) *Can Organic Farming „Feed the World“?*, URL:<http://www.cnr.berkeley.edu> (25. 02. 2007.)

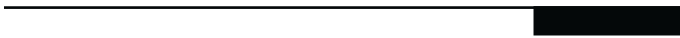
Victor, P. (2008) *Managing without Growth*, Cheltenham U.K. i Northampton, MA, USA: Edward Elgar.

Wilkinson i Pickett (2010) *The Spirit Level – Why Equality is Better for Everyone*, London: Penguin Books.

Wright, C. (2000) *The Community Manifesto*, London i Sterling VA: Earthscan.

Ziegler, J. (2007) *Imperij srama – refeudalizacija svijeta*, Zagreb: Izvori.

Znaor, D. (2009) *Hrvatska poljoprivreda ususret i nasuprot klimatskim promjenama*, Okrugli stol „Sigurnost proizvodnje i opskrbe hranom u post-Kyoto periodu“ u organizaciji Heinrich Böll Stiftung.

SAŽETAK

Knjigu pod ovim naslovom odlučili smo napisati stoga što smo u svojim analizama u rasponu od planetarnog razvoja u duhu (ne)održive globalizacije i (ne)održivih razvojnih procesa u Hrvatskoj posljednjih dvadeset godina (1991.–2011.) utvrdili kako određenje nacionalnih interesa Hrvatske na sociologijski način u nas još nije poduzeto. Pred naletom globalizacijskih razvojnih samorazumljivosti nedostaje pojmovna i sadržajna jasnoća u pogledu pitanja nacionalnih interesa razvoja Hrvatske danas.

U sociologijskom tipu razmatranja, koji se teorijski inspirira na afirmaciji života ljudi, nacionalni interes nije tek državni interes, neki ljudima nadređen nad-interes. Značenje toga pojma u toj se perspektivi širi na cijelo društvo, na sve stanovnike tog društva, na nekom, državnim granicama omeđenom teritoriju.

U modernoj situaciji kada globalizacijski procesi nedvojbeno ugrožavaju mnoge (slabije razvijene) zemlje i kvalitetu življenja u njima, propitivanje značenja riječi „nacionalni interes“ u smjeru promišljanja tog interesa kao „životnih interesa ljudi“ ima, smatramo, svjež smisao. Tako se može reći da se u ovome sociologijskom diskursu *nacionalni interesi shvaćaju kao vitalni, životni interesi ljudi, naroda koji obitavaju na nekom teritoriju, u okvirima*

neke države kao temeljnog institucionalnog oblika organizacije društvenog života.

„Nacionalne interese (razvoja) zemlje“ i koncept „održivog razvoja“ doveli smo u izravan konceptualni odnos. Zašto? Teorijski, logika održivosti i održivog razvoja i logika nacionalnog interesa, interesa stanovnika neke zemlje, naroda, po našem se mišljenju preklapaju, odnosno moglo bi se reći da među njima nema bitnih proturječja. U praksi je pak vidljivo da i vlast, državna uprava a i sami stanovnici djeluju na način koji često vodi neodrživim situacijama i rezultatima, sve do razine ugrožavanja nacionalnih, narodnih interesa. Teorijski bi sustavna re-produkcija održivosti trebala biti osnovna i čvrsta metoda ostvarenja nacionalnih interesa.

Naš prijedlog liste nacionalnih interesa razvoja Hrvatske kroz prizmu koncepta održivog razvoja zagovara sedam elementarnih, temeljnih nacionalnih ciljeva bez kojih nema ni opstanka, ni sigurnosti niti održivosti Hrvatske kao društva i države u godinama i desetljećima koja dolaze. To su:

1. Zaštititi prirodne resurse i održivo, za korist građana, stanovnika regija i lokalnih zajednica u Hrvatskoj, gospodariti njima na održiv i učinkovit način.

2. Upravljati proizvodnjom hrane u smjeru povećanja ukupne dugoročne održivosti Hrvatske.

3. Upravljati proizvodnjom i potrošnjom energije u smjeru povećanja ukupne energetske dugoročne održivosti Hrvatske.

4. Snažiti regionalne kapacitete društvenog razvoja te iskoristiti posebnosti i raznolikost hrvatskih regija.

5. Jačati socijalnu pravdu i smanjivati rastuće socio-ekonomske razlike među stanovništvom koje razaraju društvo.

6. Jačati domaću proizvodnju roba i usluga kao pretpostavku podizanja kvalitete življenja te izvoza i razmjene s okolinom. I napokon,

7. Usmjeravati kulturu potrošnje na oblike održive potrošnje i u ukupnosti proizvedeno i potrošeno strukturalno i dugoročno dovoditi u ravnotežu.

Kako podići na višu razinu razvoj i proizvodnju u Hrvatskoj? Kako to učiniti bez više znanja, bez osvajanja novih, kvalitetnijih znanja? Kada se uspoređujemo sa zemljama Skandinavije i sličnim razvijenim zemljama (npr. Nizozemska) sa sličnim brojem stanovnika ali sa značajno naprednijom i učinkovitijom državnom upravom, tehnološki i organizacijski naprednijom i učinkovitijom proizvodnjom, ali i većom količinom rada u ukupnosti, čini se

da nema dileme da je porast znanja i vještina pravi razvojni put za Hrvatsku. Stoga se listi od sedam nacionalnih interesa pridružuje još jedan, osmi – „razvijati procese rasta i modernizacije znanja i vještina“. Taj proces nužno sadrži i potrebu za snažnom i umreženom informatizacijom svih aktivnosti u društvu.

Naš prijedlog čitanja nacionalnih interesa Hrvatske i održive budućnosti zemlje koncentriran je na: A. očuvanje i održivo korištenje prirodnih resursa Hrvatske, B. proizvodnju dostatnih količina energije i hrane, C. postizanje regionalne i socio-slojevne ravnoteže, odnosno zaustavljanje porasta, a potom i smanjenje postojećih socio-dezintegrativnih regionalnih i socio-ekonomskih slojevnih razlika, D. čvrsto i hitno postizanje održive proizvodnje i potrošnje, odnosno dosezanje stanja u kojem se troši onoliko koliko se proizvodi, te E. razvojne procese rasta i modernizacije znanja i vještina. Našu listu nacionalnih interesa nismo razvijali u širokom smjeru kako bismo je i opsegom i značenjem zadržali na esencijalnom. Na onome što je za opstanak, sigurnost i unapređenje kvalitete življenja ljudi koji u Hrvatskoj žive najvažnije.

Tko je temeljni socijalni akter afirmacije nacionalnih interesa razvoja? Globalizacija i akteri globalizacije „prirodno“ ne brinu za nacionalne interese pojedinih zemalja, posebno ne malih, onih koji nisu snažni i utjecajni svjetski „geopolitički igrači“, poput Hrvatske. Globalizacijski i nacionalni razvojni interesi nisu ni izdaleka u sukladnom odnosu. Tko, dakle treba brinuti za ukupne životne interese stanovnika na teritoriju neke države? Upravo država sama kao „akter općosti“, a ne akteri koje karakterizira partikularan interes (profit, pojedinačni status, posebni interesi i sl.). Država je ta vrhovna vertikalna i institucionalna, povijesno stara ali danas još uvijek aktualna metoda integracije i organizacije života nekog društva i teritorija. Konkretnije, vlada koja vlada i prateća državna uprava, koja se uostalom i legitimira preko posla organizacije opstanka ljudi.

Iznutra oblikovana samobitnost temelj je afirmacije slobode i boljitka svake zemlje pa tako i Hrvatske. Kada se taj sustavni i stalni proces određivanja samobitnosti iznutra, iz bitka bića hrvatskoga društva koji se stalno mora obnavljati, zapušta, zanemaruje, ne gaji – zemlja i društvo razvojno stagniraju. Identitetne karakteristike zemlje i naroda u takvim uvjetima također stagniraju. Ovaj temeljni kriterij treba, dakle, biti kičma prema kojoj se određuje hrvatsko razvojni, nacionalno i održivo praktično djelovanje. Socijalni akteri, od državnih upravljača nadalje (civilno društvo, građani, poduzetništvo), koji to ne razumiju

nisu sposobni svojim djelovanjem afirmirati nacionalne interese Hrvatske. Često to ne mogu ili ne umiju, kako pokazuje proteklih dvadeset godina razvoja Hrvatske, ni ljudi iz redova upravljačkih elita. Okretanje leđa usmjerenju procesa iznutra oblikovane samobitnosti, djelovanje nasuprot nje (pod bilo kojim ekonomističkim ili nekim drugim izgovorom), jest zatiranje te samobitnosti, činjenje na izdaji sebe samih. Društvo bez očuvane samobitnosti postaje kolonija, instrument izvanjskih sila, ekonomija, vojnih krugova, politika, država.

Globalizacijska, ekonomistička, „zlatnom teletu“ konkurentnosti naklonjena filozofija razvoja i neoliberalni kapitalizam kao ustroj proizvodnje društvenog života i tendencijski reduktivni projekt komercijalizacije svih društvenih odnosa, ravnodušni su prema hrvatskoj iznutra oblikovanoj samobitnosti. To je naš domaći posao u mjeri do koje nam je samima do nje stalo. To je naš posao u mjeri u kojoj smo svjesni da nema toga uma i srca koje će za nas pripremati naš, našoj mjeri primjeren bolji život od nas samih. Ova knjiga je, između ostalog, prilog tome poslu.

SUMMARY

We decided to write a book under this heading because in our analyses that ranges from planetary development in the spirit of (un)sustainable globalisation and the (un)sustainable development process in Croatia over last twenty years (from 1991 to 2011), we found that the definition of Croatian national interests in a sociological way has not yet been undertaken. Before the onslaught of globalisational developmental intelligibility/ understanding, there is a lack of conceptual and content clarity related to issues of national interests of Croatian development today.

In a sociological consideration that is theoretically inspired by the affirmation of human life national interest is not only the state interest, some people are superior over-interest. The meaning of this concept in this perspective is extended to the whole society, all citizens of that society, in a territory bounded by national borders.

In the modern situation when globalisation processes undoubtedly threaten many (less developed) countries and the quality of life in them, examining the meaning of “national interest” as an interest like “the vital interests of people” has a new meaning for us. Thus, it can be said that *national interests are perceived as vital, vital interests of people, the people who inhabit a territory within a state*

as the basic institutional forms of organisation of social life in this sociological discourse.

“The national interests (development) of a country” and the concept of “sustainable development” are brought into a direct conceptual relationship. Why? Theoretically, the logic of sustainability and sustainable development and the logic of national interest as well as the interests of a country’s inhabitants, in our opinion, overlap. Moreover, one could say that among them there are no significant contradictions. However, in practice, it is evident that the government, state administration and the people themselves act in ways that often lead to unsustainable situations and results, to a level that threatens national, public interest. Theoretically, the systematic re-production of sustainability should be the basic and firm method of achieving national interests.

Our proposed list of national interests of Croatian development through the prism concept of sustainable development advocates seven elementary, fundamental national goals without which there will be no survival, no safety or sustainability of Croatia as a society and state in the years and decades to come. These are:

1. Protect natural resources and the sustainable, for the benefit of citizens, inhabitants of regions and local communities in Croatia; manage these in a sustainable and efficient manner.
2. Manage the production of food to increase the overall long-term sustainability of Croatia.
3. Manage the production and consumption of energy to increase the total energy for long-term sustainability of Croatia.
4. Strengthen the regional capacity of social development and to take advantage of special features and the diversity of Croatian regions.
5. Strengthen social justice and reduce the growing socio-economic differences among the population that is destroying society.
6. Strengthen the domestic production of goods and services as a precondition for improving the quality of life as well as export and exchange with the environment.
7. Direct the culture of spending on forms of sustainable consumption and bring in total that which is produced and consumed structurally and in the long-term into balance.

How can the level of development and production be increased in Croatia? How can this be done without more knowledge, without tapping into new, better knowledge?

When compared to countries like Scandinavia and similar developed countries (e.g., The Netherlands) with a similar number of inhabitants it undoubtedly seems that an increase in knowledge and skills is the right development path for Croatia. Hence an eighth priority can be added to the list of seven national interests - "to develop the processes of growth as well as the modernisation of knowledge and skills." This process essentially includes the need for a strong and networked computerisation of all activities in society.

Our reading of the national interests of Croatia and a sustainable future for the country is concentrated in: A. the preservation and sustainable use of natural resources of Croatia, B. the production of sufficient quantities of energy and food, C. the achievement of a regional and socio-layered balance, that is to stop the increase of (followed by the decrease of) existing socio-disintegrating regional and socio-economic layered differences, D. to firmly and urgently achieve sustainable production and consumption, that is reaching a state in which consumption equals production, and E. the developmental processes of growth as well as modernisation of knowledge and skills. Our list of national interests has not been developed in a broad direction since scope and meaning have been kept at an essential level. In other words, that which is most important for the survival, security and improving the quality of life of people living in Croatia.

Who is the fundamental social actor in the affirmation of national development interests? Globalisation and the actors of globalisation "naturally" are not concerned about the national interests of individual countries, especially not small ones, those that are not powerful and influential international "geopolitical players", such as Croatia. Globalisation and national development interests are not even remotely in compatible relations. Who then should take care of the overall interests of inhabitants who live in the territory of some state? It is the state itself as an "general actor" and not actors that characterise particular interests (profits, individual status, special interests, etc.). The state is the ultimate vertical and institutional, historically old but still current method of integration and organisation of life of a society and territory. More specifically, the government that governs and the supporting state administration, which among other things legitimises through work the organisation of survival of people.

Internally formed identity is the foundation for the affirmation of freedom and prosperity of every country,

including Croatia. When that systematic and continuous process of determining identity internally is neglected, ignored, not grown - the country and society developmentally stagnates. The identity characteristics of the country and the people in such conditions also stagnate. This basic criterion should therefore be the backbone which determines Croatian developmental, national and sustainable practical actions. Social actors, from state administrators and wider (civil society, citizens, entrepreneurship) who do not understand this are not able to affirm Croatian national interests through their actions. People from the managerial elite often can not or do not know how to do this as is evident in the last twenty years of Croatian development. Turning one's back on the process of an internally formed identity or actions against it (under any economic or some other reason) is the obliteration of identity, committing them to betrayal. A society without a preserved identity becomes a colony, an instrument of external forces, economy, military circles, politics, and the state.

Globalisation, economic development as well as neo-liberal capitalism as the organisation of production of social life and the tendentially reductive project of commercialisation of all social relations are indifferent to an internally shaped Croatian identity. This is our job to the extent to which we ourselves care about this. It is our job to the extent that we are aware that there is no one mind and heart that will prepare our measure of a better life than us. This book is, among other things, a contribution to this work.

Translated by: Lyn Šikić Mićanović

BILJEŠKE O AUTORIMA

Rođen 1947. u Zagrebu. Na Fakultetu političkih znanosti diplomirao 1971. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio A. Sociologiju i B. Poljski jezik i književnost. Na istom fakultetu magistrirao i potom doktorirao na temu „Održivi razvoj i obrazovanje“. Dvadesetak godina radio u Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu (IDIS) na područjima sociologije prostora, kvalitete življenja i okolišne sociologije. Od 1997. radi u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, danas kao viši znanstveni suradnik i voditelj projekta „Održivi razvoj Hrvatske“. Voditelj je Funkcionalnog centra za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja. Objavio pedesetak znanstvenih radova različitog opsega i tematike, u posljednjem desetljeću pretežno na teme o održivom razvoju Hrvatske. Predavač u svojstvu izvanrednog profesora na Hrvatskim studijima u Zagrebu (kolegiji Socijalna ekologija, Sociologija razvoja i Sociologija hrvatskog društva). Od 1989. aktivan u zelenom pokretu Hrvatske, prvo kao jedan od osnivača i prvi predsjednik „Zelene akcije“, zatim Hrvatskog centra „Znanje za okoliš“, a potom aktivan i u drugim ekološkim udrugama diljem Hrvatske od Istre do Osijeka. Otac sina koji je odlučio studirati sociologiju.

Rođen 1976. godine u Bjelovaru. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao, magistrirao i doktorirao na Odsjeku za sociologiju. Zaposlen je kao znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Područje rada je globalizacija i održivi razvoj. Do sada objavio pet knjiga i više znanstvenih radova. Predaje kolegij Globalizacija na Mirovnim studijima te Globalno društvo i održivi razvoj na Hrvatskim studijima. Aktivan na civilnoj sceni, trenutačno volontira kao tajnik udruge Zelena mreža aktivističkih grupa (ZMAG) i dopredsjednik je Saveza udruga Mreže ekosela Balkana (MEB). Početkom 2012. postao otac kćerke.